

როლანდ თოფჩიშვილი

ოსები

ისტორიულ და თანამედროვე
საქართველოში

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი
გელათის მეცნიერებათა აკადემია

როლანდ თოფჩიშვილი

**ოსები ისტორიულ და
თანამედროვე საქართველოში**

თბილისი
2019

წინამდებარე მცირე მოცულობის წიგნი საქართველოში ოსთა მიგრაციასა და ქართულ-ოსურ ურთიერთობებს ეხება, რომელშიც ძალიან მოკლედ, კონსპექტურად არის გადმოცემული აღნიშნული პრობლემა. ოსურ პრობლემაზე უკანასკნელი ორი-სამი ათეული წლის განმავლობაში ბევრი სამეცნიერო ნაშრომი, მონოგრაფია და კრებული გამოქვეყნდა, მაგრამ ისტორიის გამყალბებლები და ეთნოცენტრისტული ისტორიოგრაფიის წარმომადგენლები თავიანთ „პოზიციაზე“ არიან – მათთვის ზომ არც წერილობითი წყარო, არც საბუთი არ არსებობს. არც არავის უნდა ჰქონდეს იმედი, რომ როდესმე რეალურ ისტორიას აღიარებენ, რადგან იმპერიის პოლიტიკური წრეებისაგან არიან წაქეზებული. რეალური წარსული კი ყველა ჩვენმა თანამემამულემ და დაინტერესებულმა უცხოელმა უნდა იცოდეს. იმედია, ეს მცირე მოცულობის წიგნი, რომლის შექმნის ინიციატორი საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის პრეზიდენტი ოთარ კვესიტაძე გახლავთ, უცხო ენებზედაც გამოიცემა.

რედაქტორები
ვანტანგ გვილაძე
აპოლონ თაბუაშვილი
მზია ტყავაშვილი

© როლანდ თოფჩიშვილი, 2019

ISBN 978-9941-485-45-9

შესავალი

საქართველო მონოეთნიკური ქვეყანა არასოდეს ყოფილა. ეთნიკურად ქვეყანა განსაკუთრებით აჭრელდა რუსეთის კოლონიალ გადაქცევის შემდეგ (1801 წელი). სხვადასხვა ეთნოსთა საქართველოს ტერიტორიაზე დასახლება ცარიზმის მიზანმიმართული პოლიტიკის შედეგი იყო. რუსეთის იმპერიისათვის არაფერს წარმოადგენდა ხალხთა საკუთარი მიწა-წყლიდან ეყრა და სხვათა ტერიტორიაზე გადასახლება. ამავე დროს, მეფის რუსეთი ადგილობრივ მოსახლეობას ერთი ადგილიდან მეორეზე დასახლების ნებას არ აძლევდა და ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რომ მათ დაეტოვებინათ წინაპართა საცხოვრისი (ამ შემთხვევაში აფხაზთა და ქართველ მუსლიმთა თურქეთში გადასახლების მაგალითიც იკმარებს). საქართველოში ქართველთა პროცენტული რაოდენობა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მუდმივად იკლებდა. XIX საუკუნის დასაწყისისათვის საქართველოს მთელი მოსახლეობის 90%-ს თუ ქართველები წარმოადგენდნენ, 1939 წლისათვის მათი პროცენტული რაოდენობა 61-მდე დავიდა. XIX საუკუნეში ცარიზმმა საქართველოში ეთნიკური სომხები და ბერძნები გადმოასახლა ოსმალეთის იმპერიიდან, აგრეთვე რუსები, გერმანელები... უფრო ადრე საქართველოში მკვიდრობდნენ სომხები (ძირითადად ქალაქებში. სომხებში ორი ფენა გამოიყოფოდა: ა) მიგრირებულები და ბ) ქართველი მონოფიზიტები, რომლებიც ასევე სომხებად იწოდებოდნენ. ორივე ფენისათვის დედაენას ქართული წარმოადგენდა. მათი წიგნისა და დოკუმენტების ენა ქართული იყო); ებრაელები (ეს უკანასკნელნი თავს „ქართველ ებრაელებს“ უწოდებდნენ. ქართველ ებრაელთა ადგილობრივი მოსახლეობისაგან განმასხვავებელი მხოლოდ რელიგია იყო); თათრები (ასე იწოდებოდნენ თანამედროვე

აზერბაიჯანელების წინაპრები. ბორჩალოელი თათრები საქართველოს სახელმწიფოს ღირსეული მოქალაქეები იყვნენ. მტრების შემოჭრის დროს ქართველ მეფეთა მოწოდებაზე ერთ-ერთი პირველნი ებმებოდნენ ბრძოლაში. განსაკუთრებით თავი გამოიჩინეს მათ ერეკლე მეფის დროს. ცნობილია ქვეყნისათვის თავდადებული მებრძოლის სახელიც; ეს იყო ხუდია ბორჩალოელი – ფაქტობრივად, საქართველოს ეროვნული გმირი); აფხაზები და ოსები.

სანამ ჩვენს თემას – საქართველოში ოსთა მიგრაციისა და ქართულ-ოსურ ურთიერთობებს შევეხებით, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ქართულ-აფხაზური და ქართულ-ოსური ურთიერთობები რუსეთის იმპერიის მიზანმიმართულ ქმედებამდე მხოლოდ და მხოლოდ კეთილმეზობლური იყო, რა თქმა უნდა, მხედველობაში თუ არ მივიღებთ ჩრდილოეთ კავკასიიდან გადმოსახლების წინააღმდეგ თარეშებს. საერთოდ, საქართველოს ხანგრძლივმა ისტორიამ არ იცის არცერთი შემთხვევა არა მხოლოდ ეთნიკური კონფლიქტისა, არამედ რაიმე ეთნიკური დაპირისპირებისა ქართველებსა და საქართველოში მცხოვრებ სხვა ეთნოსებს შორის. ერთ-ერთი ხალხური ლექსის მიხედვით კი, ქართველებსა და სომხებს შორის არავითარი განსხვავება არ იყო და თათრები და ქართველები ერთმანეთის ძმები იყვნენ. საქართველოში ეთნოსთა შორის დაპირისპირება მხოლოდ რუსეთის იმპერიის მიზანმიმართული პოლიტიკის შედეგად გაჩნდა და მან თავი მხოლოდ XX საუკუნეში იჩინა. ხაზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ქართულ-აფხაზური და ქართულ-ოსური ურთიერთობები რომ კეთილმეზობლური იყო, ეს კარგად ჩანს იმ საქორწინო ურთიერთობებიდან, რომელიც ამ ხალხებს შორის არსებობდა. ინტეგრაცია განსაკუთრებით შორს იყო წასული აღნიშნულ ეთნოსთა საკონტაქტო ზოლში.

* * *

თავიდანვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბოლო ორი-სამი ათეული წლის მანძილზე მიზანმიმართულად ხდება საქართველოში ოსთა გადმოსახლების ისტორიის დამახინჯება. თავიდანვე იგრძნობოდა, რომ ის იმპერიის გარკვეული ძალების მიერ იყო პროვოცირებული. აქედან გამომდინარე, გარკვეულ სიბრაულს იწვევდა იმ ოსი „ბოევიკების“ მოქმედება, რომლებიც ქართველთა წინააღმდეგ იბრძოდნენ, რომლებსაც ბავშვობიდან აგონებდნენ, რომ „სამხრეთ ოსეთის“ ტერიტორია ოსთა განსახლების უძველესი არეალია და რომ თურმე ყველაფერში დამნაშავე ქართველი ფეოდალები იყვნენ (საბჭოთა პერიოდში მხოლოდ კლასობრივი მტრის ლანძღვა შეიძლებოდა), რომლებიც ოსებს ბატონებად მოეგლინენ; შემდეგ კი სალანდღავად ქართველი სოციალ-დემოკრატები („მენშევიკები“) იქცნენ, რომლებიც საქართველოს სახელმწიფოს ტერიტორიას ბოლშევიკთა მიერ წაქეზებული აჯანყებული ოსებისაგან იცავდნენ. ბოლშევიკთა მიერ პროვოცირებულ ამბოხს საქართველოს ხელისუფლებამ 1920 წელს სათანადო პასუხი გასცა – დაიცვა ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობა. ამას კი ოსი ავტორები ოსთა გენოციდს უწოდებენ და რუსეთის ღუმას „ოსთა გენოციდის“ აღიარებისაკენ მოუწოდებენ.

სანამ უშუალოდ შევეხებით ოსთა საქართველოში მიგრაციის ნამდვილ თარიღს, აუციებლად უნდა აღვნიშნოთ ორი რამ: 1. ბოლო წლებში ოსი ისტორიკოსების მიერ დასახელდა სხვადასხვა თარიღი საქართველოში ოსთა გადმოსახლების შესახებ. ერთთა „მტკიცებით, ეს მოხდა ხუთი ათასი წლის წინ (ნაფი ჯუსოითი), ხოლო უფრო ზომიერი მიგრაციის პერიოდად XIII–XIV საუკუნეებს ასახელებდნენ. მესამე კატეგორიისანი კი აღნიშნულ ორ ძალიან დაშორებულ თარიღს შორის სხვადასხვა ქრონოლოგიურ პე-

რიოდს გვთავაზობდნენ. ბოლო წლებში მითოლოგიების შექმნით განსაკუთრებით გამოიჩინა თავი საბჭოთა ისტორიკოსმა მარკ ბლიევმა, რომლისთვისაც, შეიძლება ითქვას, რომ საისტორიო წყარო არც არსებობს, ან, თუ არსებობს, იმ ინტერპრეტაციით, როგორც მას ეს წარმოუდგენია. **მარკ ბლიევის მიხედვით, თურმე ადრე შუა საუკუნეების ქართლის (იბერიის) სამეფო სხვა არაფერი იყო, თუ არა ქართულ-ოსური კონფედერაცია.** უფრო შორსაც კი მიდის ზოგიერთი მეზღაპრე და საბჭოთა პერიოდის „სამხრეთ ოსეთის“ ტერიტორიას „სარმატიას“ უწოდებს. ნებისმიერი ისტორიკოსისათვის კავკასიონის ქედის სამხრეთისათვის „სარმატიის“ წოდება, ალბათ, გამაოგნებელი იქნება. **უფრო მეტი, უკვე რამდენიმე წელიწადია საქართველოს ცენტრალური ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის ქართლის ნაწილს – შიდა ქართლს ახლა ალანიის სახელით მოიხსენიებენ.**

2. ყველა დამეთანხმება, რომ ეთნიკური კონფლიქტების მოსაგვარებლად ისტორიას მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონდეს – ხალხი, რომელიც ცხოვრობს გარკვეული ეთნოსის ტერიტორიაზე, ქვეყნის სრულყოფილებიანი წევრი უნდა იყოს (ასეც იყვნენ ოსები საქართველოში ცხოვრების პერიოდში). პოსტსაბჭოთა სივრცეში წარმოქმნილი ქართულ-ოსური დაპირისპირება რომ სინამდვილეში კლასიკური ეთნიკური კონფლიქტი არ ყოფილა და რომ ის პროვოცირებული და მართული იყო რუსეთის იმპერიული ძალების მიერ, ეს კარგად წარმოაჩინა სწორედ ისტორიული თემატიკის ზედმეტმა შემოტანამ, რაც დაავიწყებინა ჯერ – 2004 წელს რუსეთის დუმის განცხადებამ და ბოლოს – მაღალი სახელმწიფო თამამდებობის პირების განცხადებებმა. **ამ განცხადებების შინაარსი კი ასეთია: რუსეთმა ჩრდილოეთი და სამხრეთ ოსეთი ერთად შეიერთა 1774 წელს, ე. ი. „სამხრეთ ოსეთი“ საქართველოს შემადგენელი ნაწილი არ ყოფილა.**

მიზანი ცხადია: იმპერიულ ძალებს სურთ საქართველოს ტერიტორიების მიტაცება დააკანონონ – ამ შემთხვევაში ოსები მხოლოდ იარაღად არიან გამოყენებულნი, არც ეთნიკური ოსისა და არც ეთნიკური ქართველის ბედი იმპერიას არ აღელვებს.

აღნიშნულ პრობლემას ქვემოთ მოკლედ კვლავ დავუბრუნდებით. ახლა რეალურ ისტორიას შემოვთავაზებთ. ის კი ასეთია:

ისტორიკოსთა შორის ეჭვს არ იწვევს, რომ ოსები ირანულენოვანი ალანების უშუალო შთამომავლები არიან, თუმცა ოსთა საბოლოო ფორმირება კავკასიის მთებში მოხდა ადგილობრივ კავკასიელებთან შერევის შედეგად. ასეთი კონტაქტები ალანებს უფრო ადრე სხვა ეთნოსებთანაც ჰქონდათ, მაგალითად, თურქული და მონღოლური მოდემის ხალხებთან. ირანულენოვანი ალანების ეთნოგენეზი შუა აზიის ტერიტორიაზე მოხდა (თოფჩიშვილი 2008). ამ თვალსაზრისით, ნიშანდობლივია, რომ პირველად ისინი ძველი წელთაღრიცხვის II საუკუნის ჩინურ წყაროებში არიან მოხსენიებულნი (ალემანი 2003). ამ წყაროთა თვალსაწიერი კი კასპიის ზღვის აღმოსავლეთ მონაკვეთს არ სცილდებოდა. კლასიკურ ავტორთა თვალსაწიერში კი ალანები ახალი წელთაღრიცხვის I საუკუნეში ჩნდებიან, მას შემდეგ, რაც ევრაზიის სივრცის ევროპულ მონაკვეთში დაიწყეს მომთაბარეობა და გამოცალკევდნენ აზიელი ალანებისაგან. ოსთა წინაპარი ალანების შესახებ მონაცემები, რაც კი მსოფლიოს სხვადასხვაენოვან საისტორიო წყაროებში არსებობს, თავმოყრილია კატალონიელი ავტორის – **აუგუსტი ალემანის** წიგნში და მასში დაინტერესებული მკითხველი ნახავს, რომ საქართველოს სიახლოვეს მთელი ადრე შუა საუკუნეების განმავლობაში ალანები (ოსები) არ მკვიდრობდნენ. მათი სამომთაბარო არეალი ევრაზიის სივრცე იყო (წყაროები

განასხვავებენ ერთმანეთისაგან აზიელ და ევროპელ ალანებს). ოსთა წინაპარი ალანები საქართველოდან ძალიან შორს ცხოვრობდნენ (თოფჩიშვილი 2008). საამისო მონაცემები თავმოყრილი აქვს დიდ რუს მეცნიერს ლევ გუმილიოვს მონოგრაფიებში. როდესაც მეცნიერი VII-VIII საუკუნეების ევრაზიის სტეპების შესახებ საუბრობს, წერს: «Гузы на востоке, мадьяры на севере, аланы и булгары (черные) на западе не всегда были друзьями хазар. Но эти степи были не нужны уграм и аланам, обитавшим в роскошных злаковых степях между Кубанью и Доном» (გუმილიოვი 2002: 388). ლევ გუმილიოვს მონოგრაფიაში რუკებიც საკმაო რაოდენობით აქვს წარმოდგენილი, რომელშიც მკითხველი ნახავს თუ საქართველოდან რა დაშორებით მომთაბარებოდნენ ოსთა წინაპარი ალანები. ვოლგისა და აზოვის ზღვის მონაკვეთში მომთაბარე ალანები IV საუკუნის 70-იან წლებში ჰუნებმა გაანადგურეს, გადარჩენილთა ნაწილი ჰუნებს დასავლეთში გაჰყვა, ხოლო ნაწილმა კი ჩრდილოეთ კავკასიის ველებში ჩამოინაცვლა, სადაც ბინადარ ცხოვრებაზე გადავიდნენ, შექმნეს სახელმწიფო და ამ დროიდან ალანებთან (ოსებთან) ქართულ სახელმწიფოს ინტენსიური ურთიერთობა ჰქონდა. ეს ურთიერთობა მეტწილად კეთილმეზობლური იყო, ხდებოდა დინასტიური ქორწინებები და, რაც მთავარია, საქართველოს სახელმწიფოს მეთაურები ალან-ოსებს ხშირად ქირაობდნენ, როდესაც გარეშე მტერთა თავდასხმებს იგერიებდნენ. თუმცა V საუკუნეში ქართლის მეფე ვახტანგ გორგასალს ოსებმა და გასტაცეს. ცოტა ხნის შემდეგ ვახტანგ გორგასალმა ჩრდილოეთ კავკასიაში ილაშქრა და ოსები დაამარცხა და ტყვეობიდან და გამოიხსნა. X საუკუნის არაბი ავტორის იბნ-რუსთას ცნობით, მაშინ დარიალიდან ალანთა/ოსთა განსახლებამდე ათი დღის ფე-

ხით სავალი იყო (თოფჩიშვილი 2008: 46-47), ე. ი. მათი მათი განსახლება ჩრდილოეთ კავკასიის მთისა და მთისწინეთიდან საკმაოდ შორს, ამ რეგიონის დაბლობში, სტეპებში არსებობდა.

ალან-ოსების ისტორიაში მეორე, სამწუხარო, ეტაპი იწყება XIII საუკუნიდან. მონღოლთა შემოსევების შემდეგ, ხანგრძლივი წინააღმდეგობის მიუხედავად, დამარცხებულმა ალან-ოსებმა დაკარგეს არა მარტო სახელმწიფოებრიობა, არამედ განსახლების არეალიც. XIII-XIV საუკუნეებში სტეპებში მცხოვრები ალან-ოსები მთიელებად იქცნენ. თუმცა, სამართლიანობა მოითხოვს, ითქვას, რომ ალანების ნაწილი მთიელებად უფრო ადრეც – ადრე შუა საუკუნეების შემდეგაც იქცა. ჰუნთა შემოსევების შემდეგ ისინი არა მხოლოდ ჩრდილოეთ კავკასიის ბარის მკვიდრები გახდნენ, არამედ დასახლდნენ კავკასიის მთიანეთის დასავლეთ ნაწილში – თანამედროვე ყარაჩაისა და ბალყარეთის ტერიტორიაზეც. სწორედ აქ, დიდი ზელენჩუკის ხეობაში არსებობდა ბიზანტიელთა მიერ დაარსებული ალანიის ეპარქია (გუდაკოვი 2007: 104-105), რომელიც ბიზანტიელებმა მონღოლთა შემოსევების შემდეგ გააუქმეს, რადგან ხალხი ისევ მომთაბარე ცხოვრებას დაუბრუნდა (გოილაძე 2018: 163). ამ ფაქტზე ყურადღების გამახვილება იმიტომაც გვიხდება, რომ ოსი „მკვლევარები“ დაჟინებით ალანიის ეპარქიაში შემავლად შიდა ქართლის ტერიტორიასაც აცხადებენ, თუმცა, ბუნებრივია, მათ ამის დამადასტურებელი არცერთი წყარო არ გააჩნიათ. გვიანი შუა საუკუნეების დიგორელი ოსები სწორედ ძველი შემოსახლებული ალანების შთამომავლები არიან (ჩრდილოეთ კავკასიის მთებში მცხოვრები ოსები საერთოდ ოთხ საზოგადოებად, თემად ცხოვრობდნენ. ზემოთ დასახლებული დიგორის გარდა, ესენი იყო აგრეთვე ალაგირი, ქურთაული და თაგაური). XIII-XIV საუკუნეებიდან

ალან-ოსები სწორედ აღნიშნულ სამ ხეობაში – ალაგირში, ქურთაულსა და თაგაურში – სახლდებიან. ეს ტერიტორია გეოგრაფების მიერ ცენტრალურ კავკასიადაა სახელდებული. აღნიშნული თვალსაზრისით, ნიშანდობლივია ის, რომ თანამედროვე ოსურ ენაში სწორედ ორ დიალექტს გამოყოფენ, ესენია: დიგორული, რომელიც უფრო არქაულია და ირონული.

ოსებს XX საუკუნემდე ერთიანი ენდოეთნონიმი არც ჰქონიათ. ჩრდილოეთ კავკასიის აღმოსავლეთ ოსეთის სამ ხეობაში მცხოვრები ოსები თავიანთ თავს „ირონს“ უწოდებდნენ, ხოლო დასავლეთით, დიგორის ხეობაში მცხოვრებნი – „დიგორონს“. დიგორელები პირველად VII საუკუნის „სომხურ გეოგრაფიაში“ არიან მოხსენიებული, ხოლო ირონელები XVII საუკუნემდე არსად იხსენიებიან. ეთნოლოგინ. ვოლკოვა წერს, რომ ოსთა აღმოსავლეთ ჯგუფების თვითსახელწოდება – „ირონი“ საისტორიო წყაროებში იშვიათად მოიხსენიება. ის იქვე დასძენს, რომ ეს გარემოება გაუგებარია, რით უნდა აიხსნასო, რაც, ჩვენი აზრით, სრულიად ახსნადია, თუ ალანურ-ოსური ტომების განსახლების არეალებსა და მიგრაციის მიმართულებას ადრე შუა საუკუნეებიდან გვიან შუა საუკუნეებამდე დაწვრილებით დავაკვირდებით. XIII-XIV საუკუნეებამდე, ანუ მონღოლთა შემოსევებამდე, ოსები (უფრო მართალი ვიქნებით, თუ ვიტყვით – მათი წინაპარი ალანები) აღმოსავლეთ ოსეთის ზემოთ დასახელებულ სამ ხეობაში (ალაგირი, ქურთაული, თაგაური) არ ცხოვრობდნენ. მათ სახელმწიფო ჩრდილოეთ კავკასიის ბარში ჰქონდათ შექმნილი. რაც შეეხება ჩრდილოეთ კავკასიის მთას, ისინი აქ დიგორიაში და მის დასავლეთით დღევანდელი ბალყარეთისა და ყარაჩაის ტერიტორიაზე ადრე შუა საუკუნეებიდან, VI-VII საუკუნეებიდან ცხოვრობდნენ. აი, ეს არის ძირითადი მიზეზი, თუ რატომ იხსენიებიან აღ-

რეულ წყაროებში დიგორელები და რატომ არ იხსენიებიან ირონელები. სხვათა შორის, ბალყარელებში შემორჩენილია გადმოცემა, რომ დიგორელი და ბალყარელი ფეოდალების – ბადელიატების და ბასიატების წინაპრები ჩრდილოეთიდან, მდ. ყუმის შუაწელზე მდებარე ადგილ მაჯარიდან გადმოსახლდნენ.

მიუხედავად ამისა, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მეზობელი ხალხები ოსური ეთნოსის ამ ორ ნაწილს სხვადასხვა ხალხებად აღიქვამდნენ. ერთიანი თვითსახელწოდების არარსებობის მიუხედავად, ჩრდილოეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში მცხოვრებ ამ ირანულენოვან ხალხს საერთო თვითშეგნება მაინც ჰქონდა. რაც შეეხება ეთნონიმს „ოსი“, ის ქართველთაგან გავრცელდა. ამ ეგზოეთნონიმით ოსებს, ქართველთა გარდა, ფაქტობრივად, არავინ იცნობდა.

დღეს ოსი მეცნიერები ცალკე გამოყოფენ „თუალებს“, ანუ თუალთაში მცხოვრებ ოსებს. თუალთა კი სხვა არაფერია, თუ არა საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე დვალეთი, სადაც ქართველი მთიელები (დვალეები) ცხოვრობდნენ. ისინი ექვს თემად ცხოვრობდნენ და განსახლებულნი იყვნენ ჟღელის, ზრამაგის, ნარას, ზროგოს, ზახას, კასრის ხეობებში. XX საუკუნის მეორე ნახევარში დვალეთს ოსმა მეცნიერებმა „ცენტრალური ოსეთი“ უწოდეს.

XIII-XIV საუკუნეებში, როგორც აღვნიშნეთ, ხდება ალან-ოსების ბინადრობის ადგილის კიდევ ერთხელ შეცვლა. ჩრდილოეთ კავკასიის მთებში შესული ალან-ოსები ადგილობრივ კავკასიურ ტომებს შეერივნენ. ესენი იყვნენ ქართული წყაროების „კავკასიანნი“ და ინგუშთა წინაპარი ტომები. ოსების ადრინდელი საცხოვრისი ჩრდილოეთ კავკასიის ბარში ყაბარდოელებმა დაიკავეს და მთიდან ბარში გამოსასვლელ ადგილებში შექმნეს მტკიცე სიმაგრეები, რათა

მთებში შერეკილი ოსები ჩრდილოეთ კავკასიის ბარში საცხოვრებლად აღარ გასულიყვნენ. მათ მიგრაციას ბარიდან მთაში ტოპონიმების გადატანაც კი მოჰყვა. XIII-XIV საუკუნეებიდან მოყოლებული, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე, ოსებს რაიმე სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი არ ჰქონიათ; არ ჰყოლიათ საერთო მმართველი. ისევე, როგორც კავკასიის სხვა ეთნოსთა უმეტესობა, ოსებიც აქ ხეობებში ერთმანეთისაგან განცალკევებით, ტერიტორიული თემების სახით ცხოვრობდნენ.

სამხრეთისაკენ ოსთა მიგრაციას ქვემოთ დაუბრუნდებით. ამჯერად კი მათ რუსეთთან ურთიერთობას და ჩრდილოეთ კავკასიის მთისწინეთსა და ბარში მიგრაციის საკითხს უნდა შევეხეთ. რუსულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ რუსულ-ოსური ურთიერთობები XVIII საუკუნის შუა ხანებიდან განმტკიცდა. ოსების დიდი ნაწილი რუსეთზე იყო ორიენტირებული და არაერთხელ მიმართავდნენ რუსეთის ხელისუფლებას, მიეღოთ ისინი ქვეშევრდომებად. პირველად აღმოსავლეთ ოსეთის უხუცესებს ასეთი თხოვნით 1770 წლის დასაწყისში ყიზლარის კომენდანტისათვის მიუმართავთ. თავის მხრივ, რუსეთი ოსეთის შეერთებით დაინტერესებული იყო, რადგან ოსურ ხეობებს სამხრეთ კავკასიასთან დასაკავშირებელი მნიშვნელოვანი სტრატეგიული მდგომარეობა ეკავათ. ოსეთის რუსეთთან შეერთების პროცესი ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის დადების შემდეგ დაიწყო. ცნობილია, რომ აღნიშნული ზავით რუსეთის მფარველობაში შევიდა ყაბარდო. სამშვიდობო ხელშეკრულებაში ოსეთი საერთოდ ნახსენები არ იყო. ეს ბუნებრივია, ასეთი ქვეყანა, სახელმწიფოებრივი ერთეული იმ დროს არ არსებობდა. დღევანდელი რუსეთის სახელმწიფო მოღვაწეები კი პირიქით აცხადებენ. **არ არსებობს არც ერთი საბუთი, დოკუმენტი, რომელშიც ნახსენები იქნებოდა რაიმე ფუ-**

ნქციის მატარებელი ოსური სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი. მით უმეტეს, არ არსებობს ორი ოსეთის ერთიანობის დამადასტურებელი საბუთი. საერთოდ არ არსებობდა ისეთი ცნებები, როგორცაა: „ჩრდილოეთი ოსეთი“ და „სამხრეთი ოსეთი“. XVIII საუკუნის ბოლოსთვისაც და შემდეგაც ორი ოსეთის, როგორც სახელმწიფოებრივი ერთეულის არსებობა და, მით უმეტეს, ერთიანი ოსეთის და თანაც სახელმწიფოს არსებობა, სრული ნონსენსია. თუ ოსეთის სახელმწიფო არსებობდა რუსეთის შემადგენლობაში შესვლის სურვილით, ასტრახანის გუბერნატორს 1774 წელს რატომ მაინცდამაინც ოსთა „ჩენილები“ (ხალხის არჩეულები) და არა სახელმწიფოს მეთაური ან მისი ელჩი არ ეწვია? ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულებაში მხოლოდ ყაბარდოზეა საუბარი და არა ე. წ. ოსეთზე. მაშინ ოსები მხოლოდ ყაბარდოზე ფორმალურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ. საბჭოთა პერიოდის საისტორიო გამოკვლევებშიც ხომ ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ ჩრდილოეთ ოსეთის ოთხი ხეობიდან (საზოგადოებიდან) მხოლოდ სამი შევიდა ფორმალურად რუსეთის დაქვემდებარებაში (ჩრდილოეთ კავკასიის... 1988: 422–449; ბლიევი 1990: 44–45). რუსულ ისტორიოგრაფიაში 1774 წელი მაინც ოსთა რუსებთან შეერთების წლადაა მიჩნეული. 1774 წლის ოქტომბერში ოსი ხალხის სურვილით ციხე-სიმაგრე მოზდოკში დაიწყო მოლაპარაკებები ასტრახანის გუბერნატორსა და ოცკაციან ოსურ დელეგაციას შორის. მოლაპარაკებების პროცესში შემდეგი საკითხები განიხილეს: ოსების ცენტრალური კავკასიის მთისწინა ველებში ჩასახლება; ოსებით დასახლებული ტერიტორიების რუსეთის იმპერიასთან შეერთება; მეზობელი ფეოდალების თავდასხმებისაგან დასაცავად სამხედრო სიმაგრეებისა და ფორპოსტების შექმნა. ყველა ამ საკითხზე ორივე მხარემ შეთანხმებას მიაღწია. ერთ რამეს უნდა გაე-

სვას ხაზი, რომ ამ მოლაპარაკებებში მაჰმადიანურ დასავლეთ ოსებს (დიგორელ ოსებს) მონაწილეობა არ მიუღიათ და 1774 წელს, შესაბამისად, ისინი არც რუსეთის ქვეშევრდომები გამხდარან. ოსების ძირითადი მიზანი ჩრდილოეთ კავკასიის მთისწინა ველებში სამოსახლო ადგილების მოპოვება იყო. ამის შემდეგ კი იწყება ოსთა ინტენსიური მიგრაციული პროცესი ჩრდილოეთისაკენ, რაც განსაკუთრებით ინტენსიური XIX საუკუნის 20-იანი წლებიდან გახდა. მიგრაციის ამ მიმართულებამ ოსების სამხრეთისაკენ, ანუ საქართველოს ტერიტორიაზე მიგრაცია ფაქტობრივად შეაჩერა, თუ არ ჩავთვლით დვალეთში მცხოვრებ ოსებს, რადგან მათი განსახლების არეალი გეოგრაფიულად უფრო საქართველოსთან იყო დაკავშირებული, ვიდრე ჩრდილოეთ კავკასიასთან.

რაც შეეხება საქართველოში – დვალეთსა და შიდა ქართლის მთიანეთში – მცხოვრებ ოსებს, ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსიის შემდეგ, რუსეთის ხელისუფლებას ღიძნანს უწევდნენ წინააღმდეგობას. თუ ჩრდილოეთ კავკასიის მთებში მცხოვრები ოსები რუსეთის იმპერიის მფარელობაში შესვლისაკენ მიისწრაფოდნენ, ამას ვერ ვიტყვით საქართველოს შიდა ქართლის მთიანეთსა და დვალეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში მცხოვრებ ოსებზე – ისინი გარკვეული ხნის განმავლობაში საქართველოს სამეფო დინასტიის – ბაგრატიონების ერთგული რჩებოდნენ და ამ უკანასკნელთა ორგანიზებულ აჯანყებებშიც ლებულობდნენ მონაწილეობას. საბჭოთა პერიოდის ისტორიკოსები, და ახლაც ოსი მეცნიერები, ოსების ცარიზმისადმი დაუმორჩილებლობას ქართველ ფეოდალებთან ბრძოლად აცხადებენ, ე. ი. გამოსვლებს კლასობრივი ბრძოლის საფარველში ხვევდნენ. სინამდვილეში, როგორც

იმდროინდელი რუსული დოკუმენტები გვიდასტურებენ, შიდა ქართლსა და დვალეთში მცხოვრებ ოსებს ცარიზმის ხელისუფლებასთან ჰქონდათ ბრძოლა და ამ ბრძოლის სათავეში ხშირად ქართველი ბატონიშვილები და ფეოდალები იდგნენ.

ოსებმა აქტიური მონაწილეობა მიიღეს 1804 წლის მთიელთა აჯანყებაში. 1804 ოქტომბერს ოსებმა როკის გადასასვლელთან თითქმის მთლიანად გაანადგურეს რიშკინის პოლკი (10 ოფიცერი, 600 „სალდატი“). ამ პოლკიდან ცოცხლად მხოლოდ დატყვევებული „სალდატები“ გადარჩნენ. მთიელთა აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ რუსებმა მთლიანად გადაწვეს ჟამურის ცხრავე სოფელი და სადაც კი ხელი მიუწვდებოდათ, მთავარმართებელ ციციანოვის ბრძანებით, სამი დღის განმავლობაში ანგრევდნენ საგვარეულო კოშკებს. შენიშნულია, რომ XIX საუკუნის პირველ სამ ათეულ წელს რუსული მმართველობა შიდა ქართლის მთიანეთსა და დვალეთში მხოლოდ და მხოლოდ ფორმალურ ხასიათს ატარებდა.

სისხლიმღვრელი შეტაკებები იყო რუსულ ჯარსა და პატარა ლიახვის ხეობაში მცხოვრებ ოსებს შორის 1810 წლის ბოლოსაც, რომლის დროსაც ხელისუფლებამ დამარცხებული ოსების რამდენიმე სოფელი გადაწვა და ანგრია საგვარეულო კოშკები, დაიჭირეს უხუცესები, რომელთაგანაც 12 კაცი თბილისის ქუჩებში დამამცირებელი კისერზე ჩამოკიდებული ხმლებით გაატარეს. რუსები ოსებისაგან ლევან ბატონიშვილის გადაცემას თხოულობდნენ. მას შემდეგაც შიდა ქართლის მთიანეთსა და დვალეთში მცხოვრები ოსები კვლავ აგრძელებდნენ ანტირუსულ ბრძოლებს. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია დადგენილი, რუსეთის ხელისუფლებამ თავისი მმართვე-

ლობის დამყარება მხოლოდ 1830 წლის შემდეგ შესძლო, როდესაც ოსები ხელისუფლებას კვლავ აუჯანყდნენ. Xე-ლისუფლებამ მხოლოდ პასკევიჩისა და გენერალ რენენკამპფის კარგად დაგეგმილი სამხედრო ექსპედიციის განხორციელების შემდეგ მოახერხა გამარჯვება (დაწვრილებით: ტყავაშვილი 2010: 219-253). კოლონიზატორების წინააღმდეგ განსაკუთრებით გამოუჩინათ თავი სოფელ როკაში მცხოვრებ თომაეებს (კალოევი 1999: 268). ამ დროს რენენკამპფმა დიდი ღიახვის ხეობაში ოსების შვიდი სოფელი გადაწვა და კოჩიეების გვარის უმეტესობა კოშკში ჩაიძარხა. ცარიზმის სამხედრო მოხელეები ასეთ სადამსჯელო ღონისძიებებს უფრო ადრეც მიმართავდნენ, მაგალითად, 1821 წელს გადაწვეს სოფელი კროჟა და ჯავისა და ჭვრივის ხეობებში 21 სოფელი აიკლეს, გააპარტახეს და სახლები მთლიანად დაქციეს. ოსების ცარიზმისადმი დაუმორჩილებლობა კიდევ დიდხანს გრძელდებოდა. შესაბამისად მიმდინარეობდა ამ უკანასკნელთა სადამსჯელო ექსპედიციებიც: 1838 წელს გადაწვეს მალრან-ღვალეთის სოფლები; 1840 წელს ბაგათიყაუში ქალები და ბავშვები დაქცეულ კოშკში ჩაიძარხნენ; 1850 წელს თომაეების ყველა სახლი ცეცხლს მისცეს; იგივე მოიმოქმედეს შუა ერმანში. ოსების დაუმორჩილებლობა და ცარიზმის „სალდატების“ ანალოგიური ქმედება 1860 წლამდე გრძელდებოდა (დაწვრილებით.: სამხრეთ ოსეთის... 1985: 176-185). რუსეთის ხელისუფლებისადმი საქართველოს მთებში მცხოვრები ოსების ხანგრძლივ წინააღმდეგობას კოსტა ხეთაგუროვის ეთნოგრაფიული ნარკვევიც ადასტურებს, რომელშიც ვკითხულობთ: «В настоящее время в Нарской котловине, да и во всей Осетии, нет ни одной сохранившейся в целоснос-

ти башни, все они, по распоряжению русского правительства, были разрушены в сороковых и пятидесятих годах прошлого (XIX-го - Р. Т.) столетия» (ხეთაგუროვი 1902).

რაც შეეხება ე. წ. სამხრეთ ოსეთს, ესაა საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის – შიდა ქართლის ერთი ნაწილი, რომელიც მოიცავდა გვიანი შუა საუკუნეების ქართლ-კახეთის სამეფოს სათავადოებს: სამაჩაბლოს, ქსნის საერისთავოს, დავითაშვილების, ამილახვრების, თაქთაქიშვილების, ფალავანდიშვილების, ფავლენიშვილების, ხერხეულიძეების და სხვათა სამფლობელოებს. ნაწილი კი ამ მიწა-წყლისა სახასო (სახელმწიფო) საკუთრება იყო. ამის შესახებ მოგვითხრობს არაერთი წერილობითი დოკუმენტი და სამართლის ძეგლი, აგრეთვე მოსახლეობის აღწერის დავთრები. ქართულ წერილობით ძეგლებში შიდა ქართლსა და უფრო ჩრდილოეთით – დვალეთში მცხოვრებ ოსთა შორის აზნაურთა წარმომადგენლებიც არაერთხელ არიან მოხსენიებული. ეს ბუნებრივია, ქართული სამეფო კარი ცდილობდა მიგრირებული ოსების ინტეგრაცია განეხორციელებინა, აზნაურობას უბოძებდა. ესენი იყვნენ: თომაშვილები, ხეთაგურები, ჯიდაშვილები, ხაჩირაშვილები... ამ აზნაურებს სამეფო კარისაგან ყოველწლიური ხელფასიც ჰქონდათ დანიშნული (თოფჩიშვილი 2016: 78-80; სცსსა, ფონდი 1461, რვეული 6, საქმე 6, 10, 11...). ხოლო სახელმწიფო მიწებზე მეფეს მოხელეები – მოურავები ჰყავდა დანიშნული. მაგალითად, ცნობილია, რომ დვალეთის მოურავი იყო გიორგი სააკაძე. 1772 წელს შიდა ქართლის მთის ოსური სოფლებისა და დვალეთის ზროგოს ხეობის მოურავობა ერეკლე II-ეს თავად იორამ ფავლენიშვილისათვის უბოძებია: „ქ. წყალობითა ღვთისათა ჩვენ... მეორემან ირაკლიმ... გიბოძეთ... ფავლენიშვილს იორამს, სესიას, თეიმუ-

რახს და იოანეს მთაში ოსის სოფლების მოურაობა: ჯრისა, ჯავისა, სხლებისა, ტონტობეთისა, ქოთონთოსი, ჯავისთავისა, ზამთარეთისა, ზროგოს ხუთი სოფლისა, დამწვარეთისა, ხეწესი, ქეშელთასი, თხელასი, მარიამისა, ჭამადანისა, (აგრეთვე უბოძებს გლეხებს) მუგუთს გალავანასშვილებსა და გაბელაშვილებს, კიდევ მუგუთს ქოზაშვილებს... (სცსსა, ფონდი 1450, წიგნი 45, საქმე № 188).

საბჭოთა პერიოდის სამხრეთ ოსეთის სოფლები ქართლ-კახეთის სამეფოს შემადგენლობაში რომ შედიოდა ამას ამას 1794-1799 წლებში იოანე ბაგრატიონის შედგენილი ქართლ-კახეთის აღწერაც მოწმობს. ბუნებრივია, მან ქსნის, დიდი ლიახვის, პატარა ლიახვის, მეჯუდას, ლეხურას, ფრონეების ხეობის სოფლებიც აღწერა. ყველა ამ სოფლის სახელი გამჭვირვალე ქართული ტოპონიმი. ყველა მათგანის ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანს, ამიტომ მხოლოდ ზოგიერთ დავასახელებთ: ახალგორი, აწერისხევი, წირქვალი, ნახილი, საძეგური, სათიხარი, საცხენისი, სარაბუკი, საკანაფო, საჩინო, მონასტერი, ყორნისი, ბარდნისი, დმენისი, მშველიეთი, შამბიეთი, ქოლოთი, კულბითი, ვანათი, ტბეთი, დამპალეთი, ბიეთი, ივრეთი, მუგუთი, ჩაბარუხეთი, ბელოთი, ზამთარეთი, ტონტობეთი, მთვარეული, ამატური, ინაური, ვანური, გუფთა, წიფორი, ზახორი (ლეხურას ხეობის ამ სოფელში 1791 წელს ისევ ქართველები – ევანისელები და გოგიტიშვილები – ცხოვრობდნენ), წუნარი, ბეჟმარი, ქრცხინვალი, ქვითკირი (1814 წლის აღწერით ამ სოფლის ნაონარ და გაპარტახებულ ადგილს ერქვა „საკაჭიურო“), სხლები, თოლიები, როკა, სბა, რუსთავი, ოქონა, თერეგვანი, ხუნდისუბანი, ტყისუბანი, ლეკონი, ტყემლოვანი, ბრილი, ზონკარი, ხოჯა, ბრუტაული, (შ)ერთული, ლაჭაური, გნასური, შუაცხვირი, შალიკაური, დვალურა, კოშკა, მაცხვარი, ჯავისთავი, ქარჩოხი, ჭორჭოხი, ზოდენი, მუჯუხი, მე-

ტენი, რეხა, ჯავისთავი, გუფთა (1814 წლის აღწერით ამ სოფლის ნაონარ და გაპარტახებულ ადგილებს ერქვა „ბორცვა“ და „ბუზალა“)... (დაწერილებით: ი. ბაგრატიონი 1986: 36-42; ხარაძე 2015: 261-288). იმავე და სხვა სოფლებს ჩამოთვლის XVIII საუკუნის პირველი ნახევრის ავტორი ვახუშტი ბაგრატიონი (ვ. ბაგრატიონი 1997: 206-209). არა მარტო სოფლის სახელებია ქართული, არამედ მდინარეებისა და მთების (ბრუტსაბძელი, კედელა, ზეკარი... პატარა ლიახვის შენაკადი ხეობები: ფოტნისი, დამწვარა, გვიდისი, დვალურა...) სახელწოდებანი. აუარებელი ქართული ტოპონიმებია დვალეთშიც, რომელიც ასევე ყოველთვის საქართველოს შემადგენლობაში შედიოდა და რომელიც 1858 წელს ცარიზმა თბილისის გუბერნიის გორის მაზრას ჩამოაჭრა და თერგის ოლქს გადასცა (თოფჩიშვილი 2016: 142-178; თოფჩიშვილი 2015: 162-205; ცაგაევა 1971: 117-119; ცაგაევა 175: 195-288). ა. ცაგაევა დვალეთში ცალკე ქართულ ტოპონიმებსაც გამოყოფს და ბევრ აუხსნელ ტოპონიმს, რომელთა უმრავლესობაც ასევე ქართულია (თოფჩიშვილი 2016, თოფჩიშვილი 2011). დვალეთში, რომელსაც რუსეთის კავკასიაში შემოსვლის შემდეგ ნარ-მამისონის ქვაბული უწოდეს, ეკლესიებზე დადასტურებულია ქართული წარწერები (ასომთავრული, ნუსხა-ხუცური) (მელიქსეთ-ბეკოვი 1925: 257). ლეონ მელიქსეთ-ბეკოვს ოსების დვალეთში მოსვლისა და დასახლების შესახებ გადმოცემები ინფორმატორებმა XX საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისში ჩააწერინეს (მელიქსეთ-ბეკოვი 1925: 257-258).

ჩრდილოეთით გადასახლების დაწყებამდე (XVIII საუკუნის ბოლო), XVII საუკუნის ბოლოს ოსთა განსახლების მიჯნები იყო დიგორის, ალაგირის, ქურთათის და თაგაურის

ხეობის გასასვლელები, რითაც ისინი ყაბარდოელებს ესაზღვრებოდნენ. XVIII საუკუნის 70-80-იან წლებში დიგორელთა რამდენიმე დასახლება მთისწინეთში გაჩნდა. მათ შორის, კარაჯაევო, ყობანი, ვაშტილი, ვასელიგო და ტუმა მდ. ურუხზე, კუბათი – მდ. ღურ-ღურის ხეობაში. ახალი დასახლებები კარაჯაევებმა, კუბატაევებმა და ტუგანოვებმა შექმნეს, რომლებიც ამ მიწებზე თავის ქვეშევრდომებთან ერთად დასახლდნენ. უფრო ადრე, XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში ოსებმა ეთნიკური საზღვარი აღმოსავლეთითაც გაიფართოვეს. აქ, მდ. თერგის მარცხენა ნაპირზე, XVIII საუკუნის 20-იან წლებში დასახლდნენ ლარსში, ჩმიში, ბალთაში (სამივე ეს სოფელი დარიალის ხეობაში მდებარეობს). რუსული წყაროების ცნობებით, XVI-XVII საუკუნეებში ლარსის მიდამოებში, მდ. თერგის მარცხენა მხარეზე ინგუშური მოსახლეობა მკვიდრობდა. აღნიშნულ სოფლებში დასახლებული ოსები ალაგირის ხეობიდან იყვნენ მიგრირებულები (ვოლკოვა 1974: 125–126). კლასროტის მონაცემებით, ლარსში, ჩმიში და ბალთაში მოსახლე ოსები ინგუშებს მიწის სარგებლობისათვის გამოსაღებს უხდიდნენ. იმავე ავტორის ცნობით, სლონატეს გვარის ოსებს აქ შემდეგში თავაურის ხეობიდან სხვადასხვა გვარები დამატებიათ. გაძლიერებულ ოსებს ინგუშებისათვის ხარკის გადახდა შეუწყვეტიათ, თუმცა 30 წლის განმავლობაში მცირეყაბარდოელ თავადებს – მუდაროვებს კვლავ უხდიდნენ გადასახადს. არაერთი საბუთით დადგენილია, რომ თანამედროვე ოსეთის დედაქალაქი – ვლადიკავკაზი 1774 წლისათვის, როდესაც აქ რუსებმა ეს ციხე-სიმაგრე ააშენეს, ინგუშურ სოფელს წარმოადგენდა და მას ზაურევი ერქვა, რომელშიც ზაუროვების გვარის ინგუშები ცხოვრობდნენ. XIX საუკუნე ოსთა მთიანი ხეობებიდან ბარში ინტენსიური და ჯგუფური გადასახლების პერიოდია. XIX საუკუნის 20-იან წლებში ოსუ-

რი დასახლებები ვლადიკავკაზის დაბლობზე შეიქმნა. აქ ახლადწარმოქმნილ ოსურ სოფლებში ძირითადად ირონელი ოსები ეფუძნებოდნენ (ბეროზოვი 1980).

ახლა ოსების საქართველოში მიგრაციის შესახებ. ყოველგვარ არგუმენტებსა და ფაქტებსაა მოკლებული და მხოლოდ ზოგიერთი ავტორის ახირებას ემყარება თეზისები ოსების საქართველოში ძველი დროიდანვე მკვიდრობის შესახებ. არცერთი საისტორიო წყაროთი, საბუთით არ დასტურდება ოსების საქართველოში მიგრაცია და აქ საბინადროდ გადმოსვლა არც ძველი წელთაღრიცხვის სხვადასხვა მონაკვეთში და არც ახ. წ.-ის IV საუკუნეში ჰუნების შემოსევას ალან-ოსების საქართველოში დასახლკარება არ მოჰყოლია. როგორც ზემოთ ითქვა, ამ დროს ოსებმა დონისპირა და აზოვისპირა ველებიდან შეღარებით სამხრეთით, ჩრდილოეთ კავკასიის მთისწინა ველებში წამოიწიეს. არ დასახლებულან ოსები საქართველოში არც VII და არც XIII საუკუნეებში, როგორც ეს ზოგიერთ ავტორს წარმოუდგენია. XIII საუკუნეში ოსებმა მხოლოდ ჩრდილოეთ კავკასიის მთიან ხეობებში დაიწყეს შესვლა, რაც კარგა ხანს გაგრძელდა და დასრულდა ეს მიგრაციული პროცესი XV საუკუნის დასაწყისში. XIII საუკუნის მეორე ნახევარში მხოლოდ ოსების ერთმა ჯგუფმა სცადა შიდა ქართლში დასახლება, რომელიც დარუბანდის გზით იყო შემოსული. მათი სამხედრო რაზმი ილხანთა მონღოლური სახელმწიფოს ბრძანებით მოქმედებდა. 1292 წელს უმეფობის პერიოდში „იწყეს ოვსთა ოხრებად, ხოცვად და რბევად და ტყვევნად ქართლისა და ქალაქი გორი წარტყუენეს და თვისად დაიჭირეს ოვსთა (ჟამთააღმწერელი, ქც, II, 296). ოსებმა ისარგებლეს საქართველოს დასუსტებით და მონღოლთა მხარდაჭერით ცდილობდნენ შიდა ქართლში სამოსახლო ადგილების მოპოვებას. ოსების მონღოლთა ეს ფაქტობრი-

ვად „საპოლიციო რაზმები“, გარკვეული ხნის შემდეგ, მეფე გიორგი V ბრწყინვალის მიერ განადგურებულ და გაძევებულ იქნენ საქართველოდან („განასხნა და აღფხურნა“). ბრძოლაში ცენტრალური ხელისუფლების მხარეზე იბრძოდა მთის მოსახლეობაც: ქსნის საერისთავოს ლაშქარი ვირშელ ერისთავის მეთაურობით და „მთიულნი არაგვისანი“. „ოსების წინააღმდეგ ბრძოლაში გიორგი მეფეს მხარში ქსნის ერისთავი ვირშელი და „მთიულნი არაგვისანი“ რომ ედგნენ, შემთხვევითი არ იყო. ჩრდილოეთ კავკასიიდან შიდა ქართლში გადმომავალი ბილიკებით შემოსული ოსი ხიზნებისაგან, უპირველეს ყოვლისა, სწორედ შიდა ქართლის ამ ორი ხეობის მოსახლეობა ზარალდებოდა“ (გოილაძე 2018: 180). არადა „ოსეთიდან ქართლში ხიზანთა ახალი ნაკადების შემოსვლის სახით მათ ქართლის დაცარიელებული სოფლების შესავსებად ამოუწურავი რესურსი ჰქონდათ (რადგან ქართლელი მიწათმოქმედნი ან გაწყვეტილნი ან სამცხეში იყვნენ გადახვეწილნი – რ. თ.). ოსებისათვის ყველა პირობა არსებობდა, რათა შიდა ქართლში ახალი „სამშობლო“ მოეპოვებინათ. მაგრამ იმ ხანად გიორგი ბრწყინვალეს ძალისხმევით ქვეყანა გადარჩა“ (გოილაძე 2018: 181). ოსთა ამ რაზმების განადგურებისა და გაძევების შემდეგ, საქართველოს სახელმწიფოს მესვეურებმა კარგა ხნით მტკიცედ ჩაკეტეს ოსეთის ხეობებიდან საქართველოში შემოსასვლელი ორივე კარი (დარიალი, კასრისკარი) და გარკვეული ხნით შეაჩერეს ოსთა საქართველოში მიგრაცია. სამართლიანობა მოითხოვს, აღინიშნოს, რომ ოსებს უფრო ადრეც ჰქონდათ მცდელობა საქართველოში დამკვიდრებისა. მაშინაც ისინი უცხო ძალას ეყრდნობოდნენ; მაგალითად, IX საუკუნის შუა ხანებში არაბმა მხედართმთავარმა ბულა თურქმა დარიალის გადმოსასვლელით 100

კომლი ოსი შემოიყვანა და ქვემო ქართლში, ანუ სამხრეთ საქართველოში, შიდა ქართლიდან საკმაოდ დაშორებით, ქალაქ დმანისში დაასახლა. წყაროებით არ ჩანს, შემდგომში რა ბედი ეწია ეთნიკური ოსების ამ 100 ოჯახს. სავარაუდოდ, ისინი ან მალევე ასიმილირდნენ ქართველთაგან, ან გავიდნენ საქართველოდან. XIII საუკუნის შუა ხანებში, მონღოლთა ხანის ბრძანებით, მეფე დავით VII-მ მიიღო მონღოლთა მოკავშირე ოსთა სამხედრო რაზმები და საცხოვრებლად დმანისი და ჟინვანი მისცა. არც ამ სამხედრო რაზმების შემდგომი ბედია ცნობილი. ყოველ შემთხვევაში, არავითარი ოსური ეთნიკური ანკლავი ქართული წყაროებით ამ ქალაქებში არ ჩანს.

კავკასიის მთავარი ქედის ჩრდილოეთით მდებარე ისტორიული საქართველოს პროვინციაში – დვალეთში ოსების შემოსახლება ძირითადად განხორციელდა XVI საუკუნეში, XVII საუკუნეში კი დვალეთში დასრულდა ადგილობრივ ქართველთა ეთნოგრაფიული ჯგუფის (ტერიტორიული ერთეულის) – დვალეების ასიმილაცია ოსების მიერ. მაგრამ, როგორც ბ. კალოევის მიერ ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მასალებით ირკვევა, დვალეთის ზოგიერთ ხეობაში, მაგალითად, ზახაში ორენოვნება დიდხანს იყო შემორჩენილი (კალოევი 1999). ზახელების უმეტესობამ ქართული ენა კარგად იცოდა. დასახლებული ავტორი ამას საქართველოსთან ხანგრძლივი ეთნოკულტურული კავშირებით ხსნის, აგრეთვე, ზახის ეკლესიებში ქართული სასულიერო პირების მოღვაწეობითა და მათ მიერ ქართულ ენაზე ქადაგებით. ეს მასალა პირდაპირ მიუთითებს არა ორ სხვადასხვა ეთნოსს შორის არსებულ ეთნოკულტურულ კონტაქტებზე, არამედ იმაზე, რომ დვალეები ქართველი მთიელები იყვნენ და მოსულმა ირანულენოვანმა ერთობამ მათი ასიმილაცია მოახდინა. ზახაში ქართული ეკლესიების არსებობა, ქართველი მღვდ-

ლების მოღვაწეობა და ქართულ ენაზე ქადაგებაც იმის დამადასტურებელია, რომ დვალეთი ქართული მხარე იყო თავისი ქრისტიანული რელიგიით. ქართველი მღვდლების მოღვაწეობა კიდევ ერთი დამადასტურებაა იმ ფაქტისა, რომ ეს მხარე საქართველოს ეკლესიის ნიქოზის ეპარქიაში შედიოდა და არა ალანის ეპარქიაში, როგორც ახლა ზოგიერთი ოსი მეცნიერი წერს. იმავე ბ. კალოევს თავის ნაშრომებში იმის დამადასტურებელი მასალაც მოაქვს, რომ XVIII საუკუნის ბოლოსაც დვალეთის მკვიდრნი, საჭიროების შემთხვევაში, საქართველოს ჯარში ისევე იბრძოდნენ, როგორც სხვა მხარეების წარმომადგენლები. ოსების დვალეთში დასახლებამდე, ოსების მოწოლის, თარემის, ლაშქრობების გამო, დვალების მნიშვნელოვანი ნაწილი საქართველოს სხვადასხვა მხარეში (შიდა ქართლი, ქვემო ქართლი, იმერეთი, რაჭა) განსახლდა. ადგილზე დარჩენილი დვალები, ოსთა ეთნიკურ-ენობრივ გარემოში ამ უკანასკნელთა აქ ჯგუფური შემოსახლებისა და სწრაფი გამრავლების შედეგად ასიმილირებულ იქნენ. წარმოშობით ქართველი მთიელი დვალები იყვნენ: **ხალურები, ჩიფჩიურები, ბიგულები, თვაურები, ჩოჩოურები/ჩოჩინშვილები, ბელელურები, გუდიაურები, ბაგაურები, გერგაურები, თაბაურები, მამიაურები, ხერხეულიძეები, ქესაურები, ფარუხაურები, კობერაურები, დულიურები, ფოსურები, ბიბილურები/ბიბილაშვილები¹, ფიდიურები, ბუტაურები** („ძეგლი ერისთავთა“-ს მოხედვით „ბრუტაშვილნი“),

¹ „ძეგლი ერისთავთა“-ს თანახმად ბიბილურები დვალეთის „ბობოლეთა“-ს თემის/საზოგადოების მკვიდრნი იყვნენ, რომლებიც აქ ამ დროს აღარ ცხოვრობდნენ (სავარაუდოდ შიდა ქართლის მთიანეთში იყვნენ გადასახლებულნი). დვალეთში მოსულ ოსთა ერთ-ერთი მეფის შვილებს დვალები ბობოლეთას „ქვეყანას“ უბოძებენ და ქართველ მთიელთა ტრადიციიდან გამომდინარე (ამოწყვეტილის, სხვაგან წასულის მამულს, ადგილს ვინც მიღებდა, გვარიც მათი უნდა მიეღო) ბიბილურის გვარს აძლევენ („სახელ-ვსდევით ბიბილურად“).

თავაურები, ვეშაპურები, ჭავჭვიურები, შალაურები, ფაკაურები, ფუსაურები, საურები, ხარშილაურები, ჯიჯიურები, გოგალაურები, ბერიულები, თუთარაულები, ლაჭაურები, ხომიზურები, ჯაფარაულები; აგრეთვე: ბიგანები (ბიგანიშვილები), ხაბარელები, ხეთერელები, ხოდლები, ხაჩიძეები (აღრინდელი ხაჩიურები), თედელურები, კასაბაურები, კელეურები, კაბუშურები, ბრუტაულები, ხიტურები, ხუტაურები, გერკეულები, თავაურები/თვაურები, კეხოშვილები, გელიშვილები, გოგინაშვილები, თიბილაშვილები, ეფხოშვილები. რაც შეეხება ნარ-მამისონის ქვაბულში (ანუ დვალეთში) მოსახლე ყველაზე დიდ ოსურ გვარს ხეთაგურს (ხეთაგურებს), მათი წინაპარი აქ ყაბარლოდან იყო მოსული და, ბუნებრივია, ქართულ ენობრივ-ეთნიკურ გარემოში გვარსახელიც ურ სუფიქსით გაიფორმეს. შემდეგ ოსურ ეთნიკურ გარემოში ეს გვარიც გაოსდა.

ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე – დვალეთში ოსებმა ძალით რომ გაიკაფეს გზა, მათ აქ დასახლებას, თავდასხმები რომ უძლოდა წინ, კარგად ჩანს ფოლკლორული მონაცემებითაც. მხედველობაში გვაქვს ხალხური ლექსი „მაღლა მთას მოდგა უცხო ფრინველი“, რომელიც სწორედ დვალეთის მეზობელ, საქართველოს ერთ-ერთ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში – მთის რაჭაშია შექმნილი. ამიტომაც ამ ლექსის, როგორც საისტორიო წყაროს, მნიშვნელობა, ძალზე დიდია. პირველ რიგში, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხალხური ლექსით კარგად ჩანს, რომ საქართველოს ერთ-ერთი ისტორიული პროვინცია – დვალეთი, ოსეთში არასდროს არ შედიოდა და დვალეთში ოსებმა დასახლება ბრძოლით შეძლეს:

„მაღლა მთას მოდგა
უცხო ფრინველი,
თეთრი ფრთოსანი.

ჟღერს ჩამოღა
 დიდი ლაშქარი,
 დიდი ლაშქარი – ოსი და დვალი.
 ომი შეიქნა ცისკრისა ჟამსა,
 ცისკრისა ჟამსა, გამთენიასა:
 ქნევა ხმლისა, ძგერა შუბისა.
 ხმალი ორპირი სისხლში ცურავდა,
 შუბის ნალეწი ზეცას ცვიოდა,
 მესამე დღესა ჩამოცვიოდა.
 ვაჟკაცთ ყვირილით მიწა იძროდა,
 სისხლისა ღვარსა კაცნი მოქონდა.
 ჯაფარ გაიქცა, ვით რომ კაკაბი,
 ოსი მისდევდა, ვით რომ არწივი.
 ჯაფარ, ვერ წახვალ
 შინა მშვიდობით,
 ცოლს ვერ მიუტან
 ლაშქრულს ანბავსა,
 ლაშქრულს ანბავსა,
 წითელ კაბასა,
 სიტყვა გათავდა, ჯაფარ წაიქცა,
 ჯაფარ წაიქცა სვეტი ოქროსი.
 ომი გათავდა, ომი გათავდა,
 აგერ მოდიან მოწიფულები.
 ჯაფარ მოაყვე:
 თავი გოდრითა,
 ტანი ლასტითა,
 წვრილი წელები –
 ხელკალათითა
 (ძველი..., 1911-1913: 115).

ამ ხალხური ლექსის 15-ზე მეტი ვარიანტი არსებობს, უფრო სრულყოფილიც. შესაძლებელია ამ ლექსის თავდაპი-

რველი ვარიანტის აღდგენა. მეცნიერთა მითითებით, თავისი აგებულებით ეს ლექსი საკმაოდ ძველია (ქურდიანი 1997: 176-178). დასკვნის სახით ვიტყვით, რომ ხალხურ ლექსში ასახულია დვალეთში შემოჭრილი ოსების ბრძოლა ადგილობრივ დვალეებთან. სამოსახლო ტერიტორიებს დვალეთში ოსები ბრძოლით მოიპოვებენ. ოსები დვალეებთან ბრძოლაში იმარჯვებენ. მრავალი დვალი დაიღუპა. გადარჩენილები კი მამა-პაპათა საცხოვრისიდან გაიქცნენ (და დასახლდნენ შიდა ქართლში, ქვემო ქართლში, რაჭაში, ზემო იმერეთში). დვალთა ერთერთი ლიდერი ჯაფარი, დამარცხდა რა უთანასწორო ბრძოლაში, გაიქცა, „ვით კაკაბი“. გაქცეული ჯაფარი, რომელიც დვალეებს ასახიერებს, ოსებმა აკუწეს. რაც შეეხება იმას, რომ ეს ბრძოლა ნამდვილად მოხდა, კარგად ჩანს ხალხური ლექსიდან. ლექსში ნახსენები ორივე ტოპონიმი („მაღლა მთა“ და „ჟღერე“, სადაც ბრძოლა მოხდა) დვალეთშია. „მაღლა მთა“ ეს იგივე „მაღლა დვალეთია“. ასეთი გეოგრაფიული ერთეული ნახსენები აქვს იოანე ბაგრატიონს (ბაგრატიონი 1986, 79). „ჟღერე კი დვალეთის ექვსი ხეობიდან ერთ-ერთი ხეობაა, რომელიც გეოგრაფიულად მთიან რაჭასთან ახლოსაა (მთიანი რაჭიდან დვალეთის ჟღერეს ხეობაშია გადასასვლელი). ლექსის რამდენიმე ვარიანტში ნახსენებია ტოპონიმი „ქალაქა“. „ქალაქაც“ დვალეთის ერთ-ერთი დასახლებული პუნქტი იყო. ლექსში ნახსენები „უცხო ფრინველი თეთრი ფრთოსანი“, რა თქმა უნდა, საომრად მოსული ოსები იყვნენ, რომლებიც დიდი ლაშქრით დაუპირისპირდნენ ადგილობრივ დვალეებს. ხალხური ლექსიდან აშკარაა, რომ ერთმანეთს უპირისპირდება ორი ერთმანეთისათვის უცხო ხალხი: ბრძოლით მოსული ოსები და ადგილობრივი, ქართველთა ტერიტორიულ-ლოკალური ჯგუფი – დვალეები. ამ ლექსით საფუძველი ეცლება ოსი ავტორების „მტკიცებას“, რომ დვალეები ოსები იყვნენ. ლექ-

სში ასახული ბრძოლის შემდეგ მოხდა სწორედ მოსახლეობის ეთნიკური შეცვლა საქართველოს მთიანეთის ერთ-ერთ უძველეს პროვინციაში – დვალეთში.

ოსური გადმოცემებიც ადასტურებენ, რომ ოსური ეთნოსი დვალეთში ბრძოლით არის მოსული. ადგილობრივ მოსახლეობას ისინი ებრძოდნენ, ამარცხებდნენ და ისე იკავებდნენ მათ საცხოვრებელ ადგილებს. ასეთი გადმოცემების საშუალებით, შეიძლება დავადგინოთ დვალეთის ადგილობრივი და მოსული ოსური გვარები.

ნარ-მაძისონის ქვაბულში (ანუ ისტორიულ დვალეთში) XVIII საუკუნისთვის განსახლებული ოსური გვარები ძირითადად ალაგირის ხეობიდან იყვნენ გადმოსახლებულნი, რომლებსაც აქ ადგილობრივი ქართველი მთიელები მცირე რაოდენობით დახვდნენ, რაც განპირობებული იყო ისევ და ისევ ოსთა თარეშებით და ეპიდემიით. დვალეთში ფეხის მოკიდების შემდეგ ოსებმა შიდა ქართლის მთიანეთში გადმოინაცვლეს.

ამის დამადასტურებელი ეთნოგრაფიული მონაცემები მოყვანილი აქვს რუს ეთნოლოგს – ნატალია ვოლკოვას: **«Другим более ее массовым и давним по времени движением алагирцев за пределы своего ущелья следует считать, видимо, их поселение в Центральной (ბოლო დროს ოსები ამ ტერმინით დვალეთს მოხსენიებენ; ის ბ. კალოევმა დაამკვიდრა – რ. თ.) и Южной Осетии. Народная традиция выводит многих жителей верховьев Большой Лиахвы и Ардона из алагирских селений Цамат, Дагом, Луар, Урсдон, Цей др.»** (ვოლკოვა 1974: 122). **«Формирование населения области Туалта (ოსები დვალეთს „თუალთაის“ უწოდებენ – რ. თ.), как уже отмечалось, происходило в основном за счет переселяв-**

шихся алагирцев. В Зругском ущелье (იგივე ზროგოს ხეობა – რ. თ.) поселились предки Козаевых, Хозиевых, Бираговых, в Закинском ущелье (ზახას ხეობა – რ. თ.) – Калоевых, в Гибе – Кучиевых из Мизура. Из Туалта длительное время шел активный процесс расселения туалцев в район Военно-Грузинской дороги (Коби, Ухате), Урс-Туалта, откуда некоторые фамилии (например, Абаевы) впоследствии перешли в Коби, в Трусовское ущелье, где имеются переселенцы из Нара (დვალეთის ექვსი ხეობიდან ერთ-ერთი ნარას ხეობაა – რ. თ.), а также в Джавское и Кударское ущелья» (ვოლკოვა 1974: 124). იგივე ავტორი თავაურელი ოსების მასობრივ მიგრაციაზე მიუთითებს თერგის ხეობის სათავესა (თრუსო) და საქართველოს სამხედრო გზის რაიონში. მკვლევართ შენიშნული აქვთ, რომ ოსეთის ხეობებიდან ალაგირის ხეობა ყველაზე ნაკლებ ნაყოფიერი იყო, რაც ალაგირელთა ინტენსიური მიგრაციის ძირითადი მიზეზი იყო. ვერ გაექცა დვალეთელი ოსების კავკასიურ საფუძველზე წარმოქმნის უტყუარ მასალას თავის ადრინდელ, 1967 წელს დაბეჭდილ, ნაშრომში ბ. კალოევი, რომელიც აღნიშნავს, რომ ისინი ჩამოყალიბდნენ ალანების მიერ ადგილობრივი კავკასიური ტომების – დვალეების ასიილაციის გზითო, თუმცა დვალეების ეთნიკური ქართველობის აღიარებას თავი აარიდა: **«Третья племенная группа осетин – туалыцы – образовались уже на кавказской почве в результате ассимиляции аланами местного племени двалов (туалов)»** (კალოევი 1999: 5).

საერთოდ, ოსების შიდა ქართლში მიგრაცია ძირითადად დვალეთის გზით ხორციელდებოდა. დვალეთში მოსახლეობის ეთნიკურ ცვლილებას ამ პროვინციის საქართვე-

ლოდან ჩამოცილება არ მოჰყოლია. საქართველოს სახელმწიფოებრიობის მთელ მანძილზე და რუსეთის კოლონიალად გადაქცევის შემდეგაც დვალეთი საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო. კავკასიის მეფისნაცვლის – ა. ბარიატინსკის 1858 წლის 3 აპრილის ბრძანებით დვალეთი, ანუ როგორც მაშინ უწოდებდნენ, ნარას უბანი, თანამედროვე ნომენკლატურით ფიაგლონისა და არდონის სათავეები (შედიოდა თბილისის გუბერნიის გორის მაზრაში), რომლის ფართობიც 3.581 კვ. კმ.-ს შეადგენდა, ჩრდილოეთ კავკასიის თერგის ოლქის „ოსეთის სამხედრო ოლქს“ შეუერთდა (ივანენკო 1873: 450-451). 1858 წლით დათარიღებულ ერთ დოკუმენტში დვალეთის ზახას ხეობაში მცხოვრები აბაევები აღნიშნავენ, რომ მათი წინაპრები ერთგულად ემსახურებოდნენ ქართველ მეფეებს, იცავდნენ მათ ურჯულო ლეკებისა და სპარსელებისაგან. ბ. კალოევის მიერ მოხმობილი ეს საბუთი პირდაპირ მიუთითებს იმაზე, რომ დვალეთი, მიუხედავად აქ მოსახლეობის ეთნიკური ცვლისა, მუდმივად საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო. ქართული წყაროებითაც, დვალეთი ყოველთვის საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო. ვახუშტი ბაგრატიონიც აღნიშნავდა, რომ დვალეთი მეფე ფარნავაზის დროიდან (IV–III საუკუნეების მიჯნა) შემოდიოდა საქართველოს შემადგენლობაში (ქც 1973: 633). ისევე როგორც საქართველოს მთიანეთის სხვა მხარეებიც, დვალეთიც უშუალოდ სამეფო კარის დაქვემდებარებაში იყო, აქ ფეოდალური ერთეული – სათავადო არ შექმნილა (ასევე იყო მეზობელ მთის მხარეებში: ფშავში, ხევსურეთში, თუშეთში...). მთიელებს, საერთოდ, შედარებით თავისუფლება ჰქონდათ ბოძებული, მათი მოვალეობა ძირითადად საზღვრების დაცვა იყო. საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლის შემდეგ, XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან, დვალეთი ქართლის სამეფოს განუყოფელი ნაწილი იყო.

მხარეს მეფეთა მიერ დანიშნული მოხელეები – მოურავები განაგებდნენ. ისევე როგორც საქართველოს მთიანეთის სხვა მხარეების მკვიდრნი, დვალეთში მცხოვრები ოსებიც ზოგჯერ დაუმორჩილებლობას აცხადებდნენ. ასეთი მცდელობა ჰქონდათ დვალეთში მცხოვრებ ეთნიკურ ოსებს XVIII საუკუნის დასაწყისში. მეფე ვახტანგ VI-ს სპეციალური ექსპედიციის მოწყობა დასჭირდა და დვალეთში მცხოვრებმა ოსებმა კვლავ ქართლის მეფის უზენაესობა აღიარეს. იგივე ქმედების ჩატარება უფრო ადრე – XVII საუკუნის დასაწყისში – მოუხდა დვალეთის მოურავს (სახელმწიფო მოხელეს) გიორგი სააკაძეს.

დვალეთი არა მხოლოდ სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკურად, არამედ სამეურნეო-ეკონომიკური თვალსაზრისითაც საქართველოსთან იყო დაკავშირებული. ბ. კალოევი დვალეთის ზახას ხეობის (თემის) შესახებ წერს, რომ მათ მოწეული მოსავალი მხოლოდ სამი-ოთხი თვის განმავლობაში ჰყოფნიდათ და ოსეთის სამხედრო გზის გახსნამდე და აღმინისტრაციულად თერგის ოლქში შესვლამდე (XIX საუკუნის 60-იანი წლები), სურსათს იძენდნენ ქართულ ქალაქებში: ცხინვალში, ონში, გორში, ქუთაისში და სხვა; აქ ისინი ძირითადად მეცხოველეობის პროდუქტებს მიწათმოქმედების პროდუქტებსა და ხელოსნურ ნაწარმზე ცვლიდნენ. შიდა ქართლიდან გატანილ პროდუქტებს შორის, ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ღვინოსაც ასახელებენ (კალოევი 1999: 270-271, 276). დვალეთში მცხოვრები ოსები საერთოდ არასდროს არ უნათესავდებოდნენ ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრებ ოსებს, რაც, პირველ ყოვლისა, იმით აიხსნება, რომ დვალეთი ჩრდილოეთთან ძნელადმისადგომი გადასასვლელით იყო დაკავშირებული, იმ დროს, როდესაც დიდი ლიახვისა და რიონის ხეობასთან მათ თერთმეტი გადასასვლელი

აკავშირებდათ და ისინი ზამთარშიც კი ადვილად გადასავლელი იყო.

დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე ოსთა პირველი დასახლებები ჩნდება თრუსოსა (მდ. თერგის სათავე, 8 სოფელი) და მალრან-დვალეთში (მდ. დიდი ლიახვის ხეობის სათავე). ოსების აქ დასახლება ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანი ხეობებიდან XVII საუკუნის შუა ხანებში მოხდა. მდროს მათ ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ დაკავებული შიდა ქართლის მთიანეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ისინი აქ მხოლოდ დიდი ლიახვის ხეობის სათავეში (მალრან-დვალეთში, რომელიც ცხრა „მთური სოფლის“ ერთობლიობას წარმოადგენდა) იყვნენ მიგრირებული. მთელი რიგი საისტორიო მონაცემებით, XVII საუკუნის შუა ხანებში შიდა ქართლის მთიანეთი (დიდი და პატარა ლიახვების ხეობები) ნასოფლარებით იყო მოფენილი. ადგილობრივი ქართული მოსახლეობა აქედან აყრილა და ბარში საცხოვრებლად გადასულა. ვახუშტი ბაგრატიონი ხაზგასმით წერდა, რომ დვალეთსა და შიდა ქართლის მთიანეთში ოსები ქართველთა ნასახლარებზე იყვნენ დასახლებულნი: „ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ ამ ადგილთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი. შემდგომთა მეპატრონეთა მათგან გარდმოსახლებულან ოსნი, და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან, ვინაითგან მტერთაგან ბარსა შინა კაცნი შემცირებულან“.

შიდა ქართლის მთიანეთში, კერძოდ, მდინარეების – დიდი ლიახვისა და პატარა ლიახვის ზემო წელში, ოსთა მიგრაცია ხდება XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან. საქართველოში ნამყოფი რუსი ელჩის – მ. ი. ტატიშჩევის (1604-1615) ჩანაწერით, ჩერქეზეთსა და საქართველოს შორის მხოლოდ 200-სულისანი ოსური დასახლება არსებობდა. მნიშვნელოვანი ცნობებია დაცული XVII საუკუნის მიწურულისა და XVIII საუკუნის დამდეგის თხზულებაში –

ბესარიონ ქართლის კათალიკოსის „მარტვილობა ლუარსაბ მეფისა“. ავტორი, რომელიც ლუარსაბის წამების პერიოდს (1620 წელი) ახასიათებს, აგრეთვე საუბრობს ქართლის ჩრდილოეთის საზღვართან შექმნილ ვითარებაზე. ბესარიონ ქართლის კათალიკოსი იხსენიებს „მახლობელთა ჩუენთა მთიულთა ოვსთა“, რომლებიც „დამკვიდრებული იყვნეს მახლობლად ჩუენსა“ (ძველი ქართული... 1946: 408). „მარტვილობიდან“ ჩანს, რომ ოსები იბრძოდნენ ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებისათვის და უპირისპირდებოდნენ ადგილობრივ ქართულ მოსახლეობას. ეს ცნობა ეხმაურება ტატიშჩევის ზემოთ აღნიშნულ ჩანაწერს. ის ადასტურებს შიდა ქართლის საზღვართან – დვალეთში ოსური დასახლებების წარმოქმნას.

დიდი ლიახვის ხეობის სოფელ ზემო ჯავაში XVII საუკუნის შუა ხანებში ოსური მოსახლეობა რომ ჯერ კიდევ არ მკვიდრობდა, ჩანს ერთი დოკუმენტიდან. საბუთში წერია, რომ „ამოწყდა ზემო ჯავა და დაუკაცურდა ოსთაგან, ღმერთი იყოს მოწამე ასრე ამოწყდა, რომ კაცის ნაშენები აღარა იყო-რა“ (დოკუმენტები, 1940: 364). საბუთში ლაპარაკია, რომ ზემო ჯავაში ადგილობრივი მოსახლეობა ოსთა თავდასხმებისა და მეკობრეობის შედეგად ამოწყდა. გაუკაცრიელებულ ზემო ჯავას ერთი ფეოდალისაგან მეორე ფეოდალი ყიდულობს. ამავე დოკუმენტში ამოწყვეტილ ქართულ გვარებზეცაა საუბარი. მიუხედავად ამისა, ოსმა ისტორიკოსებმა ის დამახინჯებულად თარგმნეს, რომ თურმე ზემო ჯავაში ოსური მოსახლეობა ამოწყდა: «Вымерла Верхняя Джава и не стало там осетин». შინამდვილეში თარგმანი ასეთი უნდა ყოფილიყო: «Вымерла Верхняя Джава и опустошена (буквально: обезлюдена) осетинами так вымерла, что никаких признаков

люДСКОЙ жизни там не было». ამ დოკუმენტის მიხედვით, ზემო ჯავის მკვიდრნი იყვნენ: ძიგანიძეები, ეფენიაშვილები (ეს გვარი 1696 წელს უკვე შიდა ქართლის ბარშია მოხსენიებული – პალ 1993: 160), გურჯიშვილები. 1634-1658 წლების საბუთით მეფე როსტომი თავის მოხელეებს უბრძანებს, რომ არაფერი დაეშავებინათ ოსეთიდან აყრილი და ჯავის ზემოთ დასახლებული ოსებისათვის და თუ ვინმე კვლავ ჩამოსახლდებოდა ოსეთიდან, არც მისთვის შეეშალათ ხელი (პალ 1991: 352. სცსსა, ფ. 1448, საბუთი №10326). დიდი ლიახვის ხეობაში ოსების მიგრაცია რომ XVII საუკუნიდან დაიწყო, ამ ფაქტის დამადასტურებელი საბუთები სხვაც არაერთი არსებობს (თოფჩიშვილი 1997). აქ მხოლოდ კიდევ ერთს შემოგთავაზებთ: 1633-1653 წლებში გაცემულ როსტომ მეფის უვნებლობის ბრძანებით, თომაშვილი ხონთქარა და მისი შვილი ხაჩი ოსეთიდან გადმოსახლებულან და დიდი ლიახვის სათავეში – როკას დასახლებულან. როსტომ მეფემ ოსი მოახალშენების უვნებლობის ბრძანება გასცა (სცსსა, ფ. 1448-10326). უფრო ადრინდელი, XVI საუკუნის მეორე ნახევრის საბუთით ჯავის მკვიდრნი ყოფილან გარაყანიძეები. აქვე ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ქართველი მეფეები და თავადები ზოგჯერ თვით იწვევდნენ ოსებს დასახლებლად ქართველთა დასახლარნასოფლარებში. ამის დამადასტურებელი არაერთი დოკუმენტი არსებობს. XVIII საუკუნის ბოლოს მთებში მცხოვრებ ოსებს უკვე დაბლობში გადასახლების ტენდენცია გაუჩნდათ, თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ეს გადასახლებები მხოლოდ ინდივიდუალური იყო: მათი ჯგუფური მიგრაცია ამ მიმართულებით XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან დაიწყო. XVIII საუკუნის ბოლოსაც გადმოსახლების მსურველ ოსებს ქართლ-კახეთის მეფე ხელს უწყობდა. თქმულის დამადასტურებელია 1779 წლის დოკუმენტი, რომლითაც დვა-

ლეთის ზრამაგას ხეობიდან ჩამოსული მეფეს მიმართავს: „ღმერთმან... ხელმწიფის ჭირი მისცეს... ელყანაშვილს ივანეს ზრამაგელს... შემოდგომაზე რომ თქვენ გორს ბრძანდებოდით, მიბძანეთ, ჩამოდი და მამულს მოგცემო. თქვენის ბძანებით ავიყარე და ჩამოველ; ცოლით შვილით ცხინვალს გახლავართ. თუ ჩემთვის წყალობა გინდათ, აჩაბეთს სამი საღალლო მამული გაქვსთ, ერთი მე მიბოძეთ; იმ ორის საკვამლოსათვისაც კაცს ვიშოვნო, ზედ დავდგებით. ამას გარდა, ორი თვე აქ ცხინვალს გახლავართ, არც ერთი კვირის სარჩო არ ჩამომყოლია... ცოტა სულადის წყალობა მიყავით... [მეფის ოქმი]: ... რომელიც ცხინვალის მამასახლისი იყოთ, აჩაბეთს სამი საღალლო მიწა არის ჩვენი, ერთი ამ ელყანაშვილს მიეც და იმ ორისთვისაც, როცა დასახლებლად კაცი ჩამოიყვანოს, იმაზედ დააყენებინე“ (გამრეკელი 1980: 44-45). ამ პერიოდის აღწერის დავთრებით, ცხინვალში საბატონო გლეხებზე არანაკლები რაოდენობით იყვნენ სახასო (სამეფო) ყმები (თაბუაშვილი 2013: 56-61).

1704 წლის საბუთის თანახმად, შიდა ქართლის მთიანეთში ოსთა მიგრაციის შედეგად XVII საუკუნის 80-იან წლებში „სახასო მთის ადგილებში“ ახალი სოფლები გაშენებულა – ბაადურ მაჩაბელს ეს სახელმწიფო ადგილები მეფისაგან მიუღია: „...შეგიწყალეთ და გიბოძეთ. . . მაჩაბელს ბადურის შვილსა ფირანს, ძმასა შენსა ბორტისშვილთა. . . ოდეს მთის ალაგს მამულის წყალობას გვეაჯენით. ამას წინათ ჩვენი სახასო მთის ადგილები მამაშენს ბადურს აეშენა და პატრონს მეფეს მამაჩვენსა და პატრონს მეფეს ჩვენს ძმასაცა თქვენთვის ასრე წყალობა ექნა, რომ ... რადგან სახასო ადგილი აგეშენა, ხემწიფეთ თქვენთვის ებოძათ. . .“ (სცსსა, ფ. 1450, რვ. 26, საქ. № 158). 1714 წლის „წყალობის წიგნით“ ლე-

ვან და დავით ალხაზის შვილი მაჩაბლები მეფეს მთის ალაგის წილის ნასოფლარების ეაჯებიან. „მოკითხული ვქენით და თქვენ წილად ნარგები ყოფილიყო და ბატონებსაცა წყალობა ექნათ და მთის სოფელი ხაჭაპურეთი და კუამისთავი თქვენთვის გვიბოძებია და ეს ორი ნასოფლარი . . . გქონდეს და გიბედნიეროს. რა გვარაცა სხვათ მაჩაბლებს თავისი მთის კაცნი და დვალნი ემსახურებოდნენ, თქვენცა როცა დაასახლოთ ისრე გემსახურებოდნენ...“ (სცსსა, ფ. 1450, რვ. 26, საქ. № 161).

ოსები საქართველოში XVII საუკუნის შუა ხანებიდან რომ არიან მიგრირებულნი, ამას მათი გადმოცემებიც ადასტურებს – ყველა გვარს აქვს გადმოცემა ჩრდილოეთ კავკასიიდან საქართველოში 10-12 თაობის წინ გადმოსახლების შესახებ (ვანევი 1936). ოსების საქორწინო ასაკს თუ გავითვალისწინებთ, ერთ საუკუნეში მხოლოდ ოთხი თაობა იბადებოდა. რეალურად ეს გადმოცემები წყაროებსა და დოკუმენტებთან სრულ თანხვედრაშია: მიგრაცია XVII საუკუნეების შუა ხანებიდან განხორციელდა. თუმცა ოსმა მეცნიერებმა გამოსავალი აქაც მოძებნეს – ეს მიგრანტები ბოლო, მეორე ტალღის მიგრანტებად მონათლეს და „უწინდელი ოსების“ ცნება შემოიტანეს, რომლებიც თურმე უფრო ადრე იყვნენ საქართველოში გადმოსახლებულნი და ქართველებმა ისინი გააქართველეს. საამისოდ ასამდე ქართული გვარსახელის მატარებელნი ძირად ოსებად მიიჩნიეს, ანუ მათეური ტერმინი რომ ვინმართ, „უწინდელ ოსებად“.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე ოსთა განსახლების ერთ-ერთი თავდაპირველი რეგიონი თერგის ხეობის სათავე – თრუსო იყო. რამდენიმე წლის წინ ამ მხარის აღსანიშნავად მათ „აღმოსავლეთ ოსეთის“ ცნება შემოიტანეს. თრუსოსთან ერთად აღმოსავლეთ ოსეთად მოიხსენიებენ მთელ ყაზბეგის რაიონს

და აგრეთვე მდინარე არაგვის სათავეს – ღუდას და აღნიშნული მდინარის მთელ მარჯვენა მხარეს (მთიულეთს, ფასანაურს, ანანურს, მცხეთას...). ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ საქართველოს მთელი ისტორიის განმავლობაში დასახლებული ტერიტორიული ერთეულები და, მათ შორის, თრუსო, ხევი და ღუდა, მისი განუყოფელი ნაწილი იყო. თავდაპირველად ის სახასო მიწა-წყალს წარმოადგენდა. საქართველოში სათავადოების წარმოქმნის შემდეგ, რეგიონი ქსნის საერისთავოში შედიოდა (XIV საუკუნე), XIV საუკუნის დასაწყისში ვახტანგ II-ეს (1302-1308) შალვა ქვენიფნევისათვის სხვა მამულებთან ერთად თრუსო და ღუდაც უწყალობებია. გვიანი შუა საუკუნეებიდან კი (XVII-XVIII საუკუნეები) კი ის არაგვის ერისთავების გამგებლობაში იყო. 1743 წლიდან თრუსოსა და ხევის გამგებლობა ერეკლე II-ის შვილების დაქვემდებარებაში გადავიდა. მიუხედავად ამისა, შემდეგშიც თრუსოელები „არაგვის ოსებად“ მოიხსენიებოდნენ. ასე არიან ისინი მოხსენიებულნი 1770 წლის საბუთში. არა მხოლოდ თრუსოელი ოსები, მეზობელი დვალეთის ზახას ხეობელი ოსებიც არაგვის ერისთავთა გამგებლობაში იყვნენ (დვალეთის ნარას საზოგადოება და დიდი ლიახვის სბის თემიც სახასო/სახელმწიფო იყო). ქართული წერილობითი ძეგლებით, მხარე (წანარეთის ხევი) ოდითგანვე ქართველებით იყო დასახლებული. შემდეგ წანარების ეთნოგრაფიულ ჯგუფს აქ მიმდინარე სოციალური პროცესების შედეგად მოხვევები ეწოდათ. მოხვევების მეზობლად თერგის უკიდურეს ზემო წელში დვალეები იყვნენ დასახლებული, რომლებსაც, როგორც დვალეთში, ისე თრუსოში სხვა ეთნიკური ერთობის წარმომადგენლები – ოსები ჩაენაცვლნენ, რომელთა მიგრაცია XVII საუკუნის შუა ხანებში განხორციელდა, თუმცა ის ერთჯერადი არ ყოფილა და XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნამდე გრძელდე-

ბოდა. ასე რომ, XVII საუკუნის შუა ხანებამდე თრუსოელები ქართველი მთიელები იყვნენ. შემდეგ ქართველ მთიელებს აქ ოსები ჩაენაცვლნენ, რომლებიც ასევე თრუსოელებად იწოდნენ (დაწვრილებით იხ.: თოფჩიშვილი 2019.)

ოსები თანდათან მოიწვევენ სამხრეთისაკენ და XVIII საუკუნის 30-იანი წლებისათვის ითვისებენ დიდი ლიახვისა და პატარა ლიახვის ხეობათა მთიან ზოლს მთლიანად. აქ, აღნიშნულ პერიოდში, ზოგიერთ მთიან სოფელში ოსები თანაცხოვრობდნენ ადგილზე დარჩენილ ქართულ მოსახლეობასთან ერთად (გიულდენშტედტი 1961: 277-279). XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის დოკუმენტებით დადგენილია, რომ „დიდი და პატარა ლიახვის ხეობების არეალში სულ 36 ოსური დასახლებული პუნქტი ყოფილა. ... ამ მონაცემების მიხედვით ნათლად დასტურდება, რომ ოსური დასახლებები მდებარეობდა არა ცხინვალის მიმდებარე რაიონებში, არამედ მდინარეების ზედა დინებებზე“ (თაბუაშვილი 2013: 24).

XVIII საუკუნის მთელ მანძილზე ოსები შიდა ქართლის მთისწინეთში, ფაქტობრივად, არსად არ იყვნენ განსახლებული. ოსთა მიერ შიდა ქართლის მთისწინეთის სოფლებში (უფრო ხშირად, ნასოფლარებში) ჩასახლება იწყება XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დასაწყისში.

XVIII საუკუნის დასაწყისში ოსები სახლდებიან ჯეჯორის ხეობის სათავეში (კუდარო) და ქსნის ხეობის სათავეში (ჟამურში). ჟამურში ოსთა მიგრაცია ხდება, როგორც ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანი ხეობებიდან, ისე დიდი ლიახვის ხეობის მთიანი ზოლიდან. სხვათა შორის, ცნობილი ოსი მეცნიერი ვასილ აბაევიც აღნიშნავდა, რომ ქსნის ხეობაში ოსები სულ ორასი წლის დასახლებული არიანო (აბაევი 1949: 50). კუდაროში ისინი ძირითადად მიგრირებულნი არიან დვალეთიდან. შიდა ქართლის მთიანეთში ოსები

ჯერ სახლდებიან დიდი ლიახვის ხეობაში, შემდეგ პატარა ლიახვის ხეობაში, ქსნის სათავეში (ჟამურში). აქ არსებულ ცენტრალურ ციხეს „ბერციხე“ ჰქვია, რომელიც გამჭვირვალე ქართული ტოპონიმია). XVIII საუკუნის დასაწყისში მცირე რაოდენობით ოსური მოსახლეობა ჩნდება მეჯუდას ხეობის სათავესა და ისროლისხევში. მეჯუდას ხეობის სათავეში ისინი პატარა ლიახვის ხეობის სათავიდან გადმოდიან. ზემოთ რუსი ეთნოლოგის ნ. ვოლკოვას მონოგრაფიიდან ციტატები მოვიყვანეთ. კვლავ მას უნდა დავესესხოთ: **«Многочисленные исторические предания осетинского народа подтверждают данные письменных источников о миграциях осетин на южные склоны хребта. Факты, сообщаемые этими преданиями, показывают, что хронологические рамки подобных переселений, для некоторых районов представлявших, видимо, вторую волну миграций, охватывают 3-5 поколений. Большинство ныне живущих в Кударском ущелье осетинских фамилий, как свидетельствуют полевые материалы, – потомки переселенцев из Алагирского ущелья (селения Цей, Бад и др.) и Туалты (селения Тиб, Нар, а также Заккинское и Мамисонское ущелья), которыми были образованы селения: Лет (Калоевыми), Гулианта (Гуларовыми), Стырмасыг (Гагиевыми), Кобет (Джаджиевыми), Сагилзас (Наниевыми и Нартыковыми). Четвертое поколение Хугаевых, обосновавшихся несколько выше по Джеджоре в местности Часавали (рядом с современным Кваиси), образовало сел. Къозита. Предок этой фамилии, по преданию, ушел из Мамисона из-за отсутствия пахотных земель»** (ვოლკოვა 1974: 134). XVIII საუკუნის შუა ხანებისათვის ოსები რომ მხო-

ლოდ შიდა ქართლის მთიანეთში, უვენახო-უხილო ადგილებში მკვიდრობდნენ, კარგად ჩანს ვახუშტი ბაგრატიონის საქართველოს ატლასიდან. ოსთა დასახლებები მას 8-ით აქვს აღნიშნული (ბაგრატიონი 2016).

XVIII საუკუნის ბოლოსათვის სამხრეთით ოსთა განსახლების უკიდურესი პუნქტები იყო (დასავლეთიდან აღმოსავლეთის მიმართულებით): **კუდარო** (მდინარე ჯეჯორის სათავე რაჭაში) – **გუფთა** (მდ. დიდი ლიახვის ხეობა) – **აწერისხევის ხეობის ზემოთ** (პატარა ლიახვის ხეობაში) – **მეჯულის ხეობის სათავეში ორი სოფელი – ჟამური** (ქსნის ხეობის სათავე) – **ლუდა** (მდ. თეთრი არაგვის ხეობის სათავე მთიულეთში) – **თრუსო** (მდ. თერგის სათავე). **XVIII საუკუნის ბოლოსათვის ოსები საერთოდ არ იყვნენ ლეხურას ხეობაში, მეჯუდას ხეობაში (მისი სათავის გამოკლებით), ქსნის ხეობის მთიანეთის დიდ ნაწილში, ფრონეების ხეობაში.** სხვანაირად რომ ვთქვათ, როგორც ვახუშტი ბაგრატიონის დროს, ისე XVIII საუკუნის დასასრულს, ოსები საქართველოს ცალკეული ხეობების მხოლოდ „უვენახო-უხილო“ ზონაში ანუ „მთის ადგილებში“ ცხოვრობდნენ.

XVIII საუკუნის დასასრულსა და XIX საუკუნის დასაწყისში ოსები იკავებენ პატარა ლიახვის ხეობის მთისწინეთის მნიშვნელოვან მონაკვეთს. ამ პერიოდისა და განსაკუთრებით XIX საუკუნის პირველ ათეულ წელს ხდება ოსთა გაჟონვითი, ანუ ინდივიდუალური განთესვა შიდა ქართლის მთიანეთიდან შიდა ქართლის მთისწინეთისა და ბარის სოფლებში. ამ დროისათვის ოსთა ასეთი განსახლება განსაკუთრებით განხორციელდა პატარა ლიახვის ხეობის მთიანი მონაკვეთიდან (XIX საუკუნეში ოსთა მთიდან მთისწინეთსა და ბარში გადანაცვლების ფაქტები აღნუსხულია 1818, 1830, 1840, 1860, 1873, 1886 წლის მოსახლეობის კამერალური აღწერის დავთრებსა და საოჯახო სიებში,

რომლებიც დაცულია საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის 254 ფონდში).

XVIII საუკუნის დასასრულიდან ოსთა მიგრაცია ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანი ხეობებიდან საქართველოს მიმართულებით ფაქტობრივად შეწყდა, რადგან რუსეთის ოფიციალურმა ხელისუფლებამ მათ დასახლების საშუალება მისცა ჩრდილოეთ კავკასიის ბარის რაიონებში. განსაკუთრებულ გამონაკლისს წარმოადგენდა მხოლოდ დვალეთის ოსური მოსახლეობა, რომელსაც დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე მიგრაცია არ შეუწყვეტია თითქმის მთელი XIX საუკუნის მანძილზე. საერთოდ, ოსების საქართველოს ტერიტორიაზე განსახლება უმეტესად დვალეთის გზით ხორციელდებოდა. ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანი ხეობებიდან დვალეთში შემოსახლებულები გარკვეული ხნით აქ დამკვიდრების შემდეგ შიდა ქართლის მთიანეთში გადმოდიდნენ საცხოვრებლად. თუმცა არაერთი ფაქტია დადასტურებული ოსთა გადმოსახლებისა უშუალოდ ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთიდან, განსაკუთრებით მიგრაციის ადრეულ, საწყის ეტაპზე.

სინამდვილეს არ შეესაბამება ზოგიერთი ავტორის მტკიცება XVII–XVIII საუკუნეებში შიდა ქართლის მთისწინეთსა და ბარში ოსთა განსახლების შესახებ. XIX საუკუნის დასაწყისიდან იწყება ოსთა მიგრაცია ფრონეების ხეობაში, მეჯუდას ხეობაში, ლეხურას ხეობაში და ქსნის ხეობის მთიანეთის სხვა დასახლებულ პუნქტებში. ფრონეების ხეობაში ოსების მიერ ქართველთა ნასოფლარებში დაფუძნება ხდება ძირითადად დიდი ლიახვის ხეობიდან, თუმცა თვალშისაცემია, რომ პირველი მიგრანტები ფრონეების ხეობის ქართველთა ნასოფლარებში დვალეთიდან წამოსული ოსები იყვნენ. პატარა და დიდი ლიახვის ხეობებიდან გადმოდის მოსახლეობა მეჯუდას ხეობაში. ლეხურას ხეობაში ოსების

მიგრაცია ძირითადად ქსნის ხეობიდან (ჟამური, ჭურთა) ხდებოდა. მიუხედავად ამისა, XIX საუკუნის პირველ სამ ათეულ წელს ლეხურას, მეჯუდასა და ფრონეების ხეობებში ოსთა დასახლკარებას ინტენსიური ხასიათი არ ჰქონია. ინტენსიურად ამ ხეობების მოშენება ძირითადად მოხდა XIX საუკუნის შუა ხანებიდან მოყოლებული, ვიდრე 1880-იან წლებამდე.

XIX საუკუნის 30-იან წლებში ჩნდება თითო-ოროლა ოსური ოჯახი შიდა ქართლის გაღმამხარში, სადაც მათი მიგრაცია ძირითადად XIX საუკუნის მეორე ნახევარში განხორციელდა. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში დასახლდნენ ოსები დღევანდელი ბორჯომის რაიონში (გუჯარეთის ხეობა).

კახეთსა და ქვემო ქართლში ოსები შიდა ქართლის მთიანეთიდან XX საუკუნის დასაწყისში გადასახლდნენ. XX საუკუნის ბოლო საბჭოთა აღწერით, ოსების რაოდენობა საქართველოში 164 ათასი კაცი იყო. ამ რაოდენობიდან „სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის“ ტერიტორიაზე მხოლოდ 65 ათასი ეთნიკური ოსი ცხოვრობდა. თითქმის 100 ათასი კი დანარჩენი საქართველოს ტერიტორიაზე მკვიდრობდა, ზოგან კომპაქტურად, ზოგან ქართულ მოსახლეობაში შერეულნი. 1886 წელს ეთნიკური ოსები 72.000-ს ითვლიდნენ. XVIII საუკუნის დასასრულს დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე 2.130 კომლი (15.000 სული) ოსი ცხოვრობდა. ზოგიერთი ოსი ავტორი კი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოში ოსთა რაოდენობას ხან 6.000 და ხან 7.000 კომლით განსაზღვრავს, რაც არარეალურია და წყაროთა მონაცემებს არ ითვალისწინებს. სინამდვილეში, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, ამ ეთნოსის რაოდენობა 2.130 კომლი იყო. საერთოდ, მთელი XIX–XX

საუკუნეების განმავლობაში ოსების პროცენტული რაოდენობა საქართველოში 3-დან 4-მდე მერყეობდა.

ოსების საქართველოში შემოსვლა და დასახლება მთლად მშვიდობიანი არ იყო. ჩრდილოეთ კავკასიის მთიან ხეობებში მომწვედელმა ოსებმა ზოგჯერ ძალით გამოიკაფეს გზა. განსაკუთრებით ეს ითქმის მიგრაციის ადრეულ ეტაპზე როგორც დვალეთში, ისე შიდა ქართლის მთიანეთში. საისტორიო საბუთებით, გადმოცემებითა და ფოლკლორული მასალებითაც აშკარაა, რომ ადგილობრივი მთიელი ქართველი გლეხები ოსთა თავდასხმებით შეწუხებულნი, ტოვებდნენ მამა-პაპათა საცხოვრებელ ადგილებს და ბარში სახლდებოდნენ. ბარში კი მათთვის ამ თვალსაზრისით ხელსაყრელი მდგომარეობა იყო. მტერთა ხშირი თავდასხმებისაგან შიდა ქართლის მთისწინა და ბარის რეგიონები დემოგრაფიულ კატასტროფამდე იყო მისული. მიუხედავად იმისა, რომ ქართველი ხელისუფალნი ოსებს თავად იწვევდნენ და თავისუფალ ადგილებში ასახლებდნენ, ეს უკანასკნელნი მთისწინეთისა და ბარის ქართულ სოფლებზე თარეშობდნენ, გამოსყიდვის მიზნით იტაცებდნენ ადამიანებს, მიჰქინდათ რაც ხელთ მოხვდებოდათ. 1791 წლის მეფე ერეკლე მკაცრად მიმართავს ქართველ აზნაურებს (იორამ ჩერქეზიშვილს, გიორგი უთნელიშვილს), რომლებსაც მთარეშე ოსებისაგან მოსახლეობის დაცვა ევალებოდათ, და, როგორც ჩანს, სათანადოდ ვერ იცავდნენ, თუ „თქუენ თქუენის ყმით მდევრულად არ მოეშველენით ან სასიკვდილოდ დაზოგეთ და ან დასაჭერად, ჩვენად შეცოდებად მოგვითხოვეთ, ყმასაც წაგართმევთ და სახელოსაც“; „თუ ყუელანი ერთად არ შეიყარენით, და ოსები ცოლებსაც და შვილებსაც გტაცებენ და ხმა არ გაგიციათ, სირცხვილი არა გაქვსთ და ნამუსი და ეს არ იცით, როცა

თქვენი მეზობელი აღარ იქნება, აღარც თქვენ იქნებით, ქუეყანაში თავი როგორღა გამოგეყოფათ, რომ იმათაგან გეშინოდესთ მაგდენს სოფელსა და მაგდენს კაცს. ... მე საბრალოს კაცთაგან საქმე არა მაქვს რა, რომელიც უფროსი კაცნი ხართ, გადაგახდევინებთ“ (სცსსა, ფონდი 1446, საბუთი № 5309). XVIII საუკუნეში მთაში მცხოვრები ოსების ქართულ სოფლებზე თარეშებისა და ძარცვის არაერთი შემთხვევაა დადასტურებული საისტორიო საბუთებში: (1794 წელი): „ეს ოსნი რომ ასე ავკაცობენ და ქართლს ახდენენ, თუ კიდევ არ დაიშლიან და სიავკაცეს მოინდომებენ...“ (სცსსა, ფ. 1448, საქ. № 2433); (1795 წელი) „...ეს ჩვენი თოფხანის მოსამსახურე ელიოზიშვილი დალბაში ბერი ოსებისაგან აკლებას ჩივის...“ (სცსსა, ფ. 1461, რვეული 6, საბ. № 19); (1783) „...მილახვარო აბაშიძე გიორგი ... თქვენი კაცი ხიზანა რომ ქცხინვალს მეჯოგეთა მდგარა და ოსებს წაუყვანიათ...“ (სცსსა, ფ. 1448, რგ. 1, საქ. № 1370); (1800 წელი) „შენის სოფლისა ოსებისაგან აკლება და აგრეთვე ქართლში ოსებისაგან აშკარად ჯარით სიარული და აკლება მოგეწერა. ღუთის მოწყალეებით მშვიდობა არის, ოსებისათვის ასეთს საქმეს ვფიქრონ რასმე, რომ მაგათ ვეღარ ითარეშონ ქართლში და ვეღარცარა უმტრონ“ (სცსსა, ფ. 1461, რგ. 13, საქ. № 166); (1773) „... ახლა ბეჟია ნამურაძემ ნათხოვარსავით ოსები და ოსის მიმყოლი კაცნი დააყენა ჩვენს მამულში, ხდენითა და ქურდობით აღარას უშვებენ...“ (სცსსა, ფ. 1450, რგ. 45, საქ. № 191); (1773) „... რაჭიდან ისევ თქვენის ბატონყმობის გულისათვის გადმოვედით, სამაჩაბლოში ხიზნათ დავდექით, ცოტა ხანს ოსები მოგვიხდნენ და სულ აგვიკლეს ჩვენის საცხოვრებელიდამ და სულ დაგვატყვევეს და წაიღეს...“

(სცსსა, ფ. 1450, რგ. 45, საქ. № 198); (1817) „... ხსენებულის სოფლის ოქონიდან გზაზე კნოლეს მომავლებულ იყავი და ამა გზაზედ ავაზაკნი ოსნი კაბისაშვილები დაგხვედროდნენ და დაეჭირეთ ან მთაში აყევანეთ ან იქ ტყვეთ ჩავარდი ან რადგან ამ ხსენებულთ ოსი სხვას უსჯულოს ქვეყანაში დასყიდლათ მოინდომებინეთ ანა რადგან შენ შეძლება არა გქონდა რომ მათგან თავი დაგეხსნა, მე ჩემის მლთის პატივისათვის კაცის კაცით ანა ჩემის თეთრითამ ხსენებულთ ოსებისაგან გამოვიხსნათ ანა ჩემს სახლში ჩამოგიყვანე ანდა შემსახურებოდი ან რადგან შემამავედრე და ჩემგან განთავისუფლება მოინდომე, მეც ჩემის კეთილის ნებით აზატი გიყავ...“ (სცსსა, ფ. 1450, რგ. 45, საქ. № 260).

დვალეთსა და შიდა ქართლის მთიანეთში ოსთა მიგრაციას ერთგვარად ხელი შეუწყო აგრეთვე, იმდროინდელი საქართველოს სოციალ-პოლიტიკურმა ვითარებამ. მტერთა ხშირი თავდასხმებისაგან დაშლილი და დაქუცმაცებული საქართველო ვეღარ ახორციელებდა კონტროლს ჩრდილოეთ კავკასიიდან შემოსასვლელ ჩამკეტ კარებზე – კასრის კარსა და დარიალზე. სხვათა შორის, კასრის-კარი დვალეთის ჩრდილოეთით მდებარეობდა, საიდანაც ოსეთში იყო გასასვლელი. მის შესახებ ვახუშტი ბაგრატიონი წერდა: „და არს აქ კარი კლდისაგან და ქვითკირით ქმნული, დიდკამაროვანი, მდინარესა ზედა, მეფეთაგან ქმნული, რათა არა ვიდოდნენ თვინიერ მათსა ოვსნი“ (ვახუშტი 1973: 644–645).

მომდევნო პერიოდისათვის (XVIII საუკუნე) იმდენად დაეცა ქვეყნის ეკონომიკური განვითარება და იმდენად კატასტროფული შეიქმნა დემოგრაფიული სიტუაცია შიდა ქართლში, რომ საქართველოს სახელმწიფოს მესვეურები (მეფე, თავადები) თავად უწყობდნენ ხელს და ხშირად იწვევ-

დნენ ოსებს საქართველოში დასახლებლად. მაგალითად, იოანე ბაგრატიონის მიხედვით, სოფელ დილოში თუ დილმის სიანლოვეს ოსებს უცხოვრიათ. დილომთან ოსების დროებითი მკვიდრობის დამადასტურებელია XIX საუკუნის დასაწყისის სოფელ დილმის მოსახლეობის კამერალური აღწერები, რომლებშიც არც ერთი კომლი ოსი და ოსურძირიანი გვარი არაა მითითებული, აგრეთვე 1799 წლის ერთი საბუთი, რომელიც გაცემულია მეფე გიორგი XII-ის მიერ თავაურელი ოსებისადმი. საბუთის მიხედვით ირკვევა, რომ თავაურელ ოსებს გამოუთქვამთ სურვილი საქართველოში გადმოსახლებისა. ამისათვის მეფეს ოსეთში გაუგზავნია აზნაური ნინია გაბაშვილი. გადმოსახლების მსურველ ოსებს მეფე უთვლის, რომ თქვენ იქნებით ჩვენი სახსო გლეხებიო და სხვას არავის ექნება თქვენთან საქმეო. პირველ ხანებში თქვენ უნდა მოხვიდეთ დილოში და გაჩერდეთ აქ, შემდეგ კი შეგიჩვენებთ კარგ ადგილს, რომელიც მოგეწონებათ. სანამ ხვანთესვას მოეკიდებით, ჩვენ მოგეხმარებით სურსათ-სანოვანის მომარაგებაში (ხელნაწერთა ინსტიტუტის საბუთი, № 1617). დილომთან ოსების დროებითი მკვიდრობა ეთნოგრაფიული მასალებითაც დასტურდება. XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე აქ 32-33 კომლ ოსს უცხოვრია. იმის გამო, რომ ოსები ქურდობდნენ (დიღმელ გლეხებს ჭაპანი და ღვედიც არ დაუტოვეს), დიღმელ გლეხებს ოსები სახრებითა და კეტებით გაუყრიათ. მათ ოსები ქალაქ მცხეთამდე – ბებრისციხემდე მიუცილებიათ.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში შიდა ქართლის მთიანეთისა და XIX საუკუნის პირველ ნახევარში მთისწინეთის არაერთ სოფელში ოსთა ერთ თაობაზე მეტს არ მოუხდა ცხოვრება. მთისა და მთისწინეთის ამა თუ იმ სოფელში მცირე ხნით მკვიდრობის შემდეგ ოსები უფრო სამხრეთით ეშვებოდნენ. ეს განსაკუთრებით თვალშისაცემია

XIX საუკუნის მოსახლეობის აღწერის მასალებზე თვალის გადავებით. XIX საუკუნის დასაწყისში მთისწინეთის სოფლებში დასახლებულნი, ამავე საუკუნის შუა ხანებიდან ინტენსიურად გადადიან საცხოვრებლად ბარის სოფლებში. ასე რომ, XVIII საუკუნის ბოლოდან და XIX საუკუნის მთელ მანძილზე საქართველოს მაღალმთიანეთის სოფლებიდან დაბლობის მიმართულებით ოსთა თანდათანობითი, ინტენსიური წინ წამოწევა აშკარაა, რასაც უდავოდ მიესადაგება ქართულ ისტორიოგრაფიაში ხმარებული ტერმინი „ჩამოწოლა“. იმდენად დიდი მოძრაობითობა, მიგრაციისადმი მიდრეკილება ახასიათებდათ ოსებს, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ბარის სოფლებში დასახლებულნი, ბარისავე სხვა სოფლებში გადადიოდნენ საცხოვრებლად. **1886 წლის საოჯახო სიებით, მდინარეების დიდი და პატარა ლიანვის ხეობების 76-ზე მეტი მთის სოფლიდან XIX საუკუნის 60-70-იან წლებში 1.340 კომლზე მეტი ოსი აყრილა და ბარის სხვადასხვა სოფელში დამკვიდრებულა.** საილუსტრაციოდ ერთი მაგალითის მოყვანაც საკმარისია – სოფელ კომკში ფიქსირებული იყო 169 კომლი ხიზანი, რომელთაგან 113 ოჯახი უკვე ამ სოფელში აღარ მკვიდრობდა და ბოლო ათის წლის განმავლობაში ბარის სხვადასხვა სოფელში იყო გადასახლებული.

ოსები რომ დიდი ხნის ჩამოსახლებულნი არ იყვნენ შიდა ქართლის მთიანეთში, ამის დამადასტურებელია მათი სოციალური მდგომარეობაც. XIX საუკუნის მოსახლეობის აღწერის დავთრებში დიდი ლიანვის ხეობაში მოსახლე ოსების საკმაოდ დიდი ნაწილი ხიზნებადაა ჩაწერილი. **ხიზანი კი, როგორც ქართული საისტორიო წყაროებითა და სათანადო გამოკვლევებით ცნობილია, საკუთარი სამკვიდრებლიდან აყრილი და სხვაგან თავშეფარებული გლეხია.** ხიზანი ფეოდალურ საქართველოში გლეხის გარკვეული კა-

ტეგორია იყო, რომელიც ყმა-გლეხისაგან განსხვავებით პირადად თავისუფალი იყო და მისი დამოკიდებულება ფეოდალ-მემამულეზე ამ უკანასკნელის მიწა-წყლით სარგებლობით განისაზღვრებოდა. ხიზანი წყაროებში ყოველთვის დაპირისპირებულია მკვიდრ მოსახლეობასთან, რადგან ის მოსული გლეხი იყო.

დვალეთი და შიდა ქართლის ჩრდილოეთი ნაწილი რომ ოსთა საცხოვრისი არ იყო და რომ აქ ქართველები მკვიდრობდნენ, ეს აშკარად დასტურდება ისეთი მონაცემებით, როგორცაა ოიკონიმები (სოფლის სახელები). წერილობით ძეგლებსა და საბუთებში მოხსენიებული არცერთი ტოპონიმი ოსური არაა. სოფლები ქართულ გამჭვირვალე სახელწოდებებს ატარებდნენ, მხედველობაში გვაქვს როგორც ტოპონიმთა ძირები, ისე მათი მაწარმოებელი სუფიქსები. ასეთი ტოპონიმები ზემოთ ჩამოვთვალეთ და მათ აქ აღარ გავიმეორებთ. დვალეთი რომ ეთნიკურად ქართული იყო, კარგად ჩანს XV საუკუნის დასაწყისის მინაწერით ლუდის (ლუნდის) სახარებაზე. სახარება „თათრობის“ დროს დაკარგულა. ის ივანე ხორაულს უპოვია. შემდეგ კი სახარება გასაყიდად დვალეთში ფარუხაულის გვარის კაცს დედამისისთვის გაუგზავნია. მინაწერით დასტურდება, რომ დვალეთი ქართული მხარე იყო ქართული საღვთისმეტყველო ენით, სადაც მოთხოვნილება იყო ქართულ სახარებაზე, სადაც ქართულ სახარებას მყიდველი ჰყავდა. მინაწერი მნიშვნელოვანია იმ თვალსაზრისითაც, რომ მასში მოხსენიებული ანთროპონიმი – ფარუხაული ქართული გვარსახელია. გვარსახელი ნაწარმოებია აღმოსავლეთ საქართველოს მთის გვარებისათვის დამახასიათებელი -ურ (-ულ) სუფიქსით.

საბჭოთა პერიოდის „სამხრეთ ოსეთი“ რომ ძველთაგანვე საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო და რომ აქ გვიანობამდე მხოლოდ ქართველები მკვიდრობდნენ, ამის და-

მადასტურებელია რამდენიმე ათეული ქართული ქრისტიანული არქიტექტურული ძეგლი, რომლებიც V-XVIII საუკუნეებით თარიღდება (მეფისაშვილი, ცინცაძე 1975) და მრავალი ეპიგრაფიკული ძეგლი, რომლებიც მხოლოდ და მხოლოდ ქართულ ენაზეა შესრულებული და რომლებიც საქართველოს ისტორიის ამა თუ იმ ვითარებას ასახავენ (ოთხმეზური 1994). შიდა ქართლის ოსებით დასახლებული ტერიტორია მოფენილია ციხეებითა და კოშკებით. იქნებ ვინმემ დაასაბუთოს, რომ ქსნის ხეობის სათავეში, ჟამურის თემში არსებული ციხე – „ბერციხე“ ქართველების აგებული არ არის? აქვე გავრცელებულია მხოლოდ შიდა ქართლის მთიანეთისათვის დამახასიათებელი ნალის ფორმის ე.წ. „ზურგიანი კოშკები“, რომლებსაც უკანა, მთისაკენ მიქცეული მხარე მომრგვალებული აქვთ. მსგავსი ტიპის კოშკები ოსთა სამშობლოში – ჩრდილოეთ კავკასიაში არსად დადასტურებული არაა, ისინი მხოლოდ საქართველოს ხუროთმოძღვრებისათვისაა დამახასიათებელი (სპეციალისტების მიერ დადგენილია, რომ შიდა ქართლის მთიანეთში ოსების შემონახმედია მხოლოდ XVIII საუკუნის ზოგი ოთხკუთხა გეგმის მქონე საგვარეულო კოშკი დიდი ლიხვის ხეობის სათავეში – გვასალია 1997: 68). საბჭოთა პერიოდის სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიაზე არსებული მატერიალური კულტურის ძეგლებზე შესრულებულ წარწერებში მოხსენიებული ქტიტორები – ტბელები, ყანჩაველები, ფავნელები, კორინთელები, მაჩაბლები, ამირეჯიბები, ფალაგანდიშვილები, ერისთავები – ქართველები არიან. წარწერებში მოხსენიებული არიან საქართველოს სამეფო ოჯახის წარმომადგენლებიც, მათ შორის, დავით IV აღმაშენებლის (1089–1125) ქალიშვილი თამარი, გიორგი XII-ის (1798–1880) რძალი ქეთევან წერეთელი, აგრეთვე სამეფო ადმინისტრაციის წარმომადგენლები, ეპისკოპოსები (ნიქოზელი, მროველი...) და

ეკლესიის სხვა მსახურები. ქტიტორებთან ერთად მოხსენიებული არიან ხუროთმოძღვრები (თაფლაიძე, ბავრელი, გიორგიძე, კურდღელაშვილი...). ყველა წარწერა ქართულ ენაზეა შესრულებული და ნახსენები ანთროპონიმები მხოლოდ და მხოლოდ მათ ეთნიკურ ქართველობაზე მიუთითებს (ლორთქიფანიძე, ოთხმეზური 2007: 127–137; ოთხმეზური 2010: 78-112). შემორჩენილია ასეულობით შუა საუკუნეების საისტორიო საბუთი, რომლებიც შიდა ქართლის ჩრდილოეთ ნაწილს, ანუ საბჭოთა პერიოდის „სამხრეთ ოსეთის“ ტერიტორიას ეხება. ამ დოკუმენტებში მხოლოდ ეთნიკური ქართველები არიან დასახელებული, როგორც მაღალი სოციალური წრის, ისე დაბალი ფენის წარმომადგენლები. აქ, ამ ტერიტორიაზე – ლარგვისის მონასტერშია დაწერილი XIV-XV საუკუნეების მიჯნის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქართული საისტორიო ძეგლი, ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატთანე – „ძეგლი ერისთავთა“ (ავტორები მამა-შვილი ავგაროზ და გრიგოლ ბანდაისძეები).

ეკლესიურად დვალებით და შიდა ქართლიც მთლიანად ნიქოზის საეპისკოპოსოში შედიოდა. ვახუშტი ბაგრატიონის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „სარწმუნოებით არიან ძველად ქრისტიანნი...“ ვახუშტის დროს დვალებით დასახლებული ოსები მხოლოდ იყვნენ „სახელით ოდენ ქრისტიანნი... არა უვისთ მღუდელი, და უნათლისღებონი არიან, თვინიერ რომელნი ქართლსა და რაჭას მონათვლიან“. ვახუშტი იმასაც წერს, რომ **დვალები „აწ უბნობენ ოსურსა საკუთრად“**, ე. ი. მათი ენობრივი ტრანსფორმაცია დასრულებული იყო, თუმცა თვითმხილველი-ისტორიკოსი იმასაც აღნიშნავს, რომ დვალებით მცხოვრები ზოგიერთი ოსი, რომელიც ქართლსა და რაჭას დაიარება, ქართულადაც ლაპარაკობსო. დვალებით ცოტა არ იყო ქრისტიანული კულტურის ძეგლები, თუმცა აქ მთისათვის დამახასიათებელი ქრი-

სტიანობამდელი სალოცავებიც იყო, რომლებიც ოსურ ენაში ქართული ტერმინით „ძუარ“ (=ჯვარი) აღინიშნებოდა („ჯვარ“-ით აღინიშნებოდა ქრისტიანობამდელი სალოცავები, აგრეთვე აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში). ეს ქრისტიანობამდელი სალოცავები დვალებით დასახლებულ ოს მოსახლეობას ადგილობრივი მთიელი დვალებისაგან ჰქონდათ შეთვისებული. მაგალითად, „ათინაგის ძუარი“ შეიძლება დავასახელოთ. ათენგენობა აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში გავრცელებული დღესასწაული იყო, განსაკუთრებით ხევსურეთსა და თუშეთში.

ოსები უდამწერლობო ხალხი იყო. დღეს მათი დამწერლობა შექმნილია რუსული გრაფიკის საფუძველზე. თუმცა პირველი ოსური ანბანი ქართული გრაფიკის საფუძველზე იყო შექმნილი. მისი ავტორი ქართული კულტურის საფუძველზე აღზრდილი იოანე იაღლუზიძე (გაბარათი) (1775-1830) იყო. 1820 წლიდან ის თბილისის სასულიერო სემინარიაში მოსწავლე ოს ბავშვებს ქართულ და ოსურ ენებს ასწავლიდა. სწორედ ამ პერიოდში შექმნა მან ოსური ანბანი. რუსულ გრაფიკაზე დაფუძნებული ოსური ანბანი პირველად ოსური ენის მცოდნე რუსმა მეცნიერმა ანდრია შევრენმა შეადგინა.

1922 წელს საქართველოში ბოლშევიკმა ხელისუფლებმა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი ჩამოაყალიბეს და პირველად საქართველოში ოსებს ადმინისტრაციული ერთეული შეუქმნეს. სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი ყოფილი შიდა ქართლის ფეოდალური ერთეულების ტერიტორიებზე ჩამოყალიბდა, ისე რომ, ქართველი ხალხისაგან ამის ნება არ მიუღიათ. ავტონომიური ოლქის ცენტრად კი შიდა ქართლის მთისწინეთის ზოლში მდებარე პატარა ქალაქი ცხინვალი გამოაცხადეს. შემორჩენილია XIX საუკუ-

ნის რუსეთის ხელისუფლების მიერ ჩატარებული მოსახლეობის აღწერის დავთრები. **XIX საუკუნის ყველა აღწერით ცხინვალში არცერთი ეთნიკური ოსი არ ცხოვრობდა.** ამჟვერად მხოლოდ 1818, 1830, 1860, 1873 და 1886 წლების საარქივო მასალების მითითებით დავკმაყოფილდებით. მხოლოდ 1830 წლის ცხინვალის აღწერაშია ერთი ოჯახი ეთნიკური ოსი (ხუთი სული) მითითებული, რომლებიც აქ მთიდან 1828 წელს მოსულან და მალევე აქედანაც აყრილან (იხილეთ: საქართველოს სახელმწიფო საისტორიო არქივი. ფონდი 254, ანაწერი 1, საქმე № 1244, გვ. 170-191. სხადასხვა აღწერებიც ამავე ფონდშია, მაგალითად, 254-1-1243, 254-1-541, 254-1-252). სამეცნიერო ლიტერატურაში ცხინვალის ეთნიკური შემადგენლობის შესახებ ხშირად უთითებენ 1886 წლის საოჯახო სიებს, რომლის სტატისტიკური მონაცემები რუსეთის ხელისუფალთა მიერ დაბეჭდილცაა (კრებული... 1893). ამ დროს ცხინვალში ნამდვილად არც ერთი ოსი რომ არ მკვიდრობდა, დაინტერესებულ მკითხველს შეუძლია საქართველოს ცენტრალური არქივის 254 ფონდის მე-3 ანაწერის №1717 საქმე იხილოს. ქალაქი, ისევე როგორც შუა საუკუნეებში, კვლავ დასახლებული იყო ქართველებით (ძირძველი ცხინვალეები იყვნენ: უნაძეები, ცერაძეები, მაისურაძეები, ჩიტიაშვილები, ელიაშვილები, კვანჭახაძეები, კასრაძეები, ბერიშვილები, მახნიაშვილები, კოლეიშვილები, ბოჭორაძეები, კავაძეები, ელიოზიშვილები, დადუაძეები, ფანჩურიძეები, კეკენაძეები, კვალინაძეები, ხაჩიურები, ზოზიაშვილები...), ქართულენოვანი სომხებითა (მურადაშვილები, შადადგულაშვილები, ყულიჯანაშვილები, ტერპეტროზაშვილები, ხოჯაშვილები...) და ქართველი ებრაელებით (მამისთვალაშვილები, ისრაელაშვილები, დავითაშვილები, ენაკოლოფაშვილები, ელიაშვილები, ატენელაშვილები...). სხვათა შორის, ცხინვალისა და მისი მიდამოების

მოსახლეობის აღწერა ქართლ-კახეთის სამეფოს 1781 წელსაც აქვს ჩატარებული. 1791 წლის აღწერით ცხინვალში სამი კომლი კათოლიკე „ფრანგი“ ქართველიც მკვიდრობდა (თაბუაშვილი 2010: 86). კარგი კი იქნებოდა, ისტორიის ფალსიფიკატორ მეცნიერებსა და რუსეთის ხელისუფლების წარმომადგენლებს ეს სცოდნოდათ (დაწვრილებით: თაბუაშვილი 2010; თაბუაშვილი 2013: 54-61). XIX საუკუნის I მესამედის ავტორის – აიხვალდის მიხედვით, „**ოსები ცხინვალის იქითა მხარეს, მთებში ცხოვრობდნენ. ადრე ისინი ცხინვალს გაუთავებლად მარცვავენ და ხოცავდნენ. ახლა კი ქართველებს, ცხინვალის მოსახლეობას თავს ანათვლინებენ**“. პირველად მხოლოდ 1922 წლის მონაცემებითაა ქალაქ ცხინვალში დაფიქსირებული ოსური მოსახლეობა – 613 სული, 1926 წელს აქ უკვე 1.152 სული ოსი ცხოვრობდა (ქალაქის მოსახლეობა მთლიანად 1926 წელს 5.352 სულს შეადგენდა). ეს მატება, რა თქმა უნდა, მექანიკური მატების ხარჯზე ხდებოდა. ცხინვალში ოსურმა მოსახლეობამ ქართულ მოსახლეობას მხოლოდ მაშინ გადააჭარბა, როდესაც აქაური ქართველი ებრაელები საბჭოთა პერიოდის ბოლო წლებში ისრაელში წავიდნენ და მათი სახლები კი ჯავის რაიონიდან ჩამოსახლებულმა ოსებმა დაიკავეს.

ორიოდე სიტყვით უნდა აღვნიშნოთ ტერმინ „სამხრეთ ოსეთის“ შესახებ. არცერთი ქართული საისტორიო წყარო, საბუთი და დოკუმენტი ასეთ ტერმინს არ იცნობს. XVIII საუკუნეში, როდესაც საქართველოს სახელმწიფო მოღვაწეები ქვეყნის ტერიტორიულ ერთეულებს (ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებს, ფეოდალურ ერთეულებს) ჩამოთვლიდნენ, არასდროს „ოსეთს“ (მით უმეტეს, „სამხრეთ ოსეთს“) არ ახსენებდნენ. ვერც ახსენებდნენ, რადგან ასეთი ერთეული ბუნებაში არ არსებობდა. მხოლოდ მოიხსენიებდნენ ტე-

რმინით – „ჩვენი ოსები“. იმ დროს ეთნიკური ოსები საქართველოს შიდა ქართლის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული//ისტორიულ-გეოგრაფიული მხარის მთიანი, ჩრდილოეთი მონაკვეთის მკვიდრნი იყვნენ. საბჭოთა პერიოდის „სამხრეთ ოსეთის“ ტერიტორიაზე სხვადასხვა ქართული ფეოდალური ერთეულები (სამაჩაბლო, ქსნის საერისთავო, საამილახვრო, თავად დავითიშვილ-ბაგრატიონების, თაქთაქიშვილების, ხერხეულიძეების შედარებით პატარა ფეოდალური ერთეულები) არსებობდა. ტერმინი „სამხრეთ ოსეთი“ მხოლოდ რუსეთის იმპერიის ჩინოვნიკთა მიერაა შექმნილი XIX საუკუნეში (ამ საუკუნის პრესაში ეს ტერმინი მხოლოდ სამჯერ არის მოხსენიებული). XIX საუკუნეში რუსეთის იმპერიას კავკასიის არეაერთი რუკა აქვს შედგენილი და არცერთ მათგანზე „სამხრეთ ოსეთს“ ვერ ამოვიკითხავთ. მათზე მხოლოდ ჩრდილოეთ კავკასიაში ოსეთია დატანილი ყოველგვარი განსაზღვრების – „ჩრდილოეთის“ გარეშე. მაგალითისთვის შეიძლება მოვიყვანოთ ნატალია ვოლკოვას მიერ გამოქვეყნებული რუსეთის ოფიციალური პირების მიერ შედგენილი XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის მცირე ყაბარდოს, ოსეთის, ინგუშეთისა და ჩეჩნეთის ნაწილის რუკა, რომელზედაც ოსეთი აწერია მხოლოდ ჩრდილოეთ კავკასიის შესაბამის ტერიტორიას. კავკასიონის მთავარ წყალგამყოფ ქედს კი აწერია: «Грузинская граница» (ვოლკოვა 1974). (სხვათა შორის, ამავე რუკაზე დღევანდელი ჩრდილოეთ ოსეთის დედაქალაქი ვლადიკავკაზი, რომელსაც მაშინ „ზაური“ ერქვა, ინგუშეთის ტერიტორიაზეა აღნიშნული). მდენად, მითოლოგემის, სიყალბის და, შეიძლება ითქვას, ცინიზმის დიდი გამოხატულებაა, როდესაც რუსეთის სახელმწიფოს ერთ-ერთი მეთაური აცხადებს, რომ „მხოლოდ XIX საუკუნის შუა ხანებში იქნა გადაწყვეტილება სამხრეთ ოსეთის თბილისის გუბერნიისათვის გადაცემის შესახებ“.

თურმე რუსეთის საბჭოთა იმპერატორმა, როგორც ეთნიკურმა ქართველმა, ი. სტალინმა გადაწყვიტა საბოლოოდ „სამხრეთ ოსეთის“ საქართველოსათვის გადაცემა. იქნებ ვინმემ მიგვითითოს რაიმე საარქივო დოკუმენტი, რომლითაც საბჭოთა პერიოდის „სამხრეთ ოსეთი“ თბილისის გუბერნიის შემადგენლობაში არ შედიოდა, 1801 წლიდან მოყოლებული, ვიდრე 1917 წლამდე და შემდეგაც საქართველოს პირველი რესპუბლიკის დროს (1918-1921) და საბჭოთა პერიოდშიც? სინამდვილეში მხოლოდ 1843 წელს ცარიზმმა საქართველოს ტერიტორიაზე გახსნა ოსეთის ოკრუგი, რომელიც სამ უბნად (ჯავის, პატარა ლიახვის და ნარის) იყოფოდა. „ოსეთის ოკრუგის ჯავისა და პატარა ლიახვის საპოლიციო უბნები 1922 წელს შექმნილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ტერიტორიის მხოლოდ ერთ მესამედს შეადგენდა (გვასალია 1997: 58). სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ფარგლებში ბოლშევიკმა ხელისუფლებმა შეიყვანეს აგრეთვე საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების – რაჭისა (კუდარო) და ზემო იმერეთის ნაწილიც.

როგორც ცნობილია, 1783 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს (ქართლ-კახეთსა) და რუსეთს შორის დაიდო ე. წ. გეორგიევსკის ტრაქტატი. ტრაქტატის დადების დროსაც და 1801 წელსაც რუსეთის მიერ ხელშეკრულების დარღვევისა და საქართველოს ანექსიის დროსაც როგორც დვალეთი, ისე შიდა ქართლის ჩრდილოეთი ნაწილი მთლიანად (საბჭოთა პერიოდის „სამხრეთ ოსეთი“) საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო. აღნიშნულ ტერიტორიას არავინ ოსეთად არ მოიხსენიებდა. ქართულ წყაროებს თავი რომ დავანებოთ, ამას ყველა რუსული წყაროც ადასტურებს. მაგალითად, ტრაქტატის დადებიდან ძალიან მალე – 1784 წელს რუსეთიდან მოვლინებულმა ს. ბურნაშოვმა შეადგინა ქართულ სამეფო-სამთავროთა გენერალური რუკა საქართვე-

ლოს მიმდებარე მოსაზღვრე რეგიონებით. ამ რუკაზე „ოსეთი აწერია იქ, სადაც სინამდვილეში იყო – ჩრდილოეთ კავკასიაში, ხოლო საბჭოთა პერიოდის „სამხრეთ ოსეთს“ „ქართლი“ აწერია.

საბჭოთა პერიოდის გამოცემებში, მართალია, ზოგჯერ ოს მეცნიერებს გარკვეული ტენდენციურობა ახასიათებდათ, მაგრამ საისტორიო ფაქტებს მაინც ანგარიშს უწევდნენ და იძულებული იყვნენ რეალური ისტორია დაეწერათ. 1985 წელს დაბეჭდილ დემოგრაფიულ ენციკლოპედიაში ვკითხულობთ, რომ „სამხრეთ ოსეთის“ ტერიტორია ძვ. წ. I ათასწლეულის II ნახევრიდან შედიოდა იბერიის (ქართლის) სახელმწიფოს შემადგენლობაში და რომ მონღოლ-თათრებისა და თემურ-ლენგის შემოსევებმა აიძულა ოსები შესულიყვნენ კავკასიის მთებში, საიდანაც მათ დაიწყეს გადასახლება მის სამხრეთ კალთებზე. აქვე ისიც არის აღნიშნული, რომ ეს ტერიტორია შედიოდა ფეოდალური საქართველოს შემადგენლობაში, რომელიც ნებაყოფლობით შეუერთდა რუსეთის იმპერიას: **«Терр. Ю. О. со 2-й пол. 1-го тыс. до н. э. Входила в Иберийское (Картлийское) гос-во. Нашествия монголо-татар (с кон. 30-х гг. 13 в.) и Тамерлана (кон. 14 в.) вынудили осетин переместиться в горные ущелья Кавказского хр., откуда они начали заселять юж. склоны гор, постепенно заняв среднегорную и предгорную зоны, примыкающие к Картлийской равнине. До 18 в. шел процесс формирования осетинской народности. Ю. О. входила в состав феод. Грузии и 1801 вместе с Грузией добровольно присоединилась к Росс. Империи»** (დემოგრაფიული 1985: 545). სხვა ენციკლოპედიაში ვკითხულობთ: **«В 1774 Сев. Осетия, а в 1801 Южная (в**

составе Грузии) добровольно вошли в состав России» (მსოფლიოს ხალხები 1988: 350). აშკარაა, რომ საბჭოთა პერიოდის ხელისუფლება უფრო ნაკლებად ერეოდა მეცნიერ-ისტორიკოსთა საქმიანობაში, ვიდრე თანამედროვე რუსეთისა. 1888 წელს გამოცემულ „ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა ისტორიაშიც“ პარაგრაფი ასეა დასათაურებული: **„Присоединение Северной Осетии к России»** (ჩრდილოეთ კავკასიის... 1988: 442).

ოსთა ეთნოცენტრისტულ შეხედულებებს თავის დროზე ყურადღება მიაქცია კანადელმა მეცნიერმა ენდრიუ ანდერსენმა, რომელმაც ამხილა ა. ჩოჩიევის ცრუ მეცნიერული შეხედულებანი, რომლის მიხედვითაც, თურმე, არსებობდა რაღაც საიდუმლო ისტორიული დოკუმენტი 1774 წელს ერთიანი ოსეთის რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შესვლის შესახებ. ე. ანდერსენი წერდა: „თუ ჩავიხედავთ ვ. ალენის, დ. ლანგის, ან თუნდაც პ. იოსელიანის ნაშრომებში, ან ზედაპირულად მაინც დავხედავთ 1801 წელს რუსეთთან მიერებად და მიერთების შემდეგ საქართველოს ადმინისტრაციულ რუკას, ჩვენ მასზე საქართველოს გარეთ არსებულ ვერავითარ „სამხრეთ ოსეთს“ ვერ აღმოვაჩენთ. 1801 წელს საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი, ისევე როგორც თბილისის გუბერნიის საზღვარი, გადიოდა დაახლოებით იქვე, სადაც 1918 წელს გაიარა დამოუკიდებელი საქართველოს, ხოლო 1921 წელს საბჭოთა საქართველოს საზღვარმა. აქვე გადის ოფიციალურად აღიარებული საქართველოს საზღვარი დღეს. საზღვრის მცირეოდენი ცვლილება აღინიშნებოდა მხოლოდ დვალეთი-თუალთას მიმართულებით, რომლის უდიდესი ნაწილი საბოლოოდ თერგის ოლქში, შემდგომ მთიელთა და ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიური

სოციალისტური რესპუბლიკის შემადგენლობაში აღმოჩნდა“ (ანდერსონი 2012: 45).

საქართველომ 1918-1921 წლებში რუსეთისაგან კოლონიური უღელი დროებით გადაიგდო და სახელმწიფოებრიობა აღიდგინა. ამ პერიოდში დამოუკიდებელ საქართველოში დაიწყო ბოლშევიკური რუსეთისაგან ინსპირირებული ოსური სეპარატისტული მოძრაობა – ოსი ბოლშევიკები მუდმივად იწვევდნენ საბჭოთა რუსეთს, უფრო მართალი ვიქნებით, თუ ვიტყვით, რომ რუსი ბოლშევიკები აწვევინებდნენ თავს. ეს უკანასკნელნი და მათი სპეცსამსახურები ოსებს ამარაგებდნენ იარაღით, ფინანსებითა და ცოცხალი ძალით. ბოლშევიკების მიზანი იყო საქართველოს გაწითლება სწორედ აქედან – შიდა ქართლიდან – დაეწყოთ. ოსთა მიერ მოწყობილ სამ აჯანყებას, რა თქმა უნდა, არცერთი სახელმწიფო არ შეურიგდებოდა. დროის აღნიშნულ მონაკვეთში შიდა ქართლის მთიანეთში მცხოვრებმა ოსებმა სამი აჯანყება მოაწყვეს. ეს პრობლემა კარგადაა შესწავლილი მეცნიერთა მიერ. ეს იყო ტიპური ბოლშევიკური ავანტურა: ოსების „მიზანს საბჭოთა რუსეთის დაკვეთის შესრულება წარმოადგენდა, თუნდაც იგი საქართველოს ისტორიული ტერიტორიების დაკარგვისა და თვით ქართველი ერის განადგურების ხარჯზე მომხდარიყო“ (ვადაჭკორია 2017: 21). საარქივო მონაცემები იმასაც ადასტურებს, რომ რუსი ბოლშევიკების მიერ წაქეზებული ოსი სეპარატისტები სწორედ იმ დროს იწყებდნენ მოძრაობას, როდესაც საქართველოს ჯარს სხვა მხრიდან საგარეო საფრთხე ექმნებოდა. ამ ფაქტის შესახებ იმდროინდელ პრესაშიც იწერებოდა (ვადაჭკორია 2017: 22). მიუხედავად ამის, ქართველი პოლიტიკური მესვეურები სეპარატისტებთან მაინც მშვიდობიან მოლაპარაკებას არჩევდნენ. 1918 წლის 18 მარტს მთიდან შემოჭრილმა ოსებმა ქალაქი ცხინვალი დაიკავეს. ამის შემდეგ

საქართველოს საჯარისო ნაწილები იძულებული იყვნენ მოქმედებაზე გადასულიყვნენ. მტერი გაიქცა და თავი დიდი ლიახვის ხეობის მთიან ნაწილს შეაფარა. საარქივო დოკუმენტებსა და პრესაში ხაზგასმულია, რომ საქართველოს „არტილერია გაურბოდა სოფლების დაბომბვას და ესროდა სოფლიდან გამოსულ მოწინააღმდეგეებს“ (ვადაჭკორია 2017: 25).

იმდროინდელი ქართული პრესა ოსების მოქმედებას ღალატს უწოდებდა, აღნიშნავდნენ, რომ ქართველებმა ოსებს გადარჩენის საშუალება მისცეს, უმიწაწყლოთ მიწით სარგებლობისა და დასახლების უფლება მისცეს. იმის შესახებაცაა საუბარი, რომ 1918 წელს ოსები კვლავ აგრძელებდნენ ქართული მოსახლეობის დარცვა-გლეჯას. გაზეთი „საქართველო“ (1918 წ.) წერდა: „1918 წლის ზაფხულში ოსებმა სამაჩაბლოს მთიანი ქართველების 1200 სული ცხვარი გაიტაცეს“ (ვადაჭკორია 2017: 36). მათი ასეთი ქმედება მომდევნო წლებშიც გრძელდებოდა.

რუსეთის დაფინანსებით შიდა ქართლის მთიანეთში 1920 წელს ოსებმა „სამხრეთ ოსეთის“ რევოლუციური კომიტეტი შექმნეს, რომლის მიზანი საქართველოში სამოქალაქო ომის გაჩაღება და ხელისუფლების დამხობა იყო. მოქმედებდა რუსეთიდან გადმოსული სამი შეიარაღებული რაზმიც. სამართლიანადაა შენიშნული, რომ „საბჭოთა რუსეთის ეს მოქმედება, სამართლებრივი თვალსაზრისით, რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულების VI მუხლის დარღვევას წარმოადგენდა და მისდამი საქართველოს ხელისუფლების ადეკვატური რეაგირება საერთაშორისო არენაზე ქვეყნის ინტერესების დაცვას ემსახურებოდა“ (ვადაჭკორია 2017: 87). სარქივო მასალებით დადგენილია, რომ მარტო 1919 წლის 29 ივლისიდან 31 ოქტომბრამდე ბოლშევიკებისაგან ოსმა სეპარატისტებმა 7 მილიონ 367 ათასი რუბლის დახ-

მარება მიიღეს. საერთო ჯამში კი 1918-1920 წლებში რუსეთიდან ოქროს კურსით 40 მილიონზე მეტი რუბლი ჰქონდათ მიღებული (ვადაჭკორია 2017: 21).

ასე რომ, 1918-1920 წლებში საქართველოს ხელისუფლებამ დაიცვა ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობა და აჯანყებები ჩააქრო. მას მშვიდობიანი ოსების წინააღმდეგ არავითარი ქმედება არ ჩაუტარებია. ბოლო დროს ოსებს განგაში აქვთ ატეხილი – საქართველოს ხელისუფლების კანონიერ ქმედებას „ოსთა გენოციდს“ უწოდებენ, წერენ სტატიებს, წიგნებს და, რაც მთავარია, რუსეთის დუმას მიმართეს, რომ იცნოს ოსთა გენოციდი. წერენ იმის შესახებ, რომ ვითომ 1920 წელს საქართველოს შეიარაღებულმა ძალებმა 5.279 ოსის სიცოცხლე შეიწირა, რაც არცერთი წყაროთი არ დასტურდება. სამართლანადაა შენიშნული, რომ „დამოუკიდებელი საქართველოს ხელისუფლების მხრიდან 5.279 ოსის – ქალებისა და ბავშვების თითქოსდა ამოწყვეტა, საბჭოთა ხელისუფლების მაღალჩინოსანთა დაკვეთით, საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მიერაა შექმნილი“ (ვადაჭკორია 2017: 77). სხვათა შორის, საარქივო მასალებით ირკვევა, რომ ოსი აჯანყებულები 1920 წლის ზაფხულში აწყობდნენ გორის ალების გეგმას, სურამის გადასასვლელის გადაკეტვას (ჯანელიძე 2010: 366-381). ქართული სახელმწიფო იცავდა თავისი ქვეყნის სუვერენიტეტსა და თავისუფლებას. საქართველოს მთავრობამ ოსი აჯანყებულები დასაჯა არა ეთნიკური ნიშნით, არამედ ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობისათვის (ჯანელიძე 2010: 380). საბჭოთა ისტორიკოსები იმას კი არ წერდნენ, რომ ოსი სეპარატისტ-ბოლშევიკები ქართველებს მამა-პაპათა საცხოვრისიდან ყრიდნენ. ეს ქმედება მათ უფრო აქტიურად გააგრძელეს საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. სოფლებში ძარწემსა და ქმერთში ქართველების 80 სახლი გადაწვეს, 32 მცხოვრები

კი დახვრიტეს (ზოგიერთი მათგანი ცეცხლში დაწვეს, ზოგიც ცემით მოკლეს). ქართველი გლეხები კი ბოლშევიკურ ხელისუფლებას უშედეგოდ მიმართავენ: „გთხოვთ გაცეთ განკარგულება, რათა ოსებმა დაგვიბრუნონ ჩვენი საქონელი, რომელიც იმყოფება ჯავისაკენ: ხარი, კამეჩი, ზროხა, თხა, ღორი, ცხენი და ავეჯი“. გასაბჭოებული საქართველოს მმართველი წრეების წაყრუებისა და ოსი მძრაცველების ძალისხმევის შედეგად, ცხინვალის რაიონის ქართველობა ულუკმაპუროდ, ტანსაცმლისა და მარჩენალი საქონლის გარეშე დარჩა“ (ვადაჭკორია 2017: 172).

როგორც ჩანს, ოსმა ავტორებმა, ზოგიერთ რუს პოლიტიკოსთან ერთად, არ იციან რა არის გენოციდი. თუ გენოციდზე ვისაუბრებთ, ასეთ შემთხვევას ადგილი ჰქონდა ჩაჩნეთის ომის დროს, როდესაც შეიარაღებულ ჩაჩნებთან ერთად, რუსმა სამხედროებმა აუარებელი მშვიდობიანი ჩაჩანი გაწყვიტეს, გადაწვეს სოფლები. ასეთი ქმედება მათ კავკასიის ომის დროსაც ჩაიდინეს. რა უნდა დავარქვათ ცარიზმის ქმედებებს ჩერქეზების, აფხაზებისა და უბიხების მიმართ, როდესაც ისინი მამა-პაპის მიწა-წყლიდან აყარეს? სხვათა შორის, **ჩრდილოეთ კავკასიელების განდევნას უცხოურ სამეცნიერო ლიტერატურაში „განდევნილი გენოციდად“ მოიხსენიებენ** (გუდაკოვი 2007: 488). დამოუკიდებელი საქართველოს შეიარაღებულ ძალებს ხომ მსგავსი ქმედება არ ჩაუდენია. ზემოთ მოკლედ შევხებით XIX საუკუნის პირველი ექვსი ათეული წლის განმავლობაში შიდა ქართლის მთიანეთში რუსეთის სამხედრო ექსპედიციების ქმედებებს, რასაც თან სდევდა ათეულობით ოსური სოფლის გადაწვა, დანგრეულ კოშკებში ქალებისა და ბავშვების ჩამარხვა, სოფლების გაპარტახება. საკითხავია, რუსების ეს ქმედებანი გენოციდი არაა?

ოსთა აღნიშნული ქმედებების სანაცვლოდ, საქართველოში კომუნისტური დიქტატურის დამყარებისა და საქართველოს ისევ რუსეთის იმპერიასთან მიერთების შემდეგ, კომუნისტურმა ხელისუფლებამ ოსებს საქართველოს ძირითადი პროვინციის – შიდა ქართლის ჩრდილოეთ ტერიტორიაზე ავტონომიური ოლქის ადმინისტრაციული ერთეული შეუქმნა, რომელსაც ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლე ოსთა ტერიტორიული ერთეულისაგან გასამიჯნავად „სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი“ ეწოდა. ამ ავტონომიური ოლქის ცენტრად გამოაცხადეს ქალაქი ცხინვალი, რომელშიც, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, იმ დროისათვის არც ერთი ეთნიკური ოსი არ ცხოვრობდა. ამავე დროს, სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ფარგლებში მოაქციეს კომპაქტურად დასახლებული ქართული სოფლებიც. ამ გარემოებამ, სხვათა შორის, თავის დროზე ქართული სოფლების პროტესტი გამოიწვია და ამ პროტესტის ძირითადი მიზეზი ენობრივი ფაქტორი იყო. მაგალითად, სოფელ ნელათის მცხოვრებნი წერდნენ, რომ „ჩვენ ნელათის მცხოვრებნი მიწერილი ვიყავით ოქონას. დღეს ოქონა სამხრეთ ოსეთს დაექვემდებარა და ჩვენც მძიმე პირობებში ჩავცვივდით, სხვათა შორის იმიტომაც, რომ წარმოება რუსულად და ოსურადაა, რაიც ჩვენთვის გაუგებარია“. სოფელ ძარწემის მკვიდრი ქართველები წერდნენ: „რისთვის უნდა ვიყოთ მოქცეული ოსეთის ფარგლებში ეროვნებათა თვითგამორკვევის აღსასრულებლად, მითუმეტეს, რომ მათი ენა ჩვენთვის სრულიად გაუგებარია და უცხო. მხოლოდ რაც შეეხება ეროვნებათა უმრავლესობას, მთელი ეს ჩრდილოეთი მხარე რაიონისა (იგულისხმება ცხინვალის რაიონი – რ. თ.), მცირე გამოწკლისით, დასახლებულია ქართულ ენაზედ მოსაუბრე, მემკვიდრე ქართველებით“ (ბოჭორიძე 1996).

XVII–XVIII საუკუნეებში საქართველოში მოსული და დამკვიდრებული ოსები ქართული სახელმწიფოს სრულუფლებიანი მოქალაქეები ხდებოდნენ და მათმა დიდმა უმრავლესობამ იცოდა საქართველოს სახელმწიფო ენა – ქართული ენა, ორენოვანი იყვნენ. ოსებს ამისკენ რეალური ვითარება უბიძგებდა. მთიანეთში დასახლებულ ოსებს აუცილებლად სჭირდებოდათ საქართველოს ბართან ურთიერთობა, მხედველობაში გვაქვს ისტორიულად არსებული სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები. ბართან კავშირების აუცილებლობის გამო, ისინი იჩენდნენ ქართული ენის შესწავლისადმი დიდ სწრაფვას. იმავე დროს შეხვდებოდით არაერთ ქართველს, რომლებიც ოსების საკონტაქტო ზოლში ცხოვრობდნენ და ოსურ ენაზეც ლაპარაკობდნენ. ქართველთა და ოსთა განსახლების საკონტაქტო ზოლში ეთნოგრაფიული მონაცემებით დადასტურებულია ოსი ბავშვების ქართულ სოფლებში (ოჯახებში) მიბარების შემთხვევები, ქართული ენის შესწავლის მიზნით, რაც ძირითადად ხორციელდებოდა ნათელმძრონობის, დანათესავების საშუალებით (სხვათა შორის, ეს უძველესი კავკასიური ჩვეულებაა). საქართველოს ტერიტორიაზე დასახლებული ოსებისაგან სამეფო ხელისუფლება ძირითადად ითხოვდა, რომ მიგრანტებს ქრისტიანობა მიეღოთ. ოსებიც გარკვეულ დაინტერესებას იჩენდნენ ქრისტიანობის მიმართ. ქრისტიანობის მიღება ასევე გზას უხსნიდა ოსებს ქართული ენის შესასწავლად, რადგან საღვთისმეტყველო ენა ქართული იყო. მთაში მცხოვრები გაქრისტიანებული ოსები ბარში მცხოვრებ ნათლია ქართველებთან ხშირად აგზავნიდნენ თავიანთ შვილებს ქართული ენის შესასწავლად. ისტორიული და ეთნოლოგიური მონაცემებით, ასევე ძალიან ხშირი იყო, განსაკუთრებით საკონტაქტო ზოლში, ქართულ-ოსური ქორწინებები, რაც ასევე ერთ-ერთი

ხელშემწყობი ფაქტორი იყო ორი ეთნოსის დაახლოებისა და ურთიერთის ენის შესწავლისათვის.

ოსების საქართველოს მთიანეთში დასახლებას მოჰყვა ადგილზე დამხვდურ ქართველთა მცირე ნაწილის მიერ ოსური ენის შეთვისება და ოსთა მიერ მათი ეთნიკურ-ენობრივი ასიმილაცია. დღემდე ქსნის ხეობის შენაკად ჭურთის ხევზე სოფელ დორეთკარში მცხოვრები ქართველი ილურიძეები (40-მდე ოჯახი) ორენოვანნი არიან. ორენოვნება კი ძირითადად შერეულმა საქორწინო ურთიერთობებმა წარმოქმნა. XVIII საუკუნის ბოლოს ჭურთის ხევიდან ბარში გადასახლებული ქართველების (ბუჯიძეები, დორეულები, ცეცხლაძეები...) ნასოფლარებში ოსები დასახლდნენ. ილურიძეები ფაქტობრივად ოსურ ეთნიკურ-ენობრივ გარემოცვაში აღმოჩნდნენ. მართალია, მათ ქვემოთ, ბარის მიმართულებით ქართველები ცხოვრობდნენ, მაგრამ აქედან დორეთკარში მცხოვრებ ქართველებს ცოლად თითქმის არავინ არ მიყვებოდა, რადგან ბარიდან მთაში ქალი იშვიათად თხოვდებოდა. ისინი იძულებული შეიქნენ მათ ზემოთ მთაში მცხოვრები ოსის ქალები შეერთოთ ცოლად. ოსის ქალებმა თავიანთ ვაჟებს ისევ ოსის ქალები შერთეს ცოლად. XIX საუკუნის შუა ხანებიდან ასეთმა საქორწინო ურთიერთობებმა და ოსურ ენობრივ-ეთნიკურ გარემოში ცხოვრებამ ილურიძეები ორენოვანნი გახადა. თუმცა, ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ დორეთკარში მცხოვრებ ქართველებს ეთნიკური ცნობიერება არ შეცვლიათ. ქსნის ხეობაში ანალოგიური სიტუაცია სხვაგანაც დასტურდება. მაგალითად, სოფელ ნახიდში, მთხრობელის სიტყვით, „ბევრი ფსუტური გაოსდა და ფსუტურები თვითონ უფრო ოსურად ლაპარაკობენ“.

1987 წელს ამ სტრიქონების ავტორმა ფეხით შემოიარა მეჯუდას ხეობის ოსური სოფლები. ხეობის უკიდურესი ზემო წელის ორი მცირე ოსური სოფლის გარდა, ოსები აქ

XIX საუკუნის 30-80-იან წლებში დასახლდნენ. მეჯუდას ხეობის ბარის უკანასკნელი დიდი ქართული სოფელია მეჯვრისხევი. მეჯვრისხევს უშუალოდ ესაზღვრება სოფ. ღრომი, რომელიც ოსებითაა დასახლებული. ღრომი ავტონომიური ოლქის საზღვრებში შედიოდა. 1886 წლისათვის ღრომში ჯერ კიდევ ქართველები სახლობდნენ, რომელთა მეჯვრისხევში გადმოსახლების შემდეგ, აქ ოსები დასახლდნენ. მეჯვრისხევში არაერთი შერეული ქართულ-ოსური ოჯახი მკვიდრობდა. ზემოთ ხეობაში ძირითადად ოსები ცხოვრობენ, თუ არ ჩავთვლით სოფელ ისროლისხევს, სადაც რამდენიმე ქართული ოჯახი კვლავ იყო შემორჩენილი. არაერთ ეთნიკურ ოსთან გვქონდა შეხვედრა. ხეობაში თითქმის ერთთვისანი მივლინების დროს მხოლოდ ერთი ხნიერი ქალი შეგვხვდა, რომელმაც ქართული ენა არ იცოდა, დანარჩენები ყველანი მშვენივრად ლაპარაკობდნენ ქართულად. საყურადღებოა, რომ ხეობის არც ერთ სკოლაში, ისევე როგორც სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის სკოლებში, კონსტიტუციით აღიარებული საქართველოს სახელმწიფო ენა – ქართული ენა არ ისწავლებოდა. აქ არსებობდა ე.წ. ოსურ-რუსული სკოლები, რომლის არსი იმაში მდგომარეობდა, რომ დაწყებით კლასებში (1–4 კლასი) საგნები ოსურ ენაზე ისწავლებოდა, ხოლო ოთხი კლასის ზემოთ ყველა საგანი რუსულ ენაზე, პლუს ოსური ენისა და ლიტერატურის შესწავლა. მიუხედავად ამისა, ხეობაში მცხოვრებმა ოსებმა არა მარტო ქართული ენა იცოდნენ, არამედ ქართული წერა-კითხვაც. ქართულ ანბანს ისინი დამოუკიდებლად სწავლობდნენ, რადგან, როგორც თვითონ ხსნიდნენ, სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები ძირითადად ჰქონდათ არა ავტონომიური ოლქის მოსახლეობასთან, არამედ ხეობის ბარის ნაწილის ქართულ მოსახლეობასთან. ასეთივე ვითარება დავაფიქსირეთ ლეხურას ხეობის ოსურ მოსახლეობაში. სა-

ერთოდ, ეს ჩვეულებრივი სურათი იყო თითქმის მთელი ავტონომიური ოლქის ოსური მოსახლეობისათვის, გარდა ჯავის რაიონისა. ჯავის რაიონი მოიცავდა დიდი ლიხვის ხეობის მთიან ნაწილს. ოსური ეთნოსით კომპაქტურად დასახლებულ ამ რაიონის მოსახლეობას შედარებით ნაკლები კონტაქტები ჰქონდა ქართულ მოსახლეობასთან. საბჭოთა პერიოდში მათთვის ე.წ. ოსურ-რუსული სკოლების გახსნამ და ქართული ენის უგულებელყოფამ აქ მცხოვრები ოსების ქართული ენობრივ-ეთნიკურ სამყაროსაგან გაუცხოება გამოიწვია, რაც ერთგვარი მიზეზი გახდა საბჭოთა იმპერიის დაშლის შემდეგ ოლქის ტერიტორიაზე ოსური სეპარატისტული მოძრაობის წარმოქმნისა.

როგორც აღვნიშნეთ, მეჯუდას ხეობის უკიდურეს მთიან მონაკვეთში კვლავ შემორჩენილი იყო ძველი ქართული მოსახლეობა, თუმცა საბჭოთა პერიოდში მათმა რაოდენობამ უკიდურესად იკლო. ადგილზე დარჩენილი ქართველები ოსურ ეთნიკურ-ენობრივ გარემოში მშვენივრად ლაპარაკობდნენ ოსურად. ჰქონდათ ხშირი საქორწინო ურთიერთობანი ოსურ მოსახლეობასთან. ერთ-ერთ ასეთ ოჯახში სტუმრობის საშუალება გვქონდა. ოჯახი გენგიურების ქართული გვარის მატარებელი იყო. ოჯახის უფროსი, 60 წლის მამაკაცი ეთნიკურად ქართველად თვლიდა თავს, ლაპარაკობდა შესანიშნავი ქართული ენით. მას დედა და მეუღლეც ოსი ჰყავდა. მაგრამ მის ხუთ შვილს უკვე გაორებული ცნობიერება ჰქონდა. პირველი, რაც თვალშისაცემი გახლდათ ის იყო, რომ ხუთივე მოზრდილი შვილი ოსური აქცენტით მეტყველებდა. ამასთანავე, ისინი მსჯელობდნენ იმაზე, ქართველებს მიეკუთვნებოდნენ თუ ოსებს. ქალიშვილები უფრო ოსურ ეთნიკურ სამყაროს აკუთვნებდნენ თავს. არც ვაჟებს ჰქონდათ მისწრაფება ქართულისადმი. ოჯახის ერთ-ერთ ვაჟს გადაწყვეტილი ჰქონდა რუსეთში სასწავლებლად წა-

სვლა. როდესაც დავინტერესდი, თუ რატომ უნდა წასულიყო ასე შორს, რუსეთში, მან აღნიშნა, რომ თბილისი არ უყვარს. თბილისისადმი მისი ასეთი დამოკიდებულება კი გამოწვეული იყო ქართული ენის არასრულყოფილი ცოდნითა და საერთოდ ქართული წერა-კითხვის უცოდინრობით. როგორც გაირკვა, გენგიურებს შვილები მიუბარებიათ სასწავლებლად ქ. ცხინვალის ე.წ. ოსურ-რუსულ სკოლაში, რამაც საბოლოოდ გამოიწვია მათი ქართული ეთნოსიდან ოსურ ეთნოსისადმი მიკუთვნება.

გენგიურების მაგალითი მხოლოდ ერთი გამონაკლისი როდი იყო ავტონომიური ოლქის მთიან ნაწილში.

რაც შეეხება საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიაზე განსახლებულ ოსებს, ისინი ყველგან მშობლიურ ოსურ ენასთან ერთად თავისუფლად ლაპარაკობდნენ და ლაპარაკობენ ქართულ ენაზე. არის შემთხვევები, როდესაც ოსური ეთნოსის წარმომადგენლებს თავი გააზრებული ჰქონდათ ქართველად.

მანამ, სანამ საქართველოში მცხოვრებ ოსთა თანამედროვე ენობრივი ვითარების შესახებ საბოლოოდ ვისაუბრებთ, მცირე ექსკურსის სახით XIX საუკუნეს უნდა დავუბრუნდეთ. ამ დროს ქართული პრესა დიდ ყურადღებას იჩენდა ოსური ენისადმი. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით აღსანიშნავია მწერალ სოფრომ მგალობლიშვილის სტატიები. ოსებს არ ჰქონდათ სწავლა-განათლებისადმი მისწრაფება. ქართული საზოგადოებრიობა კი ცდილობდა ოსურ სოფლებში გაეხსნათ სკოლები. ისინი მშობლებს არწმუნებდნენ, რომ შვილებისათვის განათლება მიეცათ. რუსეთის ხელისუფლება ოსების სოფლებში რუს მასწავლებლებს აზღავნიდა. ოსის ბავშვებმა კი რუსული არ იცოდნენ. ისინი მხოლოდ ოსურად და ქართულად ლაპარაკობდნენ. სოფრომ მგალობლიშვილი აღნიშნავდა, რომ „აქ უნდა იყვნენ მასწავ-

ვლებლად ან ოსები, ან ქართველები. თუ არ დაუშლით, რუსები გააგზავნონ მთასიქითა ოსებში, სადაც ლაპარაკობენ ოსურს და რუსულ ენაზე“. ქართველი პუბლიცისტები წერდნენ იმაზე, რომ ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლე ოსები გარუსების გზას ადგენენ და ამასთანავე ეროვნული სახის დაკარგვის საშიშროების წინაშე იყვნენ. საქართველოში კი შემფოთებას გამოთქვამდნენ, ოსებს ვუშველოთ, ენა და ეროვნება შეეუნარჩუნოთო. ნიკოლოზ თადეოზიშვილი 1884 წლის გაზეთ „დროების“ ერთ-ერთ ნომერში წერდა, რომ „მთასაქეთა ოსებში დიდი გავლენა აქვთ ქართველებს. ოსი მამაკაცები ყველა ლაპარაკობს ქართულად, ხოლო ის ნაწილი ოსებისა, რომლებიც დასახლებულნი არიან ქართული სოფლების სიახლოვეს, ქალებიც და ბავშვებიც ლაპარაკობენ ქართულად. არათუ ლაპარაკობენ, არამედ წერა-კითხვაც იციან. მთისიქით ოსები რამდენადაც რუსობას მისდევენ, იმდენად ქართველობას მისდევენ მთისაქეთა ოსები. მათ თავი მოაქვთ იმით, რომ ქართული წერა-კითხვა იციან, ახლო სოფლების მცხოვრებნი ერთმანეთს აძლევენ ცოლად ქალებს. ასე რომ, შერეული ოჯახები ჩვეულებრივი სახეა მათი ცხოვრებისა“. სოფრომ მგალობლიშვილი წერდა, რომ ქართველებს სათანადო ღონისძიებები უნდა გაეტარებინათ, რომ ოსებს არ დაეკარგათ ენა და ეროვნული სახე. ამისათვის ის ოსთათვის სკოლების გახსნას მოითხოვდა. სხვა ავტორი (გრიგოლ ლიახველი, იგივე საძაგლიშვილი) იმავე გაზეთში ყველას მოუწოდებდა ოსებისა და მათი ენის გადასარჩენად. აუცილებლობად მიაჩნდა ოსთათვის საკუთარი ანბანის შექმნა. მოყვანილ ამონაწერებს ის მნიშვნელობაც აქვს, რომ ყველგან, სადაც კი ნახსენები არიან ჩრდილოეთ კავკასიაში და სამხრეთ კავკასიაში (საქართველოში) მცხოვრები ოსები, მაშინდელი პუბლიცისტები გამოიყენებენ მხოლოდ და მხოლოდ „მთასიქითა ოსებს“ და „მთასაქეთა ოსე-

ბს“. ასე რომ XIX საუკუნის ბოლოს უცნობი იყო ცნებები „ჩრდილოეთი ოსეთი“ და „სამხრეთი ოსეთი“.

ოსური ენისადმი დიდ ინტერესს იჩენდა გაზეთი „ცნობის ფურცელიც“. 1903 წლის ერთ-ერთ ნომერში აღნიშნულია, რომ კუდაროში მცხოვრებმა თითქმის ყველა ოსმა იცოდა ქართული, ქართველთა ეთნოგრაფიულ (ტერიტორიულ) ჯგუფებთან – რაჭველებსა და იმერლებთან მეზობლობისა და ახლო ურთიერთობის გამო. იგივე გაზეთი 1901 წელს წერდა: „არის განზრახვა საქართველოში მცხოვრები ოსების სკოლაში ოსური სახელმძღვანელოთი სწავლებისა. ამისათვის მიუძღრთავთ მცოდნე პირებისათვის, წარმოადგინონ სახელმძღვანელოები, რომ ყველა ოსურ სასწავლებელში ახლო მომავალში შემოიღონ ოსური ენის სწავლება“.

აღნიშნული დამოკიდებულება ქართველი განათლებული ადამიანებისა და საქართველოს ხელისუფლებისა ოსური ენის მიმართ XX საუკუნეშიც გრძელდებოდა. ავტონომიური ოლქის ტერიტორიასა და მის ფარგლებს გარეთაც ყოველგვარი პირობა ჰქონდათ ოსებს შექმნილი ოსური ენისა და კულტურის განსავითარებლად. უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში პრესაში თუ სამეცნიერო ლიტერატურაში ხშირად ადარებენ საქართველოში შემავალ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქისა და რუსეთის ფედერაციაში შემავალ ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ენობრივ-ეთნიკურ სიტუაციას. ჩრდილოეთ ოსეთში ყველაფერი რუსულ ენაზე იყო გადასული, რუსულ ენაზე ხდებოდა საქმის წარმოება, სწავლა-განათლება. რაღა შორს წავიდეთ, 1972 წელს ამ სტრიქონების ავტორი მონაწილეობდა საბჭოთა კავშირის სტუდენტ-ეთნოგრაფთა კონფერენციაში ქ. ლენინგრადში. აქ იყვნენ ორჯონიკიძელი სტუდენტებიც, რომლებიც გაოცებას ვერ ფარავდნენ იმის გამო, რომ ჩვენ, ქართველები, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტ-

ტები, ერთმანეთთან ქართულად ვლაპარაკობდით და ქართულად ვწერდით.

ქალაქ ცხინვალში იყო პედაგოგიური ინსტიტუტი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ქ. ცხინვალის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, სადაც განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა ოსური ენისა და ლიტერატურის შესწავლას. აქ სხვა მნიშვნელოვან გამოკვლევებთან ერთად, მომზადდა „ოსური ენის განმარტებითი ლექსიკონი“. ცხინვალში ფუნქციონირებდა და ფუნქციონირებს სახელმწიფო ოსური თეატრი. გამოდიოდა და გამოდის გაზეთები და ჟურნალები ოსურ ენაზე. ოსურ ენაზე ხდებოდა და ხდება რადიოგადაცემების მოწყობა. საქართველოში 1990-1991 სასწავლო წელს 97 ოსური სკოლა იყო, აქედან 90 სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ტერიტორიაზე. ხოლო შვიდი ოსური სკოლა ოლქის ფარგლებს გარეთ იყო, კერძოდ, ლაგოდეხში, ქარელში, ბორჯომში. 1980-იანი წლების დასაწყისში საქართველოს ხელისუფლებამ დაიწყო ოსური სკოლების გახსნა საქართველოს იმ რაიონებში, სადაც კომპაქტური ოსური მოსახლეობა იყო.

საყურადღებოა, რომ 1989 წლის მოსახლეობის აღწერის მონაცემებით სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში მოსახლე 65 ათასი ოსიდან 64.257 ოსურ ენას თვლიდა მშობლიურ ენად. ოსურ ენას არ თვლიდა დედაენად მხოლოდ 820 ეთნიკურად ოსი (ე.ი. 1,3%). ოლქის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ქართველებს კი არ ჰქონდათ საშუალება საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში საქართველოს სახელმწიფო ენის – ქართული ენის თავისუფლად გამოყენებისა. საბჭოთა პერიოდის მანძილზე ოსები აქტიურად ცდილობდნენ შეეცვალათ ძირძველი ქართული ტოპონიმები ოსური ნათარგმნი და კალკირებული ტოპონიმებით. სინამდვილეში არაერთი უძველესი ქართული ტოპონიმი ოს-

ებმა ხელოვნურად დაამახინჯეს და სახელი შეუცვალეს. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ ბოლშევიკი და ტერორისტი ოსების გვარსახელების მიკუთვნებით.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საქართველოს 97 სკოლაში მიმდინარეობდა ოსურ ენაზე სწავლება, მაშინ, როდესაც რუსეთის ფედერაციაში შემავალ ჩრდილოეთ ოსეთში, საიდანაც არიან მიგრირებული ოსები საქართველოში, არცერთი ოსური სკოლა არ იყო. ოსები მხოლოდ რუსულ სკოლებში სწავლობდნენ. ჩრდილოეთ ოსეთის ყოფილი პრეზიდენტი ა. გალაზოვი ამის შესახებ გაზეთში „პრავდა“ (1983, 11/XI) წერდა: „მე გულწრფელად მეცოდება ჩემი ეროვნების ახალგაზრდა ადამიანები... როცა ისინი საკუთარ სახლში თავს უხერხულად გრძნობდნენ ოსური კულტურის ელემენტარული უცოდინრობის გამო. მაგალითად, ეროვნულ ახალგაზრდობას წართმეული აქვს საკუთარი მშობლიური ენა. გასულ წლამდე ჩრდილოეთ ოსეთში არ იყო არც ერთი სკოლა ოსური ენის სწავლებით“. საქართველოში შემავალ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის პასუხისმგებელი მუშაკები კი ხელს უწყობდნენ რუსული ენის პოზიციების გაძლიერებას ქართული ენის ხარჯზე. XX საუკუნის 20-იანი წლების ენობრივი ვითარება აღწერა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ტერიტორიაზე ისტორიკოსმა გ. ბოჭორიძემ. ის წერდა: „ქართული ენა იდევენება ქართულ სოფლებში: მიწერ-მოწერა და სხვა ჯერ რუსულად წარმოება, ხოლო ახლა ოსურად, ქართული კი განდევნილია“. „1929 წლიდან სასამართლოებში საქმის წარმოება, ჩვენების მიცემა და პროცესი ოსურად შემოიღეს, ხოლო ამაზე ადრე – 1928 წელს, ახალგორში, თედევის დროს, თვით განცხადებაც კი ოსურად, ან ყოველ შემთხვევაში, რუსულად უნდა ყოფილიყო დაწერილი. ძლიერ იშვიათი შემთხვევა უნდა დაეშვათ, რომ ქართული განცხადება მიეღოთ“.

„სკოლებს უხსნიან ოსებს, ქართველებს კი იშვიათად. 1921-1924 წლებში ქართველ მასწავლებლებს ექვსი-შვიდი თვის ჯამაგირები არ მისცეს, რის გამოც ბევრი მასწავლებელი იძულებული გახდა თავი გაენებებინა სკოლისათვის და წასულიყო. ამის შემდეგ სკოლაც იკეტებოდა. მოსახლეობა თხოულობდა სკოლას, ეუბნებოდნენ: „თუ გნებავთ ოსურ სკოლაში ატარეთ შვილები, თუ არადა თქვენთვის სკოლას ვერ გაგხსნიით“. „ოსური ენა სავალდებულო საგანია ქართულ სკოლებში (შვიდწლეულებში), ხოლო ქართულ ენას ოსურ სკოლებში ადგილი არა აქვს“. „ზოგიერთი ოსი თხოულობდა, რომ მათი შვილებისათვის ესწავლებინათ ქართული ენა, როგორც გამოსაყენებელი საგანი, მაგრამ ამაზე მტკიცე უარი უთხრეს“.

დაბოლოს, ორიოდე სიტყვით უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ XX საუკუნეში ქართველმა მეცნიერებმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ოსური ენის შესწავლის საქმეში. საკმარისია აკადემიკოს გიორგი ახვლედიანის მეცნიერული გამოკვლევები დავასახელოთ. გიორგი ახვლედიანის რედაქტორობით გამოიცა ოსური ენის აკადემიური გრამატიკის ორტომეული.

ამრიგად, ოსთა საქართველოში მიგრაციისა და დასახლების შემდეგ, მათ ენობრივ ვითარებაში შეიძლება სამი პერიოდის გამოყოფა. პირველი პერიოდი ესაა ოსთა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის პირობებში ცხოვრება. ოსები აღიქვამდნენ რა თავს საქართველოს სახელმწიფოს მოქალაქეებად, ისევე როგორც სხვა ეთნოსის წარმომადგენლები, პატივს სცემდნენ საქართველოს სახელმწიფო ენას. ოსების უმეტესობა ფლობდა ქართულ ენას. ოსებთან თანაცხოვრების საკონტაქტო ზოლში ბევრი ქართველიც თავისუფლად ლაპარაკობდა ოსურად. ყოველივე ამას განაპი-

რობებდა ქართველ ხალხთან ოსების სამეურნეო-ეკონომიკური და ნათესაური კავშირები.

XIX საუკუნიდან საქართველოს რუსეთის კოლონიად გადაქცევის შემდეგ ოსთა ენობრივი ვითარება საქართველოში ერთგვარ ცვლილებებს იწყებს, რაც განპირობებული იყო რუსეთის ხელისუფლების აქტიური ჩარევით. რუსეთი ყველა კოლონიაში ძალით ავრცელებდა რუსულ ენას და სხვადასხვა ეთნოსებს ერთმანეთს უპირისპირებდა. რუსეთის ხელისუფლება ცდილობდა ქართული ენის ნაცვლად ოსებისათვის მეორე ენად რუსულის ჩანაცვლებას. XIX საუკუნე და განსაკუთრებით მისი მეორე ნახევარი ბევრი ოსისათვის რუსულ ენაზე გადასვლის დაწყების პერიოდი იყო. ამ პერიოდისათვის ქართველი საზოგადო მოღვაწეები დაუღალავად იღვწოდნენ, რომ ოსებს შეენარჩუნებინათ მშობლიური ოსური ენა და ეთნიკური თავისთავადობა. თუმცა XIX საუკუნეშიც ბევრი ოსი ფლობდა ქართულ ენას, რაც პრაქტიკული საჭიროებით იყო განპირობებული.

მესამე პერიოდი ესაა საბჭოთა პერიოდი, როდესაც ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ საბოლოოდ მოახერხა ოსების ქართველებისაგან გაუცხოება. რუსულ ენაზე ტოტალური სწავლების პირობებში ოსური ეთნოსის წარმომადგენლების მნიშვნელოვანი ნაწილი აღარ ფლობდა ქართულ ენას. თუმცა ამ პერიოდში აშკარად გამოიკვეთება ასეთი ტენდენციაც: ოსების ერთი ნაწილი, განსაკუთრებით განათლებული ადამიანები, ფლობდნენ ქართულ ენას, კითხულობდნენ ქართულ ენაზე, მაგრამ შეგნებულად არ საუბრობდნენ.

მთაში ოსები ძირითადად გვარების მიხედვით იყვნენ დასახლებულნი. ერთ სოფელში ერთი გვარი მკვიდრობდა, ანდა ერთი გვარი რამდენიმე სოფელში იყო განსახლებული. მთის სოფლებს ქუჩები არ ჰქონდა. მის ვიწრო შესახვევებში მხოლოდ ფეხით მოსიარულეს ანდა მხედარს თუ შეეძ-

ლო გავლა. ოსეთის საზოგადოებრივი ცხოვრების ცენტრს, ჩვეულებრივ, სოფლის მოედანი წარმოადგენდა, რომელსაც ოსები „ნიხასს“ უწოდებდნენ. აქ განიხილავდნენ მნიშვნელოვან სათემო საკითხებს. ბარში ოსების ტრადიციული საქმიანობაა მიწათმოქმედება (ხორბალი, სიმინდი, ქერი, ფეტვი...). მთებში მიწათმოქმედებასთან ერთად განვითარებული იყო მესაქონლეობა (ცხვარი, თხა, მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი). ცხვრის რძისაგან აკეთებდნენ ყველს. ძლიერ დაწინაურებული იყო მეთხეობა. მთებში სახვნელი მიწები და სათიბები ცაკლეული კომლების საკუთრებას წარმოადგენდა, რომელსაც მემკვიდრეობით გადასცემდნენ. მხოლოდ საძოვრები და ტყე იყო სოფლის საერთო სარგებლობაში. ოსების ბარული და მთური სახვნელი ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდა. დაბლობში ხის სახვნელს „გუთონ“-ს უწოდებდნენ, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ მათ ეს სახვნელი ქართველები-საგან ჰქონდათ შეთვისებული. ასევე ქართული ენიდან იყო შესული სამკალი იარაღი „ლაბგამ“ (ნამგალი), რომელსაც დიდი რადიუსი და მჭრელი დაკბილული პირი ჰქონდა. ქართული ნამგალი, გარდა ჩრდილოეთ ოსეთისა, ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა ხალხებშიც იყო გავრცელებული.

ბარში გადასახლებამდე ოსეთში მეცხვარეობას დიდი მასშტაბები არ ჰქონდა, რადგან საზამთრო საძოვრების არარსებობა ამის საშუალებას არ იძლეოდა. ვახუშტი ბაგრატიონის სიტყვებით: „ცხოვარი უღუმო-კუდიანი და მომცრო, ძროხა, ცხენი, თხა, არამედ არა მრავლად, გარნა ფრიად გემოიანნი სხუათა ადგილებთაგან უმეტეს და ვინათგან აქუთ საძოვარნი და სათიბნი მცირედ, ამისათვის ვერ იხანავენ ცხოვართა, თჳნიერ კ (20), მ (40) და რ (100) კიდე, ეგრეთვე ცხენთა და ძროხათა ი- (10), კ (20) და მ (40) და უფროსი არღარა“. მთიდან ბარში გადასახლებული ოსები მეცხვარეობას ვერ ივიწყებდნენ, პირიქით, აქ მათ მისი

განვითარების საშუალება მიეცათ. რაც შეეხება თხებს, ისინი, ჩვეულებრივ, ცხვრის ფარაში ჰყავდათ შერეული. მხოლოდ ალაგირისა და დიგორის რამდენიმე სოფელში მეთხეობა მეცხვარეობაზე დაწინაურებული იყო. ოსთა სამეურნეო საქმიანობაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი. საქონელი იძლეოდა რძეს, ხორცს, იყო გამწვევი ძალა, ჰქონდა სასაქონლო მნიშვნელობა. ოსი ხალხის სამეურნეო საქმიანობაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მეცხენეობას, რაც მათთვის ტრადიციულიც იყო, რადგან ოსთა წინაპრები, როგორც ცნობილია, მომთაბარეები იყვნენ. ოსური ფოლკლორული მონაცემებით ამკარაა, რომ ალანები შესანიშნავი მხედრები იყვნენ, რომლებსაც ცხენთა დიდი ჯოგები ჰყავდათ. XIX საუკუნის მეორე ნახევრამდე მთებში ცხენი ერთადერთი სატრანსპორტო საშუალებაც იყო.

როგორც ჩრდილოეთ კავკასიის ყველა ხალხში, ოსებშიც იარაღის არაერთი სახეობა იყო გავრცელებული: მახვილი, მშვილდი, ისარი, ფარი, ჯაჭვის პერანგი, ჩაფხუტი. კლაპროტის ცნობით, თრუსოელი ოსები კვლავ მაგარი ტყავისა და ხისაგან გაკეთებულ ოვალური ფორმის ფარებს იყენებდნენ, რომლებსაც ზედ რკინის გვერგვები ჰქონდა მიმაგრებული.

საქონლისა და ცხვრის რძისაგან ყველის დამზადება ოსების ძველთაძველი საქმიანობაა. მაგრამ **ფანტაზიის ნაყოფია ზოგიერთი ოსი მეცნიერის აკვიატებული აზრი, თითქოს დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობამ ყველის ორიგინალური სახეობის – სულგუნის დამზადების კულტურა ოსებისაგან შეითვისა, ეს მაშინ, როდესაც ოსებმა საერთოდ არ იცოდნენ მისი დამზადება** (თოფჩიშვილი, Topchishvili, Topchishvili 2014).

ე. წ. სამხრეთ ოსეთში ჯერ კიდევ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ძირითადად ერთი გვართი დასახლებული

სოფლები არსებობდა. ხშირად მეზობლად მდებარე რამდენიმე სოფელშიც ერთი გვარის ხალხი მკვიდრობდა. მთიდან დაბლობში ჩამოსახლებული ოსები ვეღარ ახერხებდნენ ნათესაური პრინციპით დასახლებას. გადმოცემით, შიდა ქართლის მთიანეთში დასახლებული ოსები ხშირად ებრძოდნენ ერთმანეთს და ეს ბრძოლა ძირითადად ცალკეულ სოფლებს შორის მიმდინარეობდა. ეს დაპირისპირება არც თუ იშვიათად, ერთ-ერთი გვარის გაწყვეტით ანდა სხვაგან გაქცევით მთავრდებოდა. ამ ბრძოლის შედეგად მიაჩნია მ. კოსვენს მრავალი ნასოფლარის არსებობა. სინამდვილეში ეს ნასოფლარები, ნანგრევები ადრინდელი ქართველი მოსახლეობის საკუთრება იყო.

მთიან ოსეთში ჯერ კიდევ XIX საუკუნის დასაწყისამდე მიცვალებულებს აკლდამებში, ხშირად მიწისზედა აკლდამებში კრძალავდნენ. დაკრძალვის ეს ფორმა გავრცელებული იყო აგრეთვე ინგუშეთში, ჩაჩნეთში, ყარაჩაისა და ბალყარეთში. მიწისზედა აკლდამები მხოლოდ მთისათვის იყო დამახასიათებელი. ბარსა და მთისწინეთში ასეთი აკლდამები დადასტურებული არაა. მთის ბუნებრივ-გეოგრაფიულ პირობებში აკლდამაში შეტანილი მიცვალებული მუმიფიცირებას განიცდიდა. ყველა ასეთ აკლდამას ჰქონდა ორი ან სამი საძრომი, რომლის საშუალებითაც შიგ მიცვალებული შჰე-ქონდათ. თითოეულ აკლდამაში მოწყობილი იყო ზის ან ქვის ტახტები, რომლებზედაც მიცვალებულებს ასვენებდნენ. აკლდამები ოსებში ძირითადად საგვარეულო იყო. აკლდამებში დაკრძალვის წესი ეწინააღმდეგება ქრისტიანულ ნორმებს და, თავისთავად ცხადია, ქრისტიანული ეკლესია მას ებრძოდა კიდევ. აკლდამები კავკასიური წარმოშობისაა. სხვათა შორის, ოსური გადმოცემები მიწისზედა აკლდამების მშენებლობას მიაწერს სხვა ხალხს, რომელიც მათ მოსვლამდე აქ ცხოვრობდა. ოსური გადმოცემებით, ბევრი მი-

წისზედა აკლდამის მშენებლები ინგუშები იყვნენ. ინგუშებს აშენებინებდნენ არა მხოლოდ აკლდამებს, არამედ საბრძოლო კოშკებსაც. საგულისხმოა, რომ მთიან ოსეთში, ოსური გადმოცემებით, ზოგიერთი მიწისზედა აკლდამა ეკუთვნოდათ ნოღაელებს, რომლებსაც ოდესღაც ოსებთან ერთად აქ უცხოვრიათ. არაერთი მიცვალებულის ნოღაელობა მათი ანთროპოლოგიური ტიპით, ჩაცმულობით და აკლდამაში არსებული ჭურჭლითაც დასტურდება. ქურთათის, თაგურის, და დიგორის ხეობებში ოსებთან ერთად ნოღაელების მკვიდრობის შესახებ გადმოცემები XX საუკუნის 20-იან წლებში დაუფიქსირებიათ. ბარიდან ნოღაელები ოსებთან ერთად მიგრირებულან XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე. მთაში შემოსახლებულმა ოსებმა (ნოღაელებთან ერთად) ადგილობრივი აკლდამური კულტურა შეითვისეს. ოსური მიწისზედა დასაკრძალავი ნაგებობები – აკლდამები ტიპურ ინგუშურ კოშკებს მოგვაგონებს თავისი პირამიდულსაფეხურებრივი გადახურვით. აკლდამები უცნობი იყო დვალეთის რეგიონისათვის (კალოევი 1999), რაც პირდაპირ მიუთითებს იმაზე, რომ დვალეთი ეთნიკურ-კულტურულად ოსური არ იყო.

მთიან ოსეთში კოშკური არქიტექტურის შესანიშნავი ნიმუშები იყო. ოსებს ჰქონდათ როგორც სადარაჯო, ისე საბრძოლო და საცხოვრებელი კოშკები. საბრძოლო კოშკები ოსეთში ძალიან ძალადი არ იყო და მათი ოთხკუთხოვანი კედლები, ჩვეულებრივ, სწორი გადახურვისა იყო. ოსები არცერთ კოშკს ოსების აშენებულად არ თვლიდნენ. გადმოცემით, მთიან ოსეთში კოშკები ადრინდელი მოსახლეობის აგებული იყო. ბ. კალოევს ასეთ ადრინდელ მოსახლეობად ალანები მიაჩნია, რაც, რა თქმა უნდა, ვერავითარ კრიტიკას ვერ უძლებს. კოშკების აშენებელნი ადგილობრივი კავკასიელები იყვნენ, რომელთა ნასახლარებზეც ალან-ოსები დაფუძნდნენ. ოსების ძირითადი ნაწილი ქვის სახლებში ცხოვ-

რობდა. თითქმის ყველა ოსურ სოფელში წარმართული სალოცავი არსებობდა, რომელსაც ისინი „ძუარს“ უწოდებდნენ. ბუნებრივია, სალოცავის აღმნიშვნელი ეს ოსური სიტყვა ქართულიდან იყო შესული, როდესაც აქ ქართველები ქრისტიანობას ავრცელებდნენ.

არა მხოლოდ ერთი სასოფლო თემის, არამედ მთელი ხეობის მოსახლეობამ იცოდა დახმარება როგორც ქორწილის, ისე დაკრძალვის დროს. ოსთა რამდენიმე ახლოს მდებარე სოფელი ტერიტორიულ-სამეზობლო გაერთიანებებს წარმოადგენდა. ისინი ერთმანეთთან ფიცით იყვნენ დაკავშირებულნი. ფიცს სალოცავთან გვარის უხუცესები სდებდნენ. ფიცის განსამტკიცებლად ხის ჯოხზე ამონაჭდეებს აკეთებდნენ, რასაც საერთო სალოცავში ინახავდნენ. სასოფლო თემის წევრებს მიწაზე ჰქონდათ როგორც კერძო, ისე კოლექტიური საკუთრება: სახვნელი და სათიბი კერძო იყო, საძოვარი და ტყე კი – საერთო.

ოსთა საკვები თითქმის ისეთივეა, როგორც სხვა ჩრდილოეთკავკასიელი მთიელებისა. იცოდნენ ღვეზელის გამოცხობა ხორცის შიგთავსით, ღვეზელი ყველის შიგთავსით („ხაბიზჯინი“). ოსებში იყო გავრცელებული ლუდი („ბაგანი“), რომელსაც მთაში ქერისაგან ამზადებდნენ, ბარში კი – ხორბლისა და სიმინდისაგან. ნართების ეპოსის მიხედვით, ლუდი გამოიგონა ამ ეპოსის ერთ-ერთმა გმირმა, სატანამ. მას, ჩვეულებრივ, დიდი საოჯახო და საზოგადოებრივი დღესასწაულების დროს უზარმაზარი სპილენძის ლუდის სახარშ ქვაბში ამზადებდნენ. ადრე ოსებს უმზადებიათ მათრობელა სასმელიც „რონგი“. რონგს თაფლისაგან ამზადებდნენ.

ოსური საზოგადოება რამდენიმე სოციალურ ჯგუფად იყოფოდა. ოსები გვარებად ცნობდნენ. ოსური გვარების უმეტესობას საფუძვლად მამაკაცის სახელი უდევს. თითოე-

ული გვარი („მიგვავ“) რამდენიმე პატრონიმიის („ფიდი-ფირტ“) ერთობლიობას წარმოადგენდა. ოს მეცნიერთა ვარაუდით, ოსური გვარების წარმოქმნის დრო XVI საუკუნეა. საქართველოში ოსური გვარები პირველი მიგრანტების სახელებიდან მომდინარეობენ. არაერთი ოსური გვარის ძირი მომდინარეობს მეზობელი ხალხებიდან (ინგუშები, ბალყარელები, ქართველები). ოსებში მეორე რიგის გვარებიცაა დადასტურებული, რომლებშიც ოთხი-ხუთი და მეტი გვარია გაერთიანებული. ეს გვარები საერთო შორეული წინაპრებისაგან მომდინარეობენ. დღემდე ამ სანათესაო ჯგუფების შიგნით მკაცრად იცავენ ეგზოგამიას. ეგზოგამიის დამრღვევი მკაცრად ისჯებოდა, მისი ადგილი საზოგადოებაში ფაქტობრივად აღარ იყო. ეგზოგამია იმდენად მკაცრი იყო, რომ სხვადასხვა გვარის მატარებელნიც, რომელთაც ჰქონდათ გადმოცემა საერთო წარმომავლობის, ერთი წინაპრიდან მომდინარეობის შესახებ, ერთმანეთზე არ ქორწინდებოდნენ. მაგალითად, არ ქორწინდებოდნენ ერთმანეთზე საქართველოში მცხოვრები შემდეგი ოსური გვარების – კოკოვეების და გასიეების, სანაკოვეებისა და გაგლოვეების წარმომადგენლები. ქორწინება იკრძალებოდა ხელოვნურად დანათესავებულებს შორისაც (მაგალითად, შეძმავებულ გვარებს შორის). ქორწინება იკრძალებოდა არა მხოლოდ ერთი უბნის, არამედ ერთი სოფლის ფარგლებშიც, რაც თავდაპირველად იმით იყო განპირობებული, რომ დასახლებული პუნქტები დიდი ხნის განმავლობაში ერთი გვარის ხალხით იყო დასახლებული. შემდეგ ეს ტრადიციად იქცა. ოსურ გადმოცემებში გვაქვს მაგალითები სისხლის ამღვრევთა მკაცრად დასჯისა. ყოველი ოსურ გვარს თავისი სასაფლაო და სალოცავი („ძუარ“) ჰქონდა. ოსთა შორის გაბატონებული იყო მონოგამია. ორცოლიანობა ძალიან იშვიათობას წარმოადგენდა და ის მხოლოდ პირველი ცოლის უშვილობის შემთხვე-

ვაში იყო დაშვებული. მაგრამ, ასეთ შემთხვევაში, თანხმობა არა მარტო პირველ ცოლს, არამედ მის ნათესაობასაც უნდა მიეცა. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ქორწინების დროს აუცილებელი იყო საპატარძლოს თანხმობა. ამავე დროს, თანხმობა უნდა მიეცათ დედას, ძმებს და ბოლოს, დედის ძმას.

ოსებში შემორჩენილი იყო ბევრი ძველი ინსტიტუტი, რომელთა შორის მესისხლეობა შეიძლება დავასახელოთ, მასში არა მხოლოდ ახლო, არამედ შორეული ნათესავებიც იყვნენ ჩართული. მესისხლეობას წარმოშობდა ღირსების შელახვა, ქალის მოტაცება, დავა მიწის ირგვლივ და ა.შ. შერიგება მთავრდებოდა დამნაშავე მხარის მიერ ღიდი რაოდენობით საქონლისა და ძვირფასეულობის (იარაღი, ლუდის სახარში ქვაბი) გადახდით და ტრაპეზის მოწყობით. მარკ კოსვენის აღნიშვნით, ძველ დროს მეუღლეებს საერთო სარეცელი დაუფარავად მხოლოდ წელიწადის ორ თვეს: ნოემბერსა და დეკემბერში ჰქონდათ. დანარჩენ დროს მეუღლეები ფარულად ხვდებოდნენ ერთმანეთს. გაბატონებული იყო უმძრახობა. მამას არასდროს არ აჰყავდა შვილი ხელში. მამა შვილს სახელით არ მიმართავდა.

ოსებს სტუმართმოყვარეობის, ყონალობის (ძმობილობის), დაძმობილების, ურთიერთდახმარების ისეთივე წესჩვეულებები ჰქონდათ, როგორც კავკასიის სხვა ხალხებს. ღიდი ოჯახები საბჭოთა წყობილების პირველ წლებშიც კი იყო შემორჩენილი. საქორწინო ასაკი კაცებისათვის 17-18 წლიდან იწყებოდა, ქალებისათვის – 14-16 წლიდან. დაქორწინების აუცილებელი პირობა იყო ყალიძის (ურვადის) გადახდა, რაც ხშირად ქალის მოტაცებასაც იწვევდა. ქორწილი, ჩვეულებრივ, შემოდგომაზე, სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების დამთავრების შემდეგ იმართებოდა. საქართველოში მცხოვრები ოსები ხშირად ქორწინდებოდნენ ქართვე-

ლებზე, ოღონდ მიგრირებული ოსისათვის მთავარი პირობა ქრისტიანობის მიღება იყო. სოფლის მართვა ყრილობის – „ნიხასის“ ხელში იყო. „ნიხას“ იმ ადგილის სახელიც იყო, სადაც ეს ყრილობები იმართებოდა. ნიხასი თემის ყველა სრულწლოვანი მამაკაცისაგან შედგებოდა. მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვან როლს უხუცესები თამაშობდნენ.

სიკვდილის შესახებ ყველა ნათესავს ატყობინებდნენ. დაკრძალვა მეორე დღეს ხდებოდა. იცოდნენ ქელები. მიცვალებულებს სწირავდნენ ცხენს, მის სახელზე აწყობდნენ დოღს, ისროდნენ მიზანში. იცოდნენ ქვრივისათვის ნაწნავის მოჭრა და საფლავზე დაკიდება.

დღეს ოსები ძირითადად ქრისტიანები არიან; გვხვდებიან მაჰმადიანებიც. მაჰმადიანობა განსაკუთრებით დიგორელ ოსებში იყო გავრცელებული. ოს ხალხში ქრისტიანობა VI-VII საუკუნეებში ჯერ ბიზანტიიდან, შემდეგ კი საქართველოდან შევიდა, თუმცა ამ სარწმუნოებამ აქ ფეხი მყარად ვერ მოიკიდა და გვიან შუა საუკუნეებში მთის ხეობებში მცხოვრებნი წინაქრისტიანული რწმენა-წარმოდგენების მიმდევრები იყვნენ. საქართველოს ხელისუფლება ცდილობდა მიგრირებული ოსებისათვის ქრისტიანობა მიეღებინებინა. ისლამი დასავლეთ ოსეთში ყაბარდოდან XVII-XVIII საუკუნეებში გავრცელდა. ოსებს ჰყავდათ ქრისტიანიზებული ღვთაებები: უაც-გიორგი, უასტირჯი (წმინდა გიორგი); უაცილა – წმინდა ილია; უაცნიკოლა – წმინდა ნიკოლოზი; უაცტოტურ – წმინდა თევდორე და სხვ. ოსეთში იყო საერთოოსური სალოცავებიც („ძუარები“), სახეობო, სასოფლო და საგვარო კულტები. მაგალითად, ალაგირელთა სალოცავი იყო „რეკომი“. ამ სალოცავში არსებულ ზარზე ქართული ნუსხანუსკურით შესრულებული წარწერაა. ლოცვებში ხშირად ახსენებენ „მიქალგაბრიტას“ და „თარანჯელოზს“, რაც სხვა არაფერია, თუ არა მიქელ-გაბრიელი და მთავარა-

ნგელოზი. რაც შეეხება ქურთათისა და თაგაურის ხეობებს, აქ საერთო სახეგო კულტები არ ყოფილა, მხოლოდ სასოფლო სალოცავები იყო. მაგალითად, ასეთი იყო „ძიგვისი ძუარ“ წმ. გიორგის სახელზე. ოსებმა, ისევე როგორც ქართველმა მთიელებმა, იცოდნენ სალოცავისადმი მიწის შეწირვა (უშვილო მშობლებს შვილი თუ შეეძინებოდათ, მემკვიდრის არყოლის შემთხვევაში, სოფლიდან გადასახლებისას).

მდიდარია ოსური ფოლკლორი. ნართულ ეპოსზე მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ ვ. მილერი მას ჩრდილოეთ კავკასიის სტეპებში წარმოქმნილად მიიჩნევდა, რაც, მისი აზრით, იმით მტკიცდებოდა, რომ ეპოსში მრავალჯერ მოიხსენიება დიდი მდინარეები, ზღვები, სტეპები და ა.შ. ნართები თევზს დიდ მდინარეებსა და ზღვაში იჭერდნენ. ეს მასალა პირდაპირ მიუთითებს იმაზე, რომ თავდაპირველად ოსები მთიელები კი არა, სტეპების მკვიდრები, ე. ი. ნომადები იყვნენ. ნართულ ეპოსში ალანების მთებში მოსახლეობის შესახებ არავითარი მონაცემი არაა. ნართები ძირითადად ირემზე ნადირობდნენ. ოსეთში გავრცელებული გარეული ცხოველები კი ეპოსში საერთოდ არ არიან ნახსენები. შინაური ცხოველიდან კი ნართებს ძალიან უყვარდათ და აფასებდნენ ყველა მომთაბარისათვის განუყოფელ ცხენს. ცხენის ხორცს ჭამდნენ კიდევაც. ცნობილ ნორვეგიელ მწერალს კნუტ ჰამსუნს ასეთი ცნობა აქვს დაცული: 1899 წელს ის ვლადიკავკაზიდან ეტლით თბილისში მიემგზავრებოდა. ეტლში ოთხი ცხენი იყო შებმული. საღამო ხანს ხევის სოფელ კობში, სადაც საფოსტო სადგური იყო, ასეთი შემთხვევა მოხდა – მეეტლეს ერთი ცხენი მოუკვდა. იმ ღამეს ოსებმა მკვდარი ცხენის ირგვლივ გარკვეული რიტუალი ჩაატარეს, შემდეგ კი სოფელმა ცხენის ხორცი იმავე ღამეს შეჭამა. ესეც, რა თქმა უნდა, კიდევ ერთი არგუმენტი იმის დასადასტურებლად, რომ ოსთა წინაპარი ალანები მომთაბა-

რეები იყვნენ. ოსთა წინაპრები რომ სტეპების მკვიდრნი იყვნენ, ამას მათი სამიწათმოქმედო კალენდარიც მოწმობს, რადგან, მეცნიერთა დასკვნით, ის ბარშია ფორმირებული და არა მთაში. საკმარისია აგრეთვე ისტორიული სიმღერების დასახელებაც. ერთ-ერთი ასეთი სიმღერა თემურ-ლენგის დიგორის ხეობაში ლაშქრობას ასახავს. ოსთა კულტურულ ცხოვრებაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ნაციონალური ლიტერატურის ჩასახვას, რომლის ფუძემდებელია კოსტა ხეთაგუროვი (1859-1906).

ძალიან მოკლედ „ოსური ეთნოგრაფიული ენციკლოპედიის“ შესახებ, რომელიც 2013 წელს ვლადიკავკაზში დაიბეჭდა ლუდვიგ ჩიბიროვის რედაქტორობით. ენციკლოპედიაში ტენდენციურადაა განხილული საქართველოში ოსთა მიგრაციის საკითხი, დვალთა ეთნიკური ვინაობა, კავკასიაში ალანების ბინადრობის საკითხი, ისე რომ, საერთოდ ანგარიში არ ეწევა პრობლემის შესახებ არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურას) – ის იგნორირებულია, ვითომც საერთოდ არ არსებობს. ენციკლოპედიას ახასიათებს გამოკვეთილი ტენდენცია საქართველოსი და სამხრეთ ოსეთის დაპირისპირებისა, არა მხოლოდ XX საუკუნეში, როდესაც ეს ტერმინი და ამ ტერმინით აღნიშნული ადმინისტრაციული ერთეული შეიქმნა, არამედ „უბველესი დროიდან“, მაგალითად, ვახტანგ გორგასლის დროს (დაწვრილებით: თოფჩიშვილი 2016). ენციკლოპედიის მხოლოდ რამდენიმე „ნააზრევს“ შემოგთავაზებთ: თურმე შიდა ქართლის გორის, ხაშურის, ქარელის რაიონებში ოსურ დასახლებები XIII-XIV საუკუნეებში შექმნილა; თურმე პატარა ლიახვის ხეობაში ქართული ტოპონიმები და არქიტექტორული ნაგებობები საერთოდ არ არსებობს (არადა ხეობაში მხოლოდ და მხოლოდ გამჭვირვალე ქართული ტოპონიმები იყო. იოანე ბაგრატიონი (XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნა) აღნიშნავდა: „პატარა ლი-

ახვის ხეობაზედ მცხოვრებნი ოსნი და შიგ ნახევრად ქართველნიცა“ – ბაგრატიონი 1986: 38); თურმე ქსნის ხეობის სათავეში – ჟამურში ოსებამდელი მოსახლეობის ნაკვალევი არსად არაა (ჟამურში ოსების გვიან მოსვლის შესახებ ვასილ აბაევის სიტყვები შეიძლება გავიხსენოთ, აგრეთვე კლდოვან სერზე ქართველთა აგებული „ბერცინის“ ციხესიმაგრე. ბერცინეც ოსური ტოპონიმი ხომ არაა? ოსების ნახელავი ხომ არაა სოფელ ჩიგოიანების სიახლოვეს ქვაში ამოკვეთილ ჯვარზე ქართული მხედრული წარწერა?); თურმე VII საუკუნის სომხურ გეოგრაფიაში წერია, რომ დვალეები აღმოსავლურ-აღმოსავლური პროტოსახელმწიფოს შემადგენლობაში შედიოდნენ; თურმე ე. წ. სამხრეთ ოსეთში არსებული კულტურის ძეგლები ოსთა აგებულია, მაგალითად, წუნარის (საბჭოთა პერიოდის – ხეთაგუროვო) ღვთისმშობელის გუმბათოვანი ტაძარი; თურმე იმერეთი საქართველოს მეზობელი რაიონი ყოფილა; თურმე ოსური რელიგიური დღესასწაულები ყოფილა „გომართობა“, „კარასეთობა“, „ათენგენობა“; თურმე ჯარიანისა და თერგის ხეობებში ინგუშები მოსული არიან; თურმე ქართველებს სიტყვა „ხორბალი“ ოსთაგან უსესხიათ; თურმე სვანეთში მეფუტკრეობა ოსთაგან გავრცელებულა; თურმე მთის რაჭის სამი სოფლის – გლოლას, ჭიორას და ღების – უმაღლეს წოდებას ცარგასატები წარმოადგენდნენ; თურმე ოსთა უძველესი სასამელი ყოფილა ღვინო, რომ აღარაფერი ვთქვათ ლუღზე (ვახუშტი ბაგრატიონი: „ოსთა შესახებ წერდა: „**ხდიან მცირედს ლუღსაცა, არამედ არა არს მათ შინა სვივა, და იგიცა მიაქვთ ქართლიდამ, რაჭილამ და ჩერქეზილამ**“ – ბაგრატიონი 1997: 113)... ჩამონათვალი დაუსრულებლად შეიძლება გავაგრძელოთ, მაგრამ, ვფიქრობთ, საკმარისია. სამწუხაროა, რომ ასეთი ლიტერატურით, აცნადებენ რა არარსებულს რეალობად, უბრალო ოს მოქალაქეებს შოვი-

ნისტებად და სხვა ხალხების მოძულეებად ზრდიან. ესაა ეთნოცენტრისტული ისტორიოგრაფიის კლასიკური მაგალითი. ოსი „მეცნიერების“ ეთნოცენტრიზმი კი საქართველოს სახელმწიფოებრიობას უსაფრთხოების პრობლემების წინაშე აყენებს (თოფჩიშვილი 2019).

დასასრულს უნდა აღვნიშნოთ, რომ ოსეთის ისტორიისა და მთელი რიგი სხვა საკითხების შესწავლა ძირითადად ქართული წყაროებით ხდება. ოსებს არაერთი სტრიქონი აქვს დათმობილი ვახუშტი ბაგრატიონის ნაშრომშიც. ის მათ შესახებ წერს: „ხოლო კაცნი და ქალნი არიან შუენიერნი, ჰაეროვანნი, შავ-თუალწარბანი, შავ-თმოსანი, თეთრ-ყირმიზნი, ტანოვანნი, წერწეტნი, გარნა უმეტეს ქალნი წერწეტნი, მკვრცხლად ფიცხელნი, თვსთა ქუეყანათა შინა მცირედ მჭამელნი, რამეთუ კმა იყოფენ თვნიერ წყალსა და პურსა და შრატსა, სხუათა ადგილთა და სტუმრობათა შინა გაუძღომელნი, ვერ შემმართებელნი ბრძოლასა შინა, რამეთუ ეშინისთ ლაშკართაგან ფრიად. არამედ ღამით შემმართებელნი და შემპარაგნი ლაშკართა შინა და გამომსვლელნი... ქუეყანათა თვსთა ლაღნი და ამყენი, სხუათა ქუეყანათა შინა მდაბალნი, გონიერად მოუბარნი... მესისხლენი... ტყვს მყიდველნი, გარნა არა თვსთა ჰყიდიან“.

როგორც ირკვევა, ოსების საუკუნოვანი ოცნება ყოფილა ორი ოსეთის გაერთიანება.

ცნობილმა ოსმა მეცნიერმა – ვასილ აბაევმა 1992 წელს „ნეზავისიმაია გაზეტა“-ში დაიბეჭდა (22 იანვარი): „კავკასიონის მთავარი ქელი – ბუნებრივი საზღვარია საქართველოსა და ოსეთს შორის და ყოველი ცდა ამ საზღვრების მოშლისა გამოიწვევს თავის მხრივ ქართველებსა და ოსებს შორის პერმანენტული კონფლიქტის მდგომარეობას... პირველ ყოვლისა საჭიროა დამთავრდეს საუბრები საქართველოსაგან სამხრეთ ოსეთის ჩამოგლეჯაზე. საქართველოს

არცერთი მთავრობა ამაზე არასდროს არ დათანხმდება და იქნება მართალი, რადგან ეს აღნიშნავს საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევას. ვისაც სურს მშვიდობა სამხრეთელ ოსებსა და ქართველებს შორის, სამუდამოდ უნდა უკუაგდოს სამხრეთ ოსეთის ჩრდილოეთ ოსეთთან შეერთების იდეა. ვისაც სურს მშვიდობა საქართველოსა და რუსეთს შორის, აგრეთვე უნდა დასთმოს ეს იდეა. ასეთია რეალობა“. სამწუხაროდ, ოს მეცნიერს არავინ არ მოუსმინა. ოსი ხალხი შეცდომაში გაყალბებულმა ისტორიამ და რუსეთის უმაღლესი ხელისუფლების ვერაგულმა გეგმებმა შეიყვანა. როგორი იქნება მომავალი, ამას ისტორიკოსი უკვე ვეღარ იწინასწარმეტყველებს. ერთი კია, პროგნოზი ასეთ პირობებში არც თუ საიმედოა, რადგან სეპარატისტები რუსეთის ხელისუფლების შეკვეთით მოქმედებენ. საამისოდ ქვემოთ მოყვანილი ფაქტიც საკმარისია.

ისტორიის გაყალბების მცდელობა საკმაოდ ადრე დაიწყო და ამ გაყალბების ავტორი რუსი გახლდათ. ძველადაც და ახლაც იმპერიული ძალები „დაყავი და იბატონეს“ პოლიტიკით მოქმედებდნენ. ამ მიზნით ისინი ხანდახან სასულიერო პირებსა და პრესასაც იყენებდნენ. ყველაფერი იმაზე იყო გათვლილი, რომ მორწმუნე ადამიანისათვის სასულიერო პირის ნათქვამი და ნაწერი უფრო დამაჯერებელი იყო. ნიშანდობლივია, რომ ქართველთა და ოსთა დაპირისპირების მცდელობა, ისტორიის ფალსიფიკაცია, მითების შექმნა პირველად ერთ საუკუნეზე ცოტა მეტი ხნის წინ რუსულ სასულიერო პრესაში მოხდა. 1903 წლის „დუხონი ვესტნიკში“ (№22) დაიბეჭდა დეკანოზ ი. ვოსტოროგოვის წერილი, რომელშიც ის შავით თეთრზე წერდა: ქართლში ძველად ოსებს უცხოვრიათ. შემდეგ აქ ქართველები შემოჭრილან, რომლებსაც ოსები შეუვიწროვებიათ, აქეთ-იქით მიუწევიათ, ორად გაუყვიათ – ჩრდილოეთით ჯავის ხეობისაკენ და სა-

მხრეთით – ბორჯომის ხეობაში. მართალია, დეკანოზის ნააზრევს გაზეთმა „ივერია“ „მახინჯი აზრების კრებული“ უწოდა, სათანადო პასუხი გასცა, მაგრამ დროთა განმავლობაში ქართველთა ისტორიის მიტაცება მეტ-ნაკლები ინტენსივობით მიმდინარეობდა, რამაც აპოგეას ბოლო ორი ათეული წლის განმავლობაში მიაღწია.

აღნიშნულის მიუხედავად, რუსეთში ისტორიის გაყალბებისა და მითების შექმნის წინააღმდეგ რუსებიც იღებდნენ ხმას. 2009 წლის 28 აგვისტოს ტელეკომპანია „არტივიანი“-ს გადაცემაში საუბრობდა ანდრეი ილარიონოვი (წამყვანი – ს. ბუტმანი). მან მკაცრად ამხილა ისტორიის ფალსიფიკატორები და ხაზგასმით აღნიშნა, რომ წარსულის შესახებ მითოლოგიური წარმოდგენების შექმნა პოლიტიკოსებისათვისაა საჭირო, რათა ის გამოიყენონ თავისებურ საინფორმაციო იარაღად. ჩვენის მხრივ დავსძენთ, რომ საქართველოს წინააღმდეგ კალმით ბრძოლამ ნამდვილ იარაღზე არანაკლები როლი შესრულა. ამავე დროს საინფორმაციო იარაღით ბრძოლა ბევრად წინ უსწრებდა ნამდვილი იარაღით ბრძოლას. როგორც ერთ, ისე მეორე ბრძოლაში ჩვენ ქართველები რუსებთან ჯერჯერობით დავმარცხდით. ფრო ადრე, 2008 წლის 9 დეკემბერს კლიოს სამსახურში ჩაღვა ეთნოლოგიისა და ანთროპოლოგიის ინსტიტუტის კავკასიის ეთნოლოგიის განყოფილების გამგე სერგო არუთინოვი – რადიოსადგურ „ეხო მოსკვას“ კორესპონდენტთან საუბარში მან განაცხადა: **«Посмотрите сейчас на карту. Ингушетия. Это как кусок хлеба. И вот этот кусок, как будто из него выгрызли полукруглого зубами такими. И то же самое Грузия. Массив какой-то. И эта Южная Осетия тоже полукругом, как будто зубами выгрызли. Первое из Грузии выгрызли, это Орджоникидзе сделал в свое вре-**

мя, когда искусственно создал эту Южную Осетию. Она потом стала Осетией. Никакой Осетией она сначала не была. Это просто была Шида Картли, это было Самачабло. Это была Внутренняя Грузия. И то же самое Терский район, район Ангушта – это исконно ингушские земли, их выхватили во время депортации».

ამრიგად, ამკარაა, რომ ხდება ისტორიის მიზანმიმართული გაყალბება, მითოლოგიების შექმნა, ოსი კალმოსნები და რუსეთის პოლიტიკური წრეები ამახინჯებენ ისტორიას, ქართულ-ოსურ ურთიერთობებს, რომლის მიზანიც ისტორიული ქართული მიწა-წყლისა და კულტურის მითვისებაა. ამავე დროს, ოსური ეთნოცენტრისტული მეცნიერება ხელს უწყობს ოს ახალგაზრდობაში შოვინისტური გრძნობების გაღვივებას. ეს ქმედებანი კი ქართულ-ოსურ (და ქართულ-რუსულ) ურთიერთობებს საფრთხეს უქმნის, ბუნებრივია, საფრთხე ექმნება თანამედროვე საქართველოს სახელმწიფოს უსაფრთხოებასაც. ქართველ მეცნიერთა ვალაია ნამდვილი, ჭეშმარიტი ისტორიის დაწერა, მათ საქართველოს ისტორიის დამახინჯების უფლება არავის არ უნდა მისცენ. ამას კი ხელისუფლების მხარში დგომა სჭირდება.

დამოწმებული ლიტერატურა

- აბაევი 1949 – В. Абаев. Осетинский язык и фольклор. М. 1949.
- ალემანი 2003 – А. Алемань. Аланы в древних и средневековых источниках. М. 2003.
- ანდერსონი 2012: – ე. ანდერსონი. ისტორიის ფალსიფიკაცია პოლიტიკური ავანტიურის სამსახურში (შიდა ქართლის ისტორიის რუსულ-ოსური ვარიანტი). ინგა ლუტიძის თარგმანი – ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები, I, თბ., 2012, გვ. 39-50.
- ბაგრატიონი 1997 – ბაგრატიონი ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, თბ., 1997.
- ბაგრატიონი 1986 – ი. ბაგრატიონი. ქართლ-კახეთის აღწერა, თ. ენუქიძისა და გ. ბელოშვილის გამოცემა, თბ., 1986.
- ბეროზოვი 1980 – Б. Берозов. Переселение осетин с гор на плоскость 18-20 вв.. Орджоникидзе. 1980.
- ბლიევი, ტურგეივი 1990 – М. Блиев, Т. Тургиев. История Северной Осетии, часть 1. Ор-дзе. 1990.
- ბოჭორიძე 1996 – სამხრეთ ოსეთი გიორგი ბოჭორიძის თვალით. – „ოსთა საკითხი“, გორი-თბილისი, 1996.
- გამყრელიძე 1996 – ბ. გამყრელიძე. ოსთა განსახლების საკითხისათვის საქართველოში. – „ოსთა საკითხი“, გორი-თბილისი, 1996.
- გამრეკელი 1961 – В. Гамрекели. Двалы и Двалетия в 1-15 вв. н. э. Тб. 1961.
- გამრეკელი 1980 – Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии. Документы и материалы. Материал подобрал и подготовил к печати В. Р. Гамрекели, I, 1980.

გაჩეილაძე 1986 – მ. გაჩეილაძე. სამაჩაბლოს ოსთა ყოფა-ცხოვრება, ზნე-ჩვეულება, კულტურა (1857–1905 წწ. ქართული პრესის მასალების მიხედვით), თბ. 1986.

გვასალია 1991 – Дж. Гвасалиа. Историческая география Восточной Грузии – Шида Картли, Тб., 1991.

გვასალია 1997 – ჯ. გვასალია. შიდა ქართლი და ოსური საკითხი, თბ., 1997.

გვასალია 2016 – Дж. Гвасалиа. Шида Картли и осетинская проблема. – сб.: Осетины в Грузии., Тб., 2015, с. 54-70.

გიულდენშტედტი 1961 – გულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. 1, გ. გელაშვილის გამოცემა, თბ., 1961.

გოილაძე 1918 – ვ. გოილაძე. ოსთა წინაპრები ძვ. წ. VII-ახ. წ. XV საუკუნეებში, თბ., 2018.

გუდაკოვი 2007 – Гудаков В. В. Северо-Западный Кавказ в системе межэтнических отношений с древнейших времен до 60-х годов XIX века. – СПб.: 2007.

გუმბელი 2002 – Гумилев Л. Н. Этносфера: история людей и история природы. – С.-П., М., 2002.

დემოგრაფიული 1985 – Демографический энциклопедический словарь, М., 1985.

დოკუმენტები 1940 – დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, წიგნი I, თბ., 1940.

ვადაჭკორია 2017 – შ. ვადაჭკორია. ოსური სეპარატიზმი და ქართული სინამდვილე (1917-1925 წწ.), თბ., 2017.

ვანევი 1936 – З. Ванев. К вопросу о времени заселения Юго-Осетии. – Известия Юго-Осетинского научно-исследовательского ин-та, вып. 3. Ст-რი, 1936.

ვახუშტი 1973 – ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. თბ., 1973.

ვოლკოვა 1974 – Н. Волкова. Этнический состав населения Северного Кавказа в XVIII – начале XX века, М. 1974.

თაბუაშვილი 2010 – ა. თაბუაშვილი. შიდა ქართლის მოსახლეობის აღწერის დავთრები. XVIII საუკუნის II ნახევარი, თბ., 2010.

თაბუაშვილი 2013 – ა. თაბუაშვილი. ქალაქ ცხინვალისა და მისი მიმდებარე სოფლების აღწერის დავთრები (XVIII საუკუნის II ნახევარი), თბ., 2013. A. Tabuashvili. THE CENSUS BOOKS FOR THE TOWN OF TSKINVALI AND ITS ADJACENT VILLAGES (2-nd HALF OF THE 18-th CENTURY), TBILISI, 2013.

თოფჩიშვილი 1989 – Р. Торчишвили. Посемейные списки Тифлисской губернии 1886 г. как этнографический источник. – СЭ. №6. 1989.

თოფჩიშვილი 1997 – რ. თოფჩიშვილი, საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები. თბ., 1997.

თოფჩიშვილი 2006 – Р. Топчишвили. Грузино-осетинские этноисторические очерки. Кутаиси, 2006.

თოფჩიშვილი 2008 – რ. თოფჩიშვილი. ოსთა წინაპარი ალანების თავდაპირველი განსახლების არეალი. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2008.

თოფჩიშვილი 2009 – Р. Топчишвили. Осетины в Грузии: миф и реальность, Тб., 2009.

თოფჩიშვილი 2009ა – R. Topchishvili. Ethnic Processes in Shida Kartli (The Ossetians in Georgia). – Causes of War Prospects for Peace. Tbilisi, 2009, pp. 111-138 (Konrad-Adenauer-Foundation).

თოფჩიშვილი 2011 – რ. თოფჩიშვილი. ონომასტიკური მონაცემები დვალეთა ეთნიკური კუთვნილების შესახებ, – ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსი-

ტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, III, თბ., 2011, გვ. 55-79.

თოფჩიშვილი, Tohchishvili, Топчишвили 2014 – რ. თოფჩიშვილი, ქართველთა კვებითი კულტურის ისტორიიდან: სულგუნი, Tohchishvili, From the history of Georgians eating culture – Sulguni, : Топчишвили. Из истории культуры питания грузин: сулгуни, თბ., თბ., Тბ., 2014.

თოფჩიშვილი 2015 – Р. Топчишвили. Об этнической принадлежности двалов. – сб.: Осетины в Грузии., Тб., 2015, с. 162-201.

თოფჩიშვილი 2015ა – Р. Топчишвили. Об осетинской мифологеме истории и кража истории. – сб.: Осетины в Грузии., Тб., 2015 с. 302-365.

თოფჩიშვილი 2015ბ – Р. Топчишвили. Карты отображающие миграцию осетин в Грузию. – сб.: Осетины в Грузии., Тб., 2015 с. 367-366.

თოფჩიშვილი 2016 – რ. თოფჩიშვილი. დვალეთი და დვალეზი, თბ., 2016.

თოფჩიშვილი, Топчишвили 2016 – რ. თოფჩიშვილი, „ოსური ეთნოგრაფიული ენციკლოპედია“ ქართულ-ოსური ურთიერთობების კონტექსტში, Р. Топчишвили. «Осетинская этнографическая энциклопедия» в контексте грузино-осетинских отношений, თბ., 2016.

თოფჩიშვილი 2019 – რ. თოფჩიშვილი. კავკასიელთა თანამედროვე ეთნოცენტრისტული ისტრიოგრაფია და საქართველოს სახელმწიფოს უსაფრთხოების პრობლემები, თბ., 2019.

ივანენკო 1873 – З. Иваненко. Гражданское управление Закавказьем. Тф., 1873.

კალოვი 1999 – Б. Калоев. Осетинские историко-этнографические этюды. М. 1999.

კრებული 1893 -- Свод статистических данных о населении Закавказского края, Тф. 1893.

ლაზარაშვილი 1966 – Г. Лазарашвили. О времени переселения осетин в Грузию. – СЭ. №2. 1966.

ლორთქიფანიძე, ოთხმეზური 2007 – М. Лордкипანიძე, Г. Отхмезური. Осетины в Грузии. – Кавказ и Глобализация. Том 1 (4), 2007.

ლორთქიფანიძე, მუსხელიშვილი 2008 – М. Лордкиპანიძე, Д. Мухелишвили. Открытое письмо премьер-министру РФ В. Путину. – Аналеби, №3, 2008.

მელიქსეთ-ბეკოვი 1925 – Л. Меликсет-Бекков. К археологии и этнологии Туальской Осии. – сб.: Юго-Осетия, Тифлис, 1925.

მეფისაშვილი, ცინცაძე 1975 – Р. Меписაშვილი, В. Цинцаძე. Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии – შიდა Картლი, Тბ., 1975.

მსოფლიოს ხალხები 1988 – Народы мира: историко-этнографический справочник, 1988.

ოთხმეზური 1994 – Г. Отхмезური. Эпиграфика северной части Шида Картли. – Осетинский вопрос, Тб., 1994.

ოთხმეზური 2010 – Г. Отхмезური. Эпиграфика северной части Шида Картли. – сб.: Некоторые вопросы истории осетин Шида Картли, Тб., 2010, с. 219-255.

პალ 1991 – პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. I, თბ., 1991.

პალ 1993 – პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 1993.

ქურდიანი 1997 – მ. ქურდიანი. საერთო-ქართველური ეპიკური (ნარატიული) ლექსის ერთი მეტრული სქემის შესახებ. – კრ. „გიორგი როგავას“, თბ., 1997.

ტყავაშვილი 2010 – М. Ткавашвили. Русско-осетинские противостояние в Грузии в начале XIX века – сб.:

Некоторые вопросы истории осетин Шиды Картли, Тб., 2010, с. 219-255.

ჩრდილოეთ კავკასიის 1988 – История народов Северного Кавказа с древнейших времен до конца 18 века. М., 1988.

ძველი... 1911 – „ძველი საქართველო“, II, ტფ., 1911– 1913.

ძველი ქართული ... 1946 – ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, შემდგენელი ს. ყუბანეიშვილი, თბ., 1946.

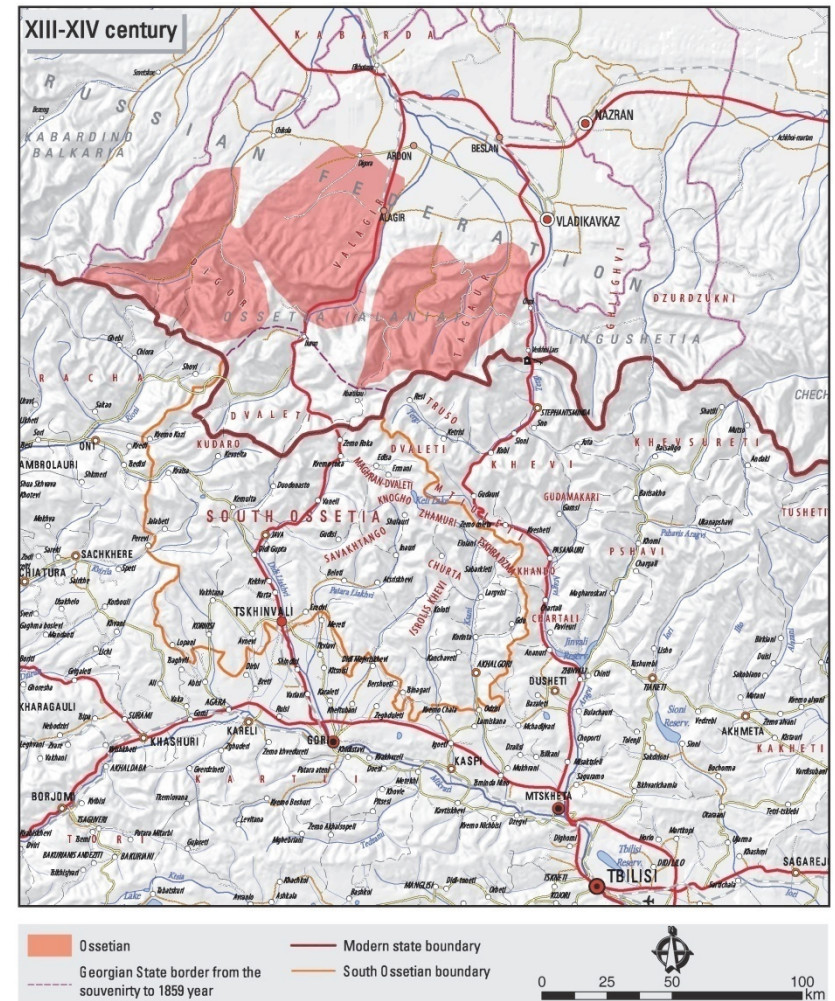
ზარაძე 2015 – К. Харадзе. Происхождение и развитие топонимов Шиды Картли. – сб.: Осетины в Грузии., Тб., 2015 с. 261-288.

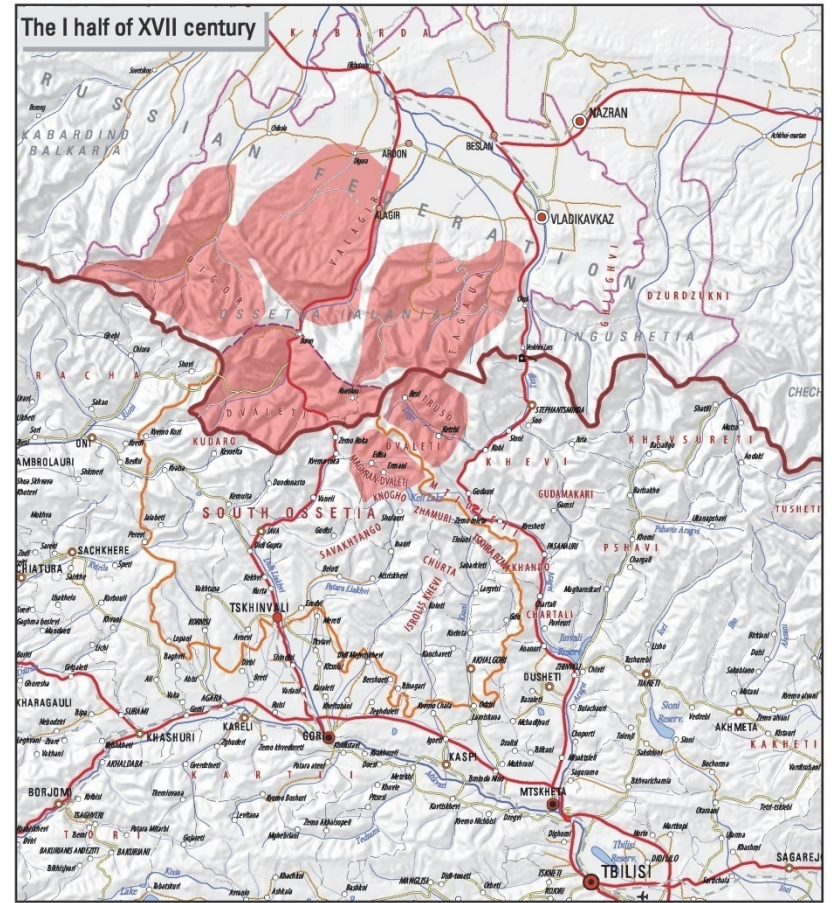
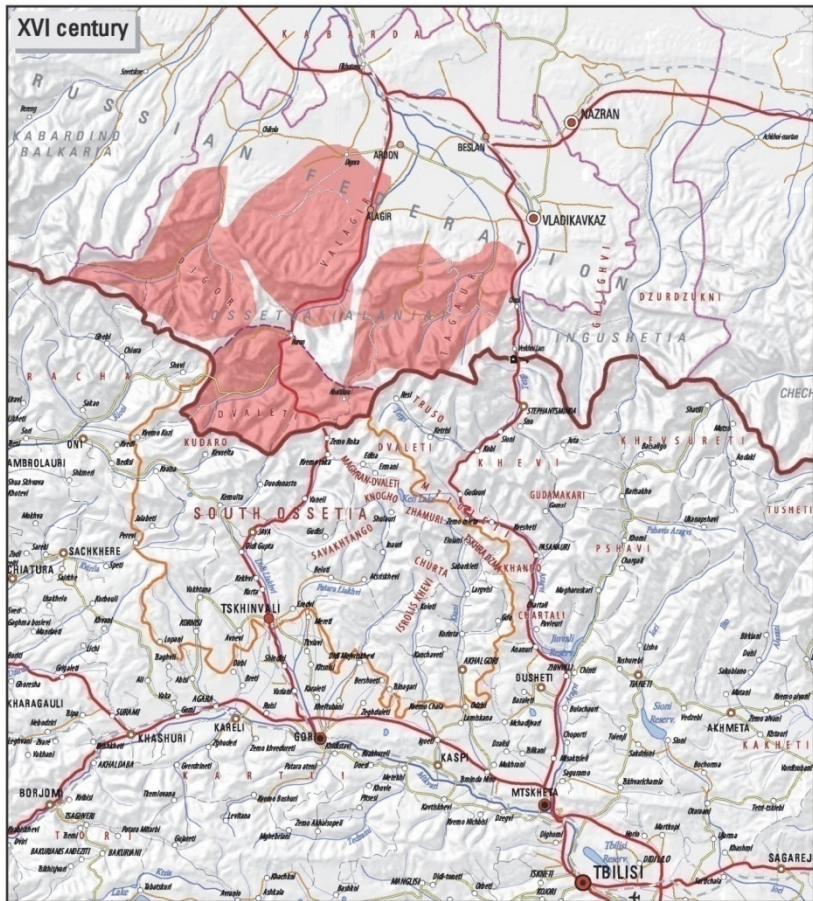
ხეთაგუროვი 1902 – К. Л. Хетагуров. Официальные письма и деловые бумаги <http://osetiens.com>

ჯავახიშვილი 1919 – ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს საზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილული, ტფ., 1919.

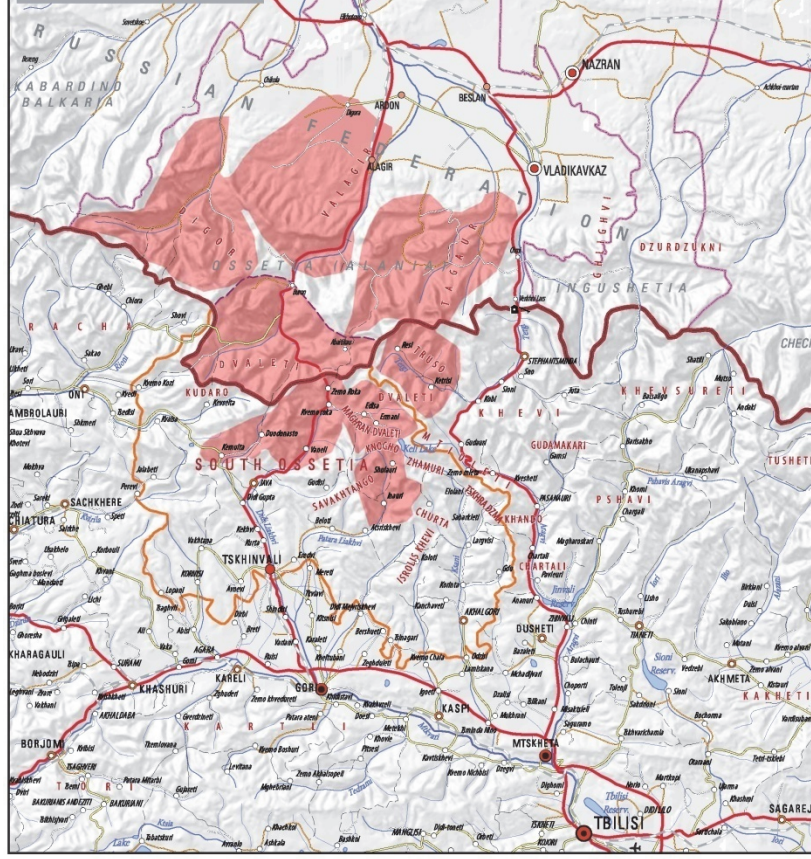
ჯანელიძე 2010 – О. Джanelidze. Осетинский вопрос в Демократической Республике Грузии (1918-1921). сб.: Некоторые вопросы истории осетин Шиды Картли, Тб., 2010, с. 366-381.

საქართველოში ოსთა მიგრაციის ამსახველი რუკები

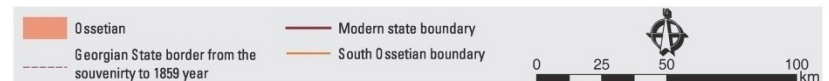
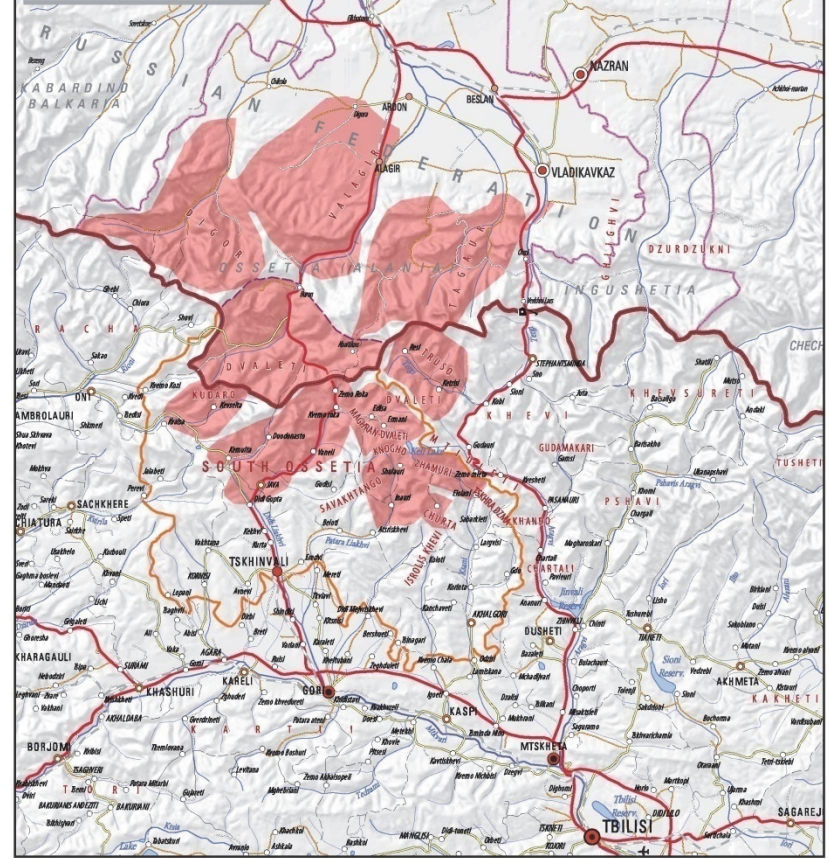

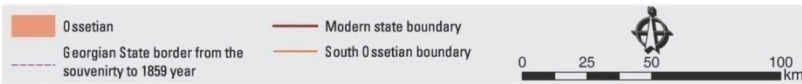
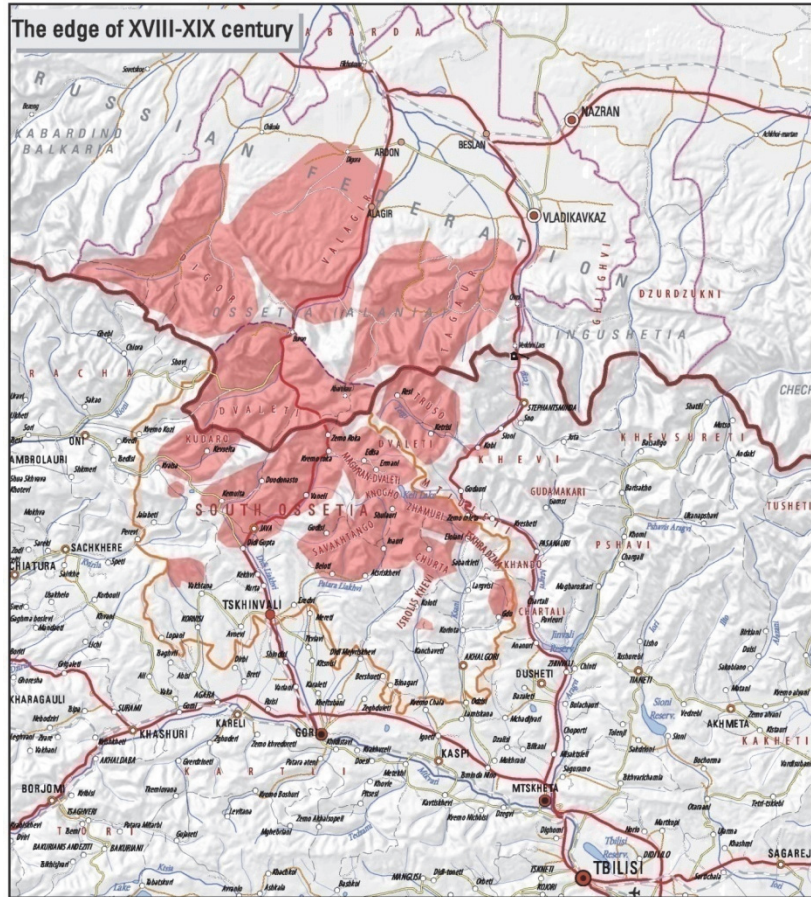
The II half of XVII century

The I half of XVIII century

The edge of XVIII-XIX century

The 30-80 -ies of XIX century

